

УІЛЛІАМ ШЕКСПІР.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

АНТОНІЙ І КЛЕОПАТРА

ПЕРЕКЛАД

П. А. КУЛІША.

Виданий з передмовою і поясненнями

Др. Ів. Франка.

Med. univ. DR. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthoferstrasse 103
У ЛЬВОВІ 1901.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

822.33

СІЧК

П е р е д м о в а.

I. Героїня драми. Англійський критик Артур Саймонс кінчить свою розвідку про Шекспірову драму ось якими словами: „По моїй думці „Антовій і Клеопатра“, се найчудовніша з Шекспірових драм, а то головно тим, що Клеопатра найчудовніша з Шекспірових жінок; і не тільки з Шекспірових, але може загалом найчудовніша жінка.“*) Не потребуємо вповні згоджувати ся з сим узагальненєм, але зрозуміти його можемо легко. Коли в иньших своїх великих трагедиях Шекспір малював поперед усього душу мужчин (Отелльо, Лір, Гамлет, Брутус, Макбет і т. и.), тут на першій пляні стоїть жінка. Таї яка жінка! Шекспір і перед тим малював жінок, але всі ті малюнки, хоч довершені рукою незрівнаного майстра, були обмежені, немов профілі, показували нам якусь одну пристрасть, одну прикмету жіночого характеру в ріжних ситуацях, показували жінок одноцільних у доброму чи злому, жінок, так сказати, бачених і обсервованих оком мужчини, з боку. В Клеопатрі дав нам Шекспір малюнок

*) Brandes, William Spakespeare, 668.

жінки з безмірно скомплікованою психікою, показав її в найрізнійших моментах, навіть у найінтимніших, у повнім психольогічнім негліже. Притім Клеопатра не молода, наївна дівчина як Джуліета, що безоглядно віддає ся одному своєму чутю, не ангельська, строга невинність як Корделія, не фурія в жіночій подобі як Леді Макбет, не безсердечна злочинниця як Гонеріль, не гіпокритка як Гамлетова мати, не вірна і притім геройська жона, як Порція, ані не чула та лагідна як Дездемона. В ній змішані всі елементи жіночої вдачі в дивну, оригінальну цілість. Легкомисна і малодушна або й зовсім глупа в ділах, до яких треба мужчини, вона виявляє безмірне душевне багатство, ріжнородність і по просту геніяльність у ділах чисто жіночих, навіть у тій спеціальній „жіночій льогіці“, що в очах мужчини являєть ся повною нельогічністю, а для жінки така натуральна, як намисто зложено з блискучих перлин насиляних на коніпну нитку. Щоб змалювати таку жінку у весь ріст і не випасти ніде з ролі, не попасти в пересаду, в карикатуру, змалювати її правдиво, а при тім з любовю, без пессимізму, здобути і вдержати для неї нашу симпатію і навіть подив, не замазуючи при тім її хиб і її повної неморальности, на се треба було незвичайної геніяльности, се могло вдати ся тільки одному Шекспірови, тай йому тільки раз, у виємково щасливій хвилі.

Можна би сказати, що Шекспір знайшов сей характер і все потрібне для його характеристики вже готове у Плотарха. Та се зовсім не так. Досить буде прочитати ноти додані мною до тексту драми, щоб переконати ся, що власне для характеристики Клеопатри Шекспір узяв із Плотарха далеко менше, ніж для характеристики инь-

ших осіб, а те що взяв, переробив у душі зовсім відмінним від того, яким надихане Плотархове оповідане. Шекспірова Клеопатра зовсім не та бездушна кокетка і куртізана, якою зробив її Плотарх; Шекспірове представлене додало їй грації, ніжності, благородства і щирости, та при тім витінявало і психологічно поглибило її хиткість, мотивуючи її не низькими, підлими забаганками, не бажанем зради, а жіночою слабкістю, тим, що сама вона в найтрагічнішій хвилі свого життя, над теплим ще трупом Антонія характеризує чудово простими і сильними словами:

Не більше я як женщина, і правлять
Такі дрібні, мізерні страсти мною,
Як і дівчам тим, що корови доїть
І робить послідуше діло в хаті.

Та Шекспір не вдоволив ся в драмі змалюванем сеї незрівняної з артистичного погляду фігури. Він змалював її на широкім тлі боротьби двох світів: римського заходу з погреченим сходом, на тлі величезної історичної катастрофи, упадку римського республіканства і першого тріумфу цезаризму.

Правда, римська республіканська форма згинула вже перед початком драми, разом зо смертю Кассія і Брута; в драмі не чуємо ані разу навіть слова „республіка“. Але відгуки республіканського духа живуть іще в таких фігурах, як Енобарб, як Секст Помпей, як Ерос і Скар — цезаризм потоплює, нівечить, деморалізує їх. Роскішний, розпущений і збабілий орієнт розточує ту римську силу, римську чесноту і характерність. Клеопатра против власної волі, фатальним способом доводить до погибелі Антонія і являє ся наймогутнішою союзницею свого ворога Октавія Цезаря — в тім лежить глибокий трагізм її появи

і її любови, чудово відчутий і змальований Шекспіром. Вона, „гадючка з над старого Нілю“, невинна тому, що її пестоші являють ся отруйними вкушеннями для Римлянина. Вона поступає так, як велить їй вроджена вдача. А що вона при тім не безхарактерна, не труслива, не підла, се показує її кінець, показує четвертий і пятий акт драми.

II. Будова драми. Відповідно до сеї центральної постаті змальовано й інші і збудовано цілу драму; для відповідного відтінення Клеопатри поробив Шекспір більше або менше значні зміни в тім фактичнім матеріалі, який знайшов у Плутарха. Військові подвиги Антонія (війна в Арменії і Партії) пропущено, а висунено на перший плян його відносини до трьох жінок — Фульвії, Октавії і Клеопатри. Характер Антонія змальований сильно, в великім стилі, але все таки менше героїчно, ніж у Плутарха. Є щось нерівне, непостійне в його характері — пориви героїзму і благородства чергують ся з хвилями занепаду та нерозуму; його поведжене в часі битви під Акциум, се верх нерозуму і безтямности. Тільки упадок розбуджує в нім героя, та й тут він тіснозорий і легкодушний, доходить до наївности визиваючи Цезаря на поєдинок, як дитина тішить ся першою дрібною побідою, а потім відразу падає духом. Супроти Клеопатри він чує себе безсильним, але разом з тим, звичаєм слабохарактерних людей, від любовної ніжности швидко перескакує до неоправданих підозрінь, докорів, навіть до грубостей, навіть до того, що піднімає руку на неї.

Коли Антоній — Римлянин уже до половини надгризений впливами того морального упадку, що розвалив римську республіку, то його боєвий товариш Енобарб являєть ся немов уособленем усіх кращих прикмет Римлянина старої дати. Хо-

робрий рубака, щирий, правдомовний і гордий на свої заслуги та на свою внутрішню вартість, він при тім не позбавлений ніжного чуття, любить забавити ся і вміє в противнику пошанувати мужність та отвертість. Але вплив орієнту підточує й сю, бачилось би, спіжеву натуру. Його етичні принципи, що були в ньому не вирозумувані, але неначе другою натурою, захитали ся. Від критики поступування свого імператора він звільна доходить до невдоволення, до жалю на його помилки, до обурення і врешті до явної зради. Але тут настає оборот: чесна натура бере перевагу і він; одноцільна душа, не може стерпіти внутрішнього розладу і гине від него — не самовбійством, а просто, здаєть ся — розривом серця. Енобарб, се друга чудова креація Шекспірова в отсій драмі. Для фігури Антонія Плотарх дав йому аж за багато матеріялу, так що Шекспір проявив своє майстерство хиба в доборі і перетопленю фактів. Для фігури Енобарба Плотарх крім кількох згадок не дав нічогосінько, — се вповні дитя Шекспірової Музи, і можна сказати — улюблене дитя.

Інші особи драми — другорядні, епізодичні, хоч звісно, всі вони виявляють руку великого майстра. Варто тут особливо підкреслити зміни, які поробив Шекспір у фігурі Октавії, що у Плотарха являєть ся коли не кращою від Клеопатри, то в усякім разі молодшою, вірною Антонієви до крайньої крайности, притім розумною, діяльною на його користь, одним словом, ідеальною жінкою з римського погляду, так що Клеопатра аж до катастрофи коло Акциум не перестає бояти ся її супірництва в серці Антонія. Шекспір дуже сильно вменшив її ролю, промовчав, що вона мала з Антонієм двоє дітей, промовчав доконане її старанем друге помирнене Антонія

з Октавієм у Таренті, її пізнійшу подорож на схід, зневагу причинену їй Антонієм у Римі, де її Антонієві слуги викинули з Антонієвого дому, і зробив із неї малозначну фігуру, над якою кепкує Антонійів післанець Алексас перед Клеопатрою.

Характеристика Октавія Цезаря, малого чоловіка з хитрим умом і холодним темпераментом, що завдяки своїй обережності і дипломатичній проворності загарбує остаточно спадок по таких велетнях, як Юлій Цезарь і Антоній, зазначена була вже в драмі „Юлій Цезарь“ і тут проведена далі консеквентно. Його поступуванє рівне, умірковане, обережне, без екстраваганцій, та без іскри геніяльності. Одинока жива струна, яка в нашій драмі зазвеніла в його серці — любов до сестри Октавії, і та з часом перековуєть ся на політичну монету. Як правдивий політик він усюди шукає тільки користи, важить шанси, визискує обставини, не зупиняючи ся ні спорідненєм ні жадними иншими чуттями. Що найбільше по доконаній катастрофі він рад би як найбільшу часть вини зкинути з себе — на того, що потерпів і погиб.

Маленька, але майстерно оброблена в драмі роль Лепіда, того, як сказано в „Юлію Цезарі“, „осла обтяженого королівським скарбом“; Шекспір не вважав навіть потрібним показувати нам, як із того добродушного осла знято скарби, а його самого нагнано гризти осет.

Жадна иньша Шекспірова, тай загалом жадна иньша драма не обіймає такого широкого терену, як „Антоній і Клеопатра“. Рим, Мізенум, Александрія, Атени, Сирия — ціла східна половина Середземного моря і сумежних з ним країв, отсе сцена сеї кольосальної драми. Відповідно до сего й будова її вийшла не така одноцільна і щільно

споєна, як у иньших трагедиях, де дія розвивається в рамках одної сім'ї, одного краю, як ось у „Отеллю“, „Гамлеті“, „Макбеті“ або „Лірі“. Се й природно. Не фамілійна катастрофа, а катастрофа цілого сьвіта, цілого державного устрою, цілої цивілізації була темою сеї драми. Робити Шекспірови закид із такої будови, значить не розуміти його інтенцій. Радше дивуватись треба, як він здужав у таких, будь що будь обмежених рамках розвернути перед нами таку величезну і багату змістом та постатями картину.

III. Особисті ремінісценції в драмі. Говорити про жерела, якими користувався Шекспір при писаню сеї драми, нема що. Одиноким писаним жерелом був Плютарх, а власне його „Житє Антонія“. В нотах доданих нами до тексту драми знайде читач докладне порівнянє відповідних деталів у Шекспіра і у Плютарха, знайде зазначене, де Шекспір додавав від себе, а де скорочував або змінював дані подавані Плютархом. Дещо в тім напрямі схарактеризовано висше і більше тут говорити про се нема потреби. Далеко цікавіше булоб знати, що спонукало Шекспіра до драматизованя такого предмету і власне таким способом, як він се зробив? Бо треба знати, що драматичних опрацьовань історії Антонія і Клеопатри перед Шекспіром було не мало в Італії, Франції й Англії, та всі вони не виходили за рамки звичайної любовної трагедії, жадна не дала такого могутнього малюнка цілої культури, не говорячи вже про викінченє поодиноких осіб. І що найцікавіше — відки взяв Шекспір те чудове знанє всіх тайників жіночої душі і ще спеціяльно такої душі, як Клеопатра? Говорити про інтуїційну силу, про фантазію поета, яка, мовляв, може творити такі постаті, се значить не розуміти про-

цесу поетичної творчости. З нічого і найбільший геній не сотворить нічого, а такі геніяльні креації, як Клеопатра, свідчать не тільки про велику фантазію і драматичну силу автора, але також про те, що в його душі мусів назбирати ся великий запас вражінь, досвідів, болів і радощів, надій і розчаровань, поки з них мов із морської піни могла виринути така креація.

На жаль ми не маємо можности дійти тепер, які спеціальні досвіди чи вражіня поххнули Шекспіра до оброблення власне сеї теми. Можемо догадувати ся, що безладе, слизький тон і далеко не взірцеві обичаї, що панували при дворі короля Джемса, дали Шекспірови тло до змалювання Клеопатриного двора в Александрії, — алеж се такий дрібний причинок! Далекo цікавійше те, що показує студіованє иньших його творів на пункті розвою типу Клеопатри.

Звернено увагу на те, що Шекспір кілька разів (Ромео і Джуліета II, 4; Ант. і Клео. I, 1 і IV, 12) називає Клеопатру Циганкою і натякає на її смаглявість, хоча Плутарх не дав йому до сего приводу, бо сей навпаки заявляє, що Клеопатра була родом Грекиня. Звернено увагу далі на подібність Клеопатри і тої таємничої „чорної дами“, про яку говорить Шекспір у своїх сонетах, пор. сонет CXXX:

У моєї пані очи
Не такі, як сонце, ні,
І коралі червонійші
Від пурпури уст її.

Коли білий сніг, то певно,
Що смаглява в неї груди:
Коли волос — дріт, то в неї
Дроти чорнії ростуть.

Бачив я всілякі рожі —
І червоні й білі теж,
Та таких на личку в неї
Рож ти певно не найдеш ;

І багато розкішнійших
Пахоців нам вироста,
Аніж ті, якими дішуть
Мої милої уста.

Я люблю її розмову,
Хоч докладно знаю сам,
Що музика приємнійше
Гомонить моїм ушам ;

Як богині ходять, сього
Я не бачив ані в сні ;
Моя пані, як і всі ми,
Ходить просто по землі.

А в слідуячій сонеті ми бачимо характеристику вдачі тої любки, дуже близьку до того, як характеризує Шекспір Клеопатру (сон. СXXXI) :

Тиранка ти, о так, така твоя вже вдача,
Як всіх тих, що краса жорстокими зробила ;
Бо добре знаєш, що моя душа горяча
Тебе мов жемчут найцінніший обіймила.

Дехто в лице твоє загляне й обізветь ся :
„Чогоб його зітхать і мучить ся так гірко ?“
Брехня ! Хоч голосно се з уст і не зірветь ся,
Та я в душі клянусь : Брехня се, люба зірко !
Що не фальшиво клявсь, про се мене впевняє
Та тисяча зітхань при згадці про твій вид.
Хто хоче, білий цвѣт над все най величає ;
У мене чорний верх над усіма держить.

Та чорна вдача в тебе, ось в чім горе!
І відси, думаю, і йдуть всі поговори.

Ще ближше до тексту драми підходить сонет
ХСVІ:

Сі говорять: твоя хиба —
Молода ти і пуста;
Ті говорять: до лица се
Молодощам пустотá.

Та чи хиба, чи прикмета,
Люблять всі тебе про те;
З хиби кожної у тебе
Вже й прикмета наросте.

Як на пальці у париці,
Що тронує висше нас,
Навіть найпідлійший камінь
А уходить за аммаз,

Так твої всі блуди й хиби,
Скільки їх у тебе єсть,
Ще й красять тебе, принаду
Надають тобі і честь.

Порівнай із сими словами те, що мовить Ено-
барб про Клеопару (II, 2):

Найпоганьше в неї
Таким являєсь гарним, що й сьвятії
Жерці благословлять її, як соґрішає.

Таких паралелів можна би набрати ще де-
кілька, і вони довели деяких критиків до думки,
що в Клеопатрі Шекспір змалював ідеалізований,
а радше потепціований портрет якоїсь дами при-

ближеної до королівського двора, в якій сам кохався і якою був зраджений. Чи догадка деяких критиків, що тою дамою була Мері Фіттон, придворна панна при дворі Єлисавети, може вважатись доказаною (див. Brandes, op. cit. 394 і далі), чи ні (див. Sydney Lee, William Shakespeare 113 нота і 401 нота) — не в назві діло — в усякім разі приписувати образ чорнявої дами в сонетах, у комедії „Любовні муки й радощі“ (властиво в її другій перерібі) і в нашій трагедії самій тільки творчій фантазії Шекспіровій, як сего хоче Лі, мені здається неможливим.

IV. Час написання драми. Д. 20 мая 1608 р. одержав книгарь Едуард Бляунт дозвіл на друковане книжки під назвою „Антоній і Клеопатра“ — безсумнівно Шекспірової трагедії, яка, значить, мусіла вже тоді бути готова і звісна публиці з театральних вистав, коли Бляунт міг дістати її відпис. Розуміється, що дозвіл уділений був книгарською гільдою; питати про дозвіл автора не було тоді в звичаю. Але Бляунтови чомусь не вдалося видати в тім році сей твір — бодай до нас не дійшов ані один примірник якогось окремого видання трагедії перед збірним виданєм Шекспірових творів 1623 р., до якого накладчиків належав той сам Едуард Бляунт. Значить драма була написана по всякій правдоподібности в р. 1607, безпосередно по написаню величньої трагедії „Король Лір“. Ми не маємо ніякої відомости про її вистави за життя автора ані про вражінє, яке робила вона на сучасних. Можна подумати, що широта малюнка і не досить сконцентрована будова драми робили неможливим досягненє такого ефекту на сцені, який досягали иньші, в тіснійших рамах замкнені Шекспірові драми.

В новійших часах драма також не здужала завоювати собі тривкого місця на сцені. Що вона не перестала і ніколи не перестане робити вражіння на читачів, се доказує факт, що Гете пробував у своїй драмі „Гец фон Берліхінген“ наслідувати фігуру Клеопатри і ситуацію Антонія між шлюбною жінкою і геніяльною куртизаною в фігурах Аделяїди і Вайслінгена. Порівнанє тих двох творів найбільших новочасних поетів може бути дуже навчаюче, та не тут йому місце.

Іван Франко.

АНТОНІЙ І КЛЕОПАТРА.

DRAMATIS PERSONAE.

Марк Антоній	}	тріум- віри.
Октавій Цезарь		
М. Емілій Лепід		
Секст Помпей.		
Доміцій Енобарб	}	при- хиль- ники Анто- нієві.
Вентідий		
Ерос		
Скар		
Дерцет		
Деметрій		
Філон	}	прихиль- ники Цезареві.
Меценат		
Атріппа		
Долябелля		
Прокулей		
Тірей	}	прихиль- ники Помпееві.
Іаль		
Менас		
Менекрат	}	Помпееві.
Варрій		

Тавр, гетьман, підвладний Цезареви.		
Канідий, гетьман, підвладний Антонієви.		
Селій, один із отаманів Вентідієвого війська.		
Евфроній, посол Антоніїв до Цезаря.		
Алексас	}	Царедворці Клеопатрині
Мардяан		
Селевк		
Діомед	}	Селянин.
Вішун.		
Клеопатра, єгипетська цариця.		
Октавія, сестра Цезарева і жона Антонієва.		
Харміяна	}	послужниці Клеопатрині.
Іра		

Отамани, воїви, посланці і иньші прибічники.

Сцеца в ріжних частях Римської імперії.

АКТ ПЕРВИЙ.

Сцена перва.

Александрія. Сьвітлиця в Клеопатриних палатах.

Входять Деметрій та Філон.

Філон.¹⁾

Ні, божевільність нашого гетьмана
Перебирає міру.²⁾ Гарні очі,
Що мов у п'яницного Марса грали
По лавах та по боевых фалангах,
Тепер то никнуть, то знов обертають
Невольницький, набожно-смирний погляд
На те чоло смугляве,³⁾ а гаряче
Геройське серце, що в великих битвах
На грудях розривало заціпки,
Зрікаєть ся всієї сили й стало
Ковальським міхом, вахлярем, щоб дихать
На жар Циганки.⁴⁾ Ось вони надходять.

Труби. Входять Антоній та Клеопатра з своїм почтом.
Евнухи прохолоджують її вахлярями.

Аби вважав, то бачитимеш зараз,
Що третій стовп вселенної⁵⁾ зробив ся
Забавкою у шлюхи.⁶⁾ Придиви ся.

Клеопатра.

Коли мене кохаєш, то признай ся,
Як вельми.

Антоній.

Се було-б кохання вбоге,
Коли-б його було ізмірять можна.

Клеопатра.

А я-б хотіла знать, де край коханню.

Антоній.

То мусиш небеса знайти новії,
Новую землю...

Входить прибічник.

Прибічник.

Новини, добрий пане мій, із Риму.

Антоній.

Яка нудьга! Кажи двома словами.

Клеопатра.

Ні, вислухай, Антоніє. Там може
Розсердила ся Фульвія,⁷⁾ а може
Рідкобородько Цезарь посилав
Тобі своє велінне всемогуще: ⁸⁾

„Зроби отте чи те: зневоль се царство,
А те ослобони. Гледи ж, справляй ся,
А то засудим“.

Антоній.

Як, моє кохання!

Клеопатра.

Ще може, — ні, воно так певно, —
Тобі не можна вже тут пробувати:
Від Цезаря прийшла тобі одставка.
То слухай же, Антоніє. Де визов
Од Фульвії... од Цезаря, хотіла
Сказати я... чи від обох їх? Клич же
Послів... Як я єгипетська цариця,
Ти счервонів, Антоніє, і краска
Ся в тебе — перед Цезарем покора.

Або-ж твої так червоніють щоки
Від сорома, як Фульвія пискуха
На тебе розлютуєть ся. Посли йдуть!

А н т о н і й.

Нехай той Рим розмиєть ся у Тибрі,
І царства стрійного широка арка
Нехай собі впаде! Мое тут місце.
Що царство? Порох. Земляне болото
Годує рівно звіря й чоловіка.
Ось благородство житні — так чинити,
(Обіймаючи її).

Коли така єдинодушна пара,
Таких двойко з'уміють се робити.
А я під карою готов по сьвіту
Оповістить, що рівні нам немає.

К л е о п а т р а.

Оттак бреши! Чого-ж він оженив ся
Із Фульвією, та її й не любить?
Хай я здаюсь дурною, а не буду
Дурна, — Антоній буде все той самий.

А н т о н і й.

Бо двигати ним буде Клеопатра.
В імя любви й годин її розкішних,
Не тратьмо часу на жорсткі розмови!
Нехай і хвилька житні не проходить
Без роскоші нової. Що в нас буде
В ночі сьогодні?

К л е о п а т р а.

Вислухай посольство.

А н т о н і й.

Фі, ти сварлива-спірлива царице!
Все до лица тобі, гнів, сьміх і сльози.
Усяка страсть в тобі кипить, щоб бути
Прекрасною, очам на вдивовижу.
Що нам послы? Я твій увесь до каплі.
Сю ніч по вулицях блукати будем,

До звичаїв народніх придивлятись.
Сього, царице, вчора ти бажала. —
Не говоріть до нас! 9)

(Виходять Антоній та Клеопатра з поштою).

Деметрій.

То він так мало Цезаря цінує?

Філон.

Добродію, він часом — не Антоній,
І все велике із душі теряє,
Що розлучать ся з ним би не повинно.

Деметрій.

Жалкую дуже, що він сам скріпляє
Те, що про нього плещуть між народом.
Бо в Римі так про нього всі говорять.
Та сподіватимусь у ранці завтра
Почути иньші речі. На добраніч. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Иньша сьвітлиця.

Входять Харміяна, Гра¹⁰⁾, Алексас і віщун.

Харміяна. Серце Алексасе,¹¹⁾ солодкий
Алексасе, луччий за всього Алексасе, мало не
божественний Алексасе, де-ж той віщун¹²⁾, що так
вихваляв єси цариці? О, колиб я знала мужа,
що, кажеш, уважає свої роги вінцями!

Алексас. Віщуне!

Віщун. Що вгодно?

Харміяна. Дак отсе він? Чи справді,
добродію, ти все знаєш?

Віщун.

У безконечній книзі тайн природи
Я вмію де-що прочитати.

Алексас. Покажи йому руку.

Входить Енобарб.¹³⁾

Енобарб. Несіте хутко бенкет, та щоб доволі було вина пити за Клеопатрине здоровле.

Харміяна. Подаруй же мені, добрий чоловіче, долю.

Віщун.

Я не дарую, тільки пророкую.

Харміяна. То напророч.

Віщун.

Ти зробиш ся ще вродливійша.

Харміяна. Він розуміє огряднійша.

Іра. Ні, ти малюватимеш ся під старість.

Харміяна. Малюй морщини!

Алексас. Не перебивайте його віщування, слухайте.

Харміяна. Чшш!

Віщун.

Кохатимеш більш, ніж кохана будеш.

Харміяна. То лучче нагрівати собі печівку вином.¹⁴⁾

Алексас. Та слухайте бо його!

Харміяна. Ну, тепер якийсь найвисше щастє. Нехай я одного дня одружусь із трьома царями і завдовію по всіх трьох. Нехай порожу дитину в пятьдесят літ, таку, що перед нею вклонить ся Ірод Жидівський¹⁵⁾. Нехай буду замужем за Октавієм Цезарем і товаришуватиму з мою панею.

Віщун.

Переживеш царицю, що їй служиш.

Харміяна. О чудово! Я люблю довге житє ще більш ніж фіти.

Віщун.

Ти бачила і веселилась днями

Щаслившими ніж тії, що надходять.

Харміяна. То здаєть ся, моїм дітям бути без імени. Скажи-ж, будь ласко, скільки в мене буде хлопчиків і дівчаток?

Віщун.

Коли-б у кожного твого бажання Було плодюче черево, то — безліч.

Харміяна. Геть, дурню! Прощаю тобі, бо ти чарівник.

Алексас. А ти думала, що тільки твоя постіль знала про твої бажання?

Харміяна. Ну, ну. Поворожи ще Ірі.

Алексас. Ми всі хочемо знати нашу долю.

Енобарб. Моя, та й більшої частини вас, така, щоб сю ніч упитись до впаду.

Іра. Ось тобі долоня, що пророкує чистоту, коли не більше.

Харміяна. Так як Нілова повинь пророкує голод.

Іра. Та годі, сороко! ти не розумієш ся на ворожбі.

Харміяна. Коли вохва долоня не пророкує плідности, то я не вмю почухати й вуха. Будь ласко, скажи їй буденну долю.

Віщун.

Однакові в вас долі.

Іра. Та як же? як? Говори з подробицями.

Віщун.

Я вже сказав.

Іра. Невже-ж бо й на палець моя доля не буде лучча?

Харміяна. Ну, а колиб твоя доля була на палець лучча моєї, то де-б ти шукала її?

Іра. А вже-ж не вносї в мого чоловіка.

Харміяна. Нехай небеса поправлять наші ледачі думки! Алексасе, а нуж ти! Його долю, його долю! О любя Ізидо! ожени його з такою жінкою, щоб не владала ногами, благаю тебе; і нехай вона вмре, і пошли йому ще гіршу, а за гіршою ще гіршу, аж поки найгірша з усіх сьміючись не піде за його домовиною, п'ятидесятикратнього рогача. Добра Ізидонько! почуй сю мою молитву, а тоді хоть не послухай мене і в чому важнійшому. Благаю тебе, добра Ізидонько!

Іра. Амінь. Дорога богине, почуй сю молитву твого народу. Бо як тяжко бачити вродливого чоловіка з поганою жінкою, то ще тяжче вбачати ледачого плута безрогим. То будь же правосудна, дорога, і обдаруй його по заслужі!

Харміяна Амінь.

Алексас. Еге, дивись! коли-б їх була воля зробити мене рогатим, вони готові поробитись курвами, аби се зробити.

Енобарб.

Та годі! ось Антоній.

Харміяна.

Нї, цариця.

Входять Клеопатра.

Клеопатра.

Не бачили ви пана?

Енобарб.

Не бачили, царице.

Клеопатра.

Він тут не був?

Харміяна.

Не був, царице.

Клеопатра.

Він був такий веселий, поки думка
Про Рим його не шибла... Енобарбе!

Енобарб.

Царице?

Клеопатра.

Шукай його і приведи до мене.
А де Алексас?

Алексас.

До услуг цариці..:

Ось пан надходить.

Входить Антоній з посланцем і прибічниками.

Клеопатра.

Не хочем бачити його. Ходімо.

(Виходять Клеопатра, Енобарб. Алексас, Іра, Харміяна,
віщун і прибічники).

Посланець

Так, Фульвія, жона твоя, у поле
Найперша вийшла¹⁶).

Антоній.

Против мого брата?

Посланець.

Еге. Та хутко ся війна скінчилась.

Обставини їх поробили друзьми,

І скúпили на Цезаря їх силу.

У цій війні те ще було найлучче,

Що він їх в першому спітканні вигнав.¹⁷)

Антоній.

Ну, а найгірше що?

Посланець.

Лихі новини

Ба і самому посланцеві шкодять.

Антоній.

У дурня або у страхополоха.

Кажи! У мене сталось, ну, то сталось.

У мене так: хто повідає правду,

Нехай мені й про смерть мою говорить,
Я слухаю, мов лєсть.

П о с л а н е ц ь.

Найгірше от що :

Той Лябіен, набравши військ партянських,
По Азії простер ся від Ефрата.
Його бунчук всепереможний має
Від Сирії до Лідії¹⁸⁾, тим часом...

А н т о н і й.

Тим часом як Антоній...

П о с л а н е ц ь.

О мій пане!

А н т о н і й.

Та говори все просто, не примазуй
Того, що всі балакають про мене.
Зви Клеопатру так, як звать у Римі;
Картай мене, як Фульвія, словами,
І насьміхайсь із хиб моїх свобідне,
Як чинить се по праву злість і правда.
О! як не дме на нас холодний вітер,
Ми плодимо кукіль; жорстоке слово
Нас пересорює. Прощай тим часом.¹⁹⁾

П о с л а н е ц ь.

До благородної вподоби, пане. (Виходить).

А н т о н і й.

Кажіть, які новини з Сікіона²⁰⁾?

Первий прибічник.

Покличте Сікіонця. Є хто звідти?

Другий прибічник.

Він жде твоєї волі.

А н т о н і й.

Хай увійде.

Нї, треба сі єгипетські кайдани
Порвать, а то ще пропаду в безумстві.

Входить другий посланець.

Що?

Другий посланець.
Фульвія, твоя жона, скінчилась.²¹⁾
Антоній.

Де?

Другий посланець.
В Сікіоні. Про її недугу
І про важнійші ще для тебе речі
Сей лист розкаже. (Подає лист.)
Антоній.

Ну, так вибач.
(Виходить посланець).

Великий дух погас... Сього-ж бажав я...
Ми часто нехтуєм чи відпихаєм
Таке, що знов його хотіли-б мати.
Щоденні ласощі нам остивають;
Вони самі воюють против себе.
Зробилась дорогою, як умерла.
Рука, що геть її тоді штовхала,
Тепер би надила її до себе.²²⁾
Покину сю царицю чарівницю!
Без діла сидячи, я десять тисяч
Ще висвжу тут шкод, над ті, що знаю.
Нї, годі! Енобарбе!

Енобарб. Що вгодно тобі, добродію?

Антоній. Нам треба вихопитись ізвід-
сіля.

Енобарб. Та се-ж ми повбиваємо всіх на-
ших жінок. Ми бачимо, що й неласка наша
губить їх, а мука в розлуці з нами, се буде
смерть.

Антоній. Мушу від'їхати.

Енобарб. Коли вимагає того потреба,
то нехай жінки вмирають: а то шкода було-б
відкинути їх нї про що, хоть перед великим
ділом їх треба вважати за ніщо. Клеопатра
скоро прочує про се, зараз умре. Я бачив, як

вона вмирала двадцять разів від менших річей. Я думаю, в смерті є якась сила, що скріплює її як любові, тим вона така й скоро на вмираннє.

Антоній. Трудно й подумати, яка вона хитра.

Енобарб. Ой леле, добродію, ні! Її страсті зроблені не з чого иньшого, як із найтоншої часті чистої любови. Її зітханья й сліз не можна звати вітром і водою: се більші бурі й хуртовини, ніж ті, що сповіщає календарь. Се в неї не хитрощі, а коли хитрощі, то вона робить зливу так добре, як і сам Зевес.²³⁾

Антоній. Коли-б я ніколи не бачив її!

Енобарб. О добродію! то не бачив би ти найдивнішого твору, не дознав би розкошів з нього і дорога твоя не стояла-б нічого.

Антоній. Фульвія вмерла.

Енобарб. Що, добродію?

Антоній. Фульвія вмерла.

Енобарб. Фульвія!

Антоній. Умерла.

Енобарб. Ну, добродію, принеси-ж богам подячну жертву. Коли їх божа постанова благоволить узяти жінку в чоловіка, то нехай він спомяне кравців земних: утішають вони його тим, що коли стара одежа зносилась, є кому зробити нову. От коли-б не було більше жінок, тільки Фульвія, тоді-б справді тебе підрізано, і було-б чого лементувати. А ся печаль завітчана втіхою: стара твоя сорочка приносить новий жупанок. І справді, в сьому горі треба плакати хиба тими слізми, що живуть у цибулі.

Антоній.

Ті справи, що вона там завязала,
Не дозволяють гаятись тут більше.

Енобарб. І ті справи, що завязав еси
тут, не обійдуть ся без тебе; особливо Клео-
патрина справа: ся вповні зависла на твоім
пробуванні.²⁴⁾

Антоній.

Геть з жартами! Нехай про нашу думку
Все отаманне знає. Я цариці
Сам обявлю, яка тому причина,
І нахилю любов її к розлучі.
Бо не одна смерть Фульвії говорить
До серця нашого могутнім словом;
Листи ще й інші моїх римських друзів
Розсудливих мене до дому кличуть.
Ось Секст Помпеюс Цезарю спротививъ,
І гетьманує на широкім морі;
А нестаточний нарід наш байдуже
Про тих, що в нього перше заслужились:
Прикмети всі великого Помпея
На сина його, Секста, переносить.
Високий іменем, потужний властю,
А й надто ще одвагою й завзяттем
Стоїть він першим воїном у Римі;
І як ще висше підібеть ся вгору,
То зробить ся страшним для всього сьвіта.
Багато вже постало там такого,
Що мов в воді та кінсьєска волосина,
Уже жива, та ще не ядовита.²⁵⁾
Звели готовитись підручавим нашим
В похід негайно.

Енобарб.

Будемо готові. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Алексас.

Клеопатра.

Деж він?

Харміяна.

Я вже й не бачила його потому.

Клеопатра.

Довідай ся, де він, із ким, що робить?

Я байдужа про се. Коли сумує,

Скажи, що я танцюю: а веселий,

То я нездужаю.²⁶) Вертай ся скорше.

(Виходить Алексас).

Харміяна.

Мені здаєть ся, що тобі, царице,

Коли його ти дуже покохала,

Не тим би робом треба тут ходити,

Щоб те саме й його опанувало.

Клеопатра.

Що-ж я-б іще нероблене робила?

Харміяна.

Дай попуск у всьому, не сперечай ся.

Клеопатра.

Ти вчиш, дурепо, як його втеряти.

Харміяна.

Нї, не спокушуй бо його аж надто.

Противне потім нам, що нас лякало.

Входить Антоній.

Ось він.

Клеопатра.

Чогось нездорово і сумно.

Антоній.

Як важко виявити їй мій задум!

Клеопатра.

Веди мене геть, люба Харміяно.

Впаду. Так мучитесь не можна довго:
Не видержить природа.

Антоній.

О царице,

Моє кохання!

Клеопатра.

Ні, стій, не наближуйсь!

Антоній.

Що се таке? що стало ся?

Клеопатра.

Я знаю

Вже по очам, що маєш вісти добрі.

Що пише мужня жінка? Їдь із богом!

Коли-б вона тебе й не відпускала!

Нехай не каже, що се я впиняю.

Ніякої я над тобою власти

Не маю. Ти її, ти їй валежиш.

Антоній.

Боги се лучче знають.

Клеопатра.

О, ніколи

Царицю ще не ошукав ніхто так!

Та я давно постерегала зраду.

Антоній.

Ні, Клеопатро...

Клеопатра.

Як могла я думать,

Що будеш ти моїм, що будеш вірним,

Коли ти зрадив Фульвію? Хоча-б ти

Хитав богів присягами своїми

На їх престолах, се було безумство —

Заплутатись в обіцянках словесних,

Що ламлють ся в самій присязі.

Антоній.

Люба

Царице!

Клеопатра.

Ні, прошу тебе, не скрашуй
Свого од'їзду! попрощай ся просто,
Та й їдь собі. Як ти бажав лишить ся,
Тоді була пора для красомовства,
Не про від'їзд. В устах, в очах у мене
Була тоді для тебе ціла вічність,
Блаженство у бровах моїх дугастих,
І все було богоподібне в мене.
Таке воно й тепер, або ж найбільший
Герой на сьвітї брехуном найбільшим
Зробив ся.

Антоній.

Як, царице!

Клеопатра.

Коб я мала

Твої сустави, то ти-б догадав ся,
Що і в Єгипті серце є.

Антоній.

Ось вислухай мене. Пора жорстока
Й потреба вимага від мене служби
На час якийся; серця-ж мого сума
Тут лишить ся з тобою. Край італський
Від горожанських зброй увесь блискоче.
Помпей вже військом грозить мурам Риму,
І рівновага двох потуг домашніх
Веде до факцій дуже небезпечних.
Ненавидні, забравши в руки силу,
Коханцями народу поробились.
Вигнанець Секст Помпей, багатий
Отецькими заслугами, улазить
В серця таких людей, котрі не люблять
Порядків наших. Їх число страшенне²⁷⁾.
Спокій у нас од миру занедужав,
І переїнами лічитись хоче
Одчаяними. Єсть і опріч того

Причина в мене, що від'їзду просить :
Смерть Фульвії.

Клеопатра.

Хоть я літами й не спаслась од дуру,
Та вийшла з дїтства. Фульвія-б то вмерла?

Антонїй.

Умерла, так, моя царице!
Візьми отсе і вільної години
Читай, чого вона там наробила,
А тут найлучче, де і як умерла.

Клеопатра.

О найфальшивше в сьвітї закохання!
Де-ж ті фіяли, що тобі сповнити
Годилось би печальною водою ²⁸⁾?
Тепер по Фульвії й її сконанню бачу,
Як приймуть і мое колись сконання.

Антонїй.

Ну, годї вже сваритись. Наготуй ся
До задумів моїх. Ось слухай!
Як ти менї порадеш, так і буде.
Клянусь тим огнем, що глей у Нілі
Животворить: я звідси від'їжджаю
Твоїм войовником, слугою вірним.
Мир і війна, все буде так, як схочеш.

Клеопатра.

Порозтинай менї шнурки, Харм'яно!
Нї, нї, нехай. Недуга і здоровле
У мене — як в Антонїя кохання.

Антонїй.

Моя ти дорога царице, годї!
Його любов і вірність вийдуть з честю
З якої хочеш проби.

Клеопатра.

Се й Фульвія менї вказала. Слухай!
Заплач по нїй тихенько одвернувшись;
Тодї, прощаючись зо мною, скажеш,

Що се ти рониш сльози по Єгипту.
Ну, розіграй же сцену лицемірства,
Так щоб здавалась чесністю самою.

А н т о н і й..

Ти хочеш, щоб заграла кров у мене?
Ну, годі-ж!

К л е о п а т р а.

Можна й лучче-б розпочати,
Та й се гаразд.

А н т о н і й.

Клянусь мечем, царице —

К л е о п а т р а.

Щитом також... Все вгору йде та вгору.
Та се ще не найлучче. Харміяно,
Дивись, як до лица сей рух трагічний
Сьому Гераклю римському! ²⁹⁾

А н т о н і й.

Прощай, царице!

К л е о п а т р а.

Учтивий лицарю, ще одно слово.
Добродію, ми мусим розлучитись...
Ні, се не те. Добродію, ми з вами
Любились... Знов не так заговорила.
Сам добре знаєш. Щось таке хотіла...
О! забутна́ я стала, як Антоній,
І всю мене занедбано.

А н т о н і й.

Царице,

Колиб пустота не була у тебе
В підданстві, я тебе саму вважав би
Пустотою.

К л е о п а т р а.

О, се важкая праця
Носить на серденьку таку пустоту,
Як носить Клеопатра. Та не сердь ся!

Моє поведіння мене вбиває,
Коли воно тобі не до впадоби.
Тебе зве честь ізвідсі: то оглухни
На дурущі мої, не варті жалю,
І всі боги нехай пливають з тобою!
Нехай побіда лаврами вквітає
Меча твого! і по гладкій дорозі
Нехай твої ступають всюди нозі!

А н т о н і й.

Ходімо-ж, годі! Наше розставання
І застаєть ся і летить так хутко,
Що ти zostавшись їдеш ізо мною,
А я відпливши застаюсь з тобою.
Ходімо! (Виходять).

Сцена четверта.

Рим. Сьвітлиця в Цезаревім домі.

Входять Октавій Цезарь, Лепід і прибічники.

Ц е з а р ь.

Тепер, Лепіде, бачиш сам і знаєш:
Нема сього у Цезаря в природі,
Щоб не злюбить соперника за велич.
Нам з Александрії про нього пишуть,
Що ловить рибу, це і тратить сьвітло
В ночі на пирування³⁰). Він мужчина
Не більш, як і цариця Клеопатра,
А Птоломеева вдова не більше
Здаєть ся жінкою, як і Антоній.
На силу вислухав посольство наше,
На силу спогадав про товариство.
Ви, пишуть, знайдете в ньому такого,
Що носить у собі всі людські хиби.

Л е п і д.

Не думаю, щоб хиби ті чи блуди
Усе хороше в ньому затемняли.
Його ті блуди, мов небесні плями,
Горять-жахтять у темряві північній.
Вони не придбані, наслідні в нього:
Він не здолів би їх перемінити.

Ц е з а р ь.

Ти вже йому аж надто потураєш.
Нехай було-б не соромно товкти ся
На Птолomeєвому ліжку, й царство
За радощі мінутні оддавати, —
Сидіть з рабом і кухлями мінятись,
Слоняти ся по місту о полудні
І з пітними бурлаками боротись —
(Хоть вельми той би був уже байдужий,
Кому-б не шкодили такої блуди) —
Скажи, що се Антонію пристало!
Та вже ніяк його не оправдаєш
В тому, що легкістю своїх учинків
Такий тягарь кладе на наші плечі,
Що вільний час гайнує на ласоту.
За се нудьги в переситі дознає,
Й сухоти в костях; а як що дозволив
Себе відтарабанити від справи,
Та й нашу разом вівечить повагу,
За се його мов хлопця треба ганить,
Що повнолітнього ума дійшовши
І кидаючись на мінутну ласощ,
Встає против здорового розсудку.

Входить посланець.

Л е п і д.

Ну, от ще новина якась.

П о с л а н е ц ь.

Великий

І благородний Цезарю, зробили,

Що повелів єси: ти що години
Новини матимеш, що в світі сталося.
Помпей вбиваєсь в силу знай на морі,
І всі, здаєть ся, його дуже люблять,
Що тільки Цезаря було боять ся.
Покривджені на кораблі тікають,
І поголоска йде, що ніби вельми
Укривджено його.

Цезарь.

Я й так се знав би.

Із давніх давен учить нас переказ,
Що той, хто єсть, був любий, поки брав ся;
А той, кого нема, кого ніколи
Не люблено, як допевнявсь любови,
Лякає, що такого вже не буде.
Поспільня чернь сюди й туди вертить ся,
Мов той летучий фляг по над водою,
І тільки тліє у своїй турботі³¹⁾.

Посланець.

Ще новину приніс тобі я, Цезарь.
Менекрат і Менас, пірати славні,
Заставили собі служити море³²⁾.
Вони розрізують його, мов орють,
Усякого гатунку деменами:
Не раз уже в Італію вривались,
Що бережане бліднуть, як згадають,
А краснощокі молодці лютують.
Як тільки визи не у море човен,
Уже й піймавсь: Помпееве імя бо
Більш робить шкоди, ніж його вся сила.

Цезарь.

Антоніє, кинь пакосну ласоту!
Як повбивав ти Гірция та Пансу,
Двох конзулів, та повертав з Модени³³⁾,
А за тобою гнавсь по пятам голод,
То ти з сим ворогом боровсь відважно.

Дарма, що зріс у роскоші, терпів ти
Більш ніж дикарь, приймав велику нужду.
Ти кінсььку мочу пив і жовту воду,
Що й дикий звірь від неї захлипнув ся.
Ти не цуравсь тоді найгірших ягод,
Шукаючи їх між найгрубшим хмизом;
Мов олень той, як сніг засипле землю,
На деревах ти кору гриз на Альпах,
І їв, розказують, таке м'ясиво,
Що иньші подивившись умирали.
Се все (кажу тепер тобі на сором)
Ти перенбсив твердо, яко воїн, —
І щоки навіть не позападали.

Лепід.

Жаль, жаль його.

Цезарь.

Хоть би вже сором скорше
Вернув його у Рим. Чора обом нам
У полі появитись. Мусим зараз
Для сього раду скликати: Помпея
Недбанне наше тільки покріпляє.

Лепід.

Я завтра, Цезарю, докладно
Скажу тобі, які у мене сели
На морі будуть і на суходолі,
Щоб зазирнути ворогови в вічі.

Цезарь.

До завтра се й моя робота буде.
Бувай здоров.

Лепід.

Бувай здоров, мій пане.

Коли ще матимеш які новини
Про сю трусу, звели й мене, благаю,
Оповістити зараз.

Цезарь.
Не сумни ся,
Добродію: бо се мій обовязок. (Виходять).

Сцена пята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Гра та Мардіян.

Клеопатра.
О Харміяно!
Харміяна.
Що, моя царице?
Клеопатра.
Га, га!... Дай я наплю ся мандрагори³⁴).
Харміяна.
Про що, царице?
Клеопатра.
Хочу переспати
Безодню часу, поки мій Антоній...
Харміяна.
Ти надто много думаєш про нього.
Клеопатра.
Се зрада!
Харміяна.
Ні, не зрада, я в тім певна³⁵).
Клеопатра.
Евнуху Мардіяне!
Мардіян.
Що, царице?
Що вгодно?
Клеопатра.
Я тепер не хочу слухать
Пісень твоїх. Тепер мені не вгодно

Нічого від євнуха. Ти щасливий,
Що, будучи кастратом, не буяєш
Думками своїми поза Єгиптом.
Чи ти любишь умієш?

Мардиан.

Так, царице.

Клеопатра.

Чи справді вмієш?

Мардиан.

Ні, не справді,

Царице милостива: бо нічого
Не можу я робити, окрім того,
Що справді чесно муєв би чинити.
А почуття палкі у мене, і я мислю
Про те, що й Марс з Венерою робили.

Клеопатра.

О Харміяно! як тобі здаєть ся,
Де він тепер? Стоїть, сидить, чи ходить?
Чи на коні? Який той кінь щасливий!
На нїм Антоній їде! Грай же, коню!
Чи знаєш ти, хто се тобою їде?
Полу-Атлас земного сього сьвіта,
Щит і шолом людей. Чи він говорить,
Або хочь шепче: „Де моя гадючка
З старого Нілу“? Так мене зове він.
Давай знов солодко собі труїти!
Йому про мене думати! Я чорна
Від Фебових любовних поцілунків,
І час в'оравсь глибоко в мої щоки.
Лобатий Цезарю! як був ти з нами,
Була тоді я ще царськїм кусочком,
І сам Помпей великий зупинив ся
В моїм обличчі затопивши очи.
Тут зір його і якоря закинув,
Тут вмер він, на жите своє дивившись.³⁶⁾

Входить Алексас.

Алексас.

Чолом єгипетській цариці!

Клеопатра.

Дуже

Ти мало на Антонія походиш,

Та що прибув єси від нього, ліки

Великі сї й тебе позолотили. —

Що ж робить мій хоробрий Марк Антоній?

Алексас.

Останнім ділом, дорога царице,

Було у нього цілувати — се вже

Послідній із премногих поцілунків —

Се перло сходу; а щб він промовив,

Те вткнуло ся мені у саме серце.

Клеопатра.

Нехай мій слух його добуде звідти.

Алексас.

„Скажи, мій друже, — він мені промовив, —

Що вірний Римлянин великій Єгиптянці

Шле скарб сей з устрвці, а потім

В ногах у неї за мізерний дар свій

Царствами трон її закрасить пишний.

Увесь восток, скажи, під нею буде“ ³⁷).

Тут він кивнув мені і сїв поважно

На бойового ступака, а той став ржати

Так голосно, що заглушив би звірськи,

Що-б ні промовив я.

Клеопатра.

Що-ж? він сумний був,

Чи радісний?

Алексас.

Такий, як між краями

В году, не радісний, ні сумовитий.

Клеопатра.

Який настрої розмірений! Чи чуєш?

Чи чуєш, Харміяно? Се мужчина!
Замість же добре. Він не сумовитий:
Бо мусів осяти тих, що роблять
Свій погляд по його. Не був веселий;
Сим ніби їм казав, що всі гадання
І радощі його живуть в Єгипті.
Небесна суміш! Чи-б ти був веселий,
Чи сумував би, ся і друга крайність
Так до лиця тобі, як більш нікому.
Чи ти стрічав мої посла?

А л е к с а с е.

Аж двадцять
Послів усяких я спіткав, царице³⁸).
Про що було так густо посилати?

К л е о п а т р а.

Хто вродить ся того дня, як забуду
Послати до Антонія, вмре нищим.
Чорнила, Харміяно, та паперу! —
Ну, добрий мій Алексасе, витаю! —
Чи я коли любила, Харміяно,
Так Цезаря?

Х а р м і я н а.

О, бравий, любий Цезарь!

К л е о п а т р а.

Щоб ти вдавилась, як ще раз так кликнеш!
Кажі: Антоній бравий!

Х а р м і я н а.

Славний Цезарь!

К л е о п а т р а.

Клянусь Ізидою, скривавлю зуби,
Як ще раз Цезаря твого зрівняєш
З моїм героєм із героїв!

Х а р м і я н а.

Вибачайте

Ласкаво. Се-ж я вашої співаю.

Клеопатра.

Моєї, як була я в зеленочку,
Як розум був у мене ще зелений.
Що за холодна кров таке казати,
Як я тоді казала!... Ну, іди вже,
Знайди мені чорнила та паперу.
Що-дня він матиме нове вітання,
А то ще я Єгипет обезлюджу ³⁹).

(Виходять)

АКТ ДРУГИЙ.

Сцена перва.

Мессина. Сьвітлиця в Помпеевім домі.

Входять Помпей, Менеград і Менас⁴⁰).

Помпей.

Коли боги правдиві, то допоможуть
Ділам людей правдивих.

Менас.

Знай, достойний

Помпею, що хоть що і відкладають,
То в тім іще вони не відмовляють.
Так нам користь буває і від того,
Що наші молитви були даремні.

Помпей.

Росту гаразд. Народ мене шанує,
І море все моє; ще моє щастє
Стоїть на нові, та моя надія
Мені віщує, що дійде й до повні.
Автоній Марк в Єгипті бенкетує
І за порогом воювать не схоче,
А Цезарь там роздобуває гроші,

Де втрачує серця. Лестить обох їх
Лепід, котрого вдвох вони лестили.
Не любить він обох, та їм байдуже.

Менас.

І Цезарь і Лепід стоять у полі;
Велику силу вже зібрали.

Помпей.

Брехні.

Хто се тобі торочив?

Менас.

Сільвій, пане.

Помпей.

Се сон його. Я знаю, що обидва
Вони у Римі ждуть Антонія до себе.
Ні, ти, солодострасна Клеопатро,
Усолоди свої уста гарячі
Усіми чарами любови, чари
Приправ красою, похиттю-ж — те й друге.
Втопи розпусника в потоці п'янства,
Щоб голова його знай парувала,
А кухарі щоб апетит гострили
Солодкими сосами Епікура.
Нехай їда із сном йому затушать,
Мов Лети води, пам'ять о цовазі.
Що, Варріє?

Входить Варрій.

Варрій.

Скажу вам звістку певну,
Що Марк Антоній от-от буде в Римі.
Як він відплив з Єгипту, стало-б часу
І на дорогу дальшу.

Помпей.

Я б радвійший

Був не таку велику вість почути.
Не думав я, Менасе, щоб сей ласий
Прожора та в'оружив ся шоломом

Задля війни незначної такої.

А на війні заважить він у двоє
Против тих двох. Та ми вже й тим пишаймось,
Що своїм рухом вирвати з'уміли
Несвятого на роскоші Антона
В єгипетської удови від лона.

Менасе.

Не вірю я, щоб Цезарь привитав ся
З Антонієм ласкаво! Бо покійна
Жона його із Цезарем ворогувала,
А брат ще й бив на нього, хоть здаєть ся,
Не з наказу Антонія.

Помпей.

Не знаю,

Менасе, чи малі урази швидко
Погаснуть перед більшими у серці.
Коли-б не встали ми против усіх їх,
Вони-б напевно жерлись між собою:
Бо вже було за що меча виймати.
А як той страх, що мають перед нами,
Поможе їм з'єднати давні чвари,
Сього ще ми не знаєм. Ну, нехай же
Воно так буде, як боги захочуть!
Ми важимо своїми головами;
Від сили наших рук і цілість їх залежна.
Ходім, Менасе. (Виходять).

Сцена друга.

Рим. Сьвітлиця в Лепідовім домі.

Входять Енобарб і Лепід.

Лепід.

Мій Енобарбе, се-б ти добре діло
Зробив собі на славу, коб гетьмана
Свого схилив до лагідного слова⁴¹).

Е н о б а р б.

Благатиму його, щоб обзивав ся
По своєму. Розсердить його Цезарь,
Нехай тоді Антоній позирає
На Цезаря звиш голови, нехай говорить
Так голосно, як Марс. Клянусь Зевесом,
Будь борода Антонія у мене,
Сьогодні-б я її не брив.

Л е п і д.

Тепер не час приватами дрочитись.

Е н о б а р б.

Усякий час про ту годить ся справу,
Котру він сплотив.

Л е п і д.

Та мала все мусить

Дорогу дати великій!

Е н о б а р б.

Ні, не мусить,

Коли мала перед великою постала.

Л е п і д.

Се ти в гніві говориш. Не ворухте
Вже попіл! Ось Антоній благородний.

Входять Антоній і Вентідий.

Е н о б а р б.

А онде Цезарь.

Входять Цезарь і Агріппа.

А н т о н і й.

Як буде згода в нас, Вентідіє,
То в Парфію!

Ц е з а р ь.

Не знаю, Меценате:

Спитай в Агріппи ⁴²).

Л е п і д.

Благородні друзі!

Те, що злучило нас, було велике:
Нехай же менше нас не розлучає.

Кого покривджено, розсудим тихо ;
А голосно про наші чвари спорить,
Се не лічити рани, а вбивати.

Тим, благородне товариство, будем
(Я вас молю, я вас благаю пильно)
Торкатись до гіркого словом тихим,
Щоб не пошкодити довором справі.

А н т о н і й.

Гаразд говорить. Хоть би ми стояли.
Готові до війни, вже перед військом,
Я-б так чинив.

Цезарь.

Бувай здоров у Римі!

А н т о н і й.

Спасибі.

Цезарь.

Ну, сїдаймо-ж.

А н т о н і й.

Сядь, мій пане.

Цезарь.

Так от...

А н т о н і й.

Я чув, що ти за те гнівиш ся,
За що не слід: бо не про тебе діло.

Цезарь.

Я був би посьміхом, коли-б ні за що,
Або за річ малу вдававсь в обиду, —
Найбільше-ж против тебе. А ще-б більшим
Був посьміхом, коли-б сказав про тебе
Обидне слово, і назвав негоже
За те, що для мене сторонне діло.

А н т о н і й.

Ну, Цезарю, хиба-ж се не сторонне
Для тебе діло, що я у Єгипті?

Цезарь.

Не більше, ніж тобі було в Єгипті

Те, що я тут живу у Римі. Тільки-ж
Коли інтригував еси на мене,
То й я гадати мусів про Єгипет.

Антоній.

Як се інтригував? що се ти кажеш?

Цезарь.

Ти знатимеш, яка у мене думка,
Уваживши, що тут мене спіткало.
Твоя жона і брат на мене били
І на твою користь ворогували,
Імя твоє було воєнним кликом.

Антоній.

Ти помиляєш ся. Мій брат ніколи
Не виставляв мене у цій потребі.
Про се справлявсь я у людей надежних,
Котрі меча з тобою обнажали.
Чи не вменшив він і моєї власти
З твоєю? чи не воював і против
Мого жадання, одного з тобою?
Про се вже й перше я тебе листами
Вконтентував. Коли-ж тобі схотілось
За що вчепитись, то у всій цій справі
Нема такого.

Цезарь.

Ти себе сам хвалиш,
Говорячи про мій короткий розум,
Аби себе як небудь оправдити.

Антоній.

Ні, ні; я знаю добре, я в тім певен:
І ти не міг сього не зрозуміти,
Що я, товариш твій в тій справі, против
Котрої він стояв, не міг дивитись
Ласкавим оком на те воювання,
Що не давало і мені впокою.
Що-ж до моєї жінки — дай то боже,
Щоб дух її в твою вселив ся жінку!⁴³⁾

Третина світа в тебе і ти нею
Мов загнуждавши правиш, а такої
Жони не загнуждав би.

Е н о б а р б. Коли-б у всіх нас були такі
жінки, щоб чоловіки ходили на війну з жін-
ками!

А н т о н і й.

Шалений бунт її, що розпалила
Її нестямна лютість, не позбавлена
Гіркою вістря хитрощів -- жалію
Над тим ураз з тобою — наробив вам
Турбот багато. Але й сам признаєш,
Запобігти сьому не мав я змоги.

Ц е з а р ь.

Писав до тебе я в Александрію,
Та ти бенкетував там, і в кишеню
Мого листа сховав, а листоношу
Мого прогнав од себе насьміявшись.

А н т о н і й.

Добродію, він ліз до мене раптом,
Без дозволу, а я тоді уперше
Трапезував з трьома царями, будши
Не тим собі, яким буваю в ранці.
На завтра-ж сам сказав йому про себе
Таке, немов просив у него прощі.
То не мішай між нас того тімаху:
Коли нам спорить, виключи з розмови.

Ц е з а р ь.

Ти поламав пункт нашої присяги.
Язык твій не повернеть ся корити
Мене так само.

Л е п і д.

Цезарю, вгамуй ся!

А н т о н і й.

О, ні, Лепіде! ні, нехай говорить.
Він каже, ніби я про честь не дбаю,

А честь моя мені сьвята. Що дальше?
Ну, Цезарю, так кажеш: пункт присяги?

Цезарь.

Допомагати мені оружно й дружню,
Як попрошу; а ти мені відмовив
Сього й того.

Антоній.

Ні, занехаяв, лучче.

І се у ті отруйливі години,
Як я й себе не памятаю. Каюсь
Перед тобою так, як тільки можу.
Отвертість ся не поменшить моєї
Великості, ані могутність стійна
Без щирости. Се правда, Фульвія повстала
На тебе, щоб мене з Єгипту визвать.
А я, мотив безвинний, вибачіння
Прошу у тебе, скільки з честю згідаю.

Лепід.

Се благородно ти промовив.

Меценат.

Не налягайте більше вже, будьласко,
На сварі. Щоб забути їх до разу,
Згадайте, що теперішня потреба
Велить миритись вам.

Лепід.

Се мудре слово!

Енобарб. Або так: позичте один у од-
ного приятельства на хвилину, а потім, коли
не чутимете більш нічого про Помпея, можете
вернути його знов. Буде ще в вас час гризти
ся, як не матимете нічого більш робити.

Антоній.

Ти воїн тільки; більш не озивай ся.

Енобарб. А я був би й забув, що
правда мусить мовчати.

А н т о н і й.

Ти шпетити раду: то вже більш ні слова.

Е н о б а р б. Ну, ну вже; я ваш обережний камінь.

Ц е з а р ь.

Мені не прикрий зміст його промови,
Лиш спосіб. Тож здаєть ся неможливим
Дружити нам, коли удачі наші
Так ріжнять ся в своїх проявах? Тільки-ж,
Коли-б я знав, який обруч нас звяже,
Я збігав би за ним усю вселенну.

А г р і п п а.

Дозволь же, Цезарю...

Ц е з а р ь.

Кажі, Агріппо.

А г р і п п а.

Із матірнього боку є у тебе
Сестра Октавія, урода дивна,
А він, великий Марк Антоній, саме
Вдовцем зоставсь.

Ц е з а р ь.

Мовчи про се, Агріппо!

Коли-б тебе почула Клеопатра,
Ти заслужив би доріканне в неї.

А н т о н і й.

Іще я, Цезарю, не одружив ся.
Нехай Агріппа до кінця говорить⁴⁴).

А г р і п п а.

Щоб вас держати у постійній дружбі,
Щоб вас братами поробити й ваші
Серця звязати сильними вузлами,
Нехай Октавію Антоній візьме⁴⁵).

Її краса заслужує не менше,
Як луччого із між людей супруга,
А добрість і принада промовляють
Таке, чого не висловиш словами.

Сей шлюб усі дрібнії підозріння,
Котрі тепер великими здають ся,
І всі великі страхи, що здають ся
Тепер дрібними, переверне в нівець.
Здаватиметь ся казкою і правда,
Тепер же правдою здаеть ся й басня.
Обох вас люблячи вона притягне
Обох один до 'дного, і всіх иньших
До вас обох. Даруйте за се слово;
Зметикував я думку сю не з разу:
В прихильности моїй давно обдумав.

Антоній.

Що скаже Цезарь нам на се?

Цезарь.

Нічого,

Поки не чутиме, як сю промову
Прийняв Антоній.

Антоній.

Та яку-ж Агіппа

Власть або силу має що зробити,
Коли-б сказав я: „Щу, нехай так буде,
Агіппо“ ?

Цезарь.

Цезареву власть і право
Октавії звеліть.

Антоній.

І не приснить ся
Мені перепин до такого пляну,
Такого гарного. То дай же руку,
І щоб любов братерська управляла
Серцями нашими від сього часу
На виповнення задумів великих.

Цезарь.

Даю, а з нею і сестру. Ніколи
Ще брат сестри так не любив сердечно.
Нехай на те вона живе, щоб єдинити

Держави наші в купі із серцями,
І щоб од нас любов не одлітала!

Атріппа.

Щастя вам доля, та й амінь.

Антоній.

Не думав

Я бити на Помпея: бо недавно
Він прислуживсь мені, та ще й не мало ⁴⁶).
За се оддякувать я мушу перше,
Щоб не корили памяти моєї,
А потім викличу його й на битву.

Лепід.

Не час нам гаятись. Коли не знайдем
Помпея, то він знайде сам нас.

Антоній.

Де-ж він тепер?

Цезарь.

Коло гори Мізенум.

Антоній.

А скільки в нього сухопутних буде?

Цезарь.

Велика сила й більшає що дальше.

На морі-ж він панує абсолютно.

Антоній.

Така йде чутка. О, колиб нам можна
Поговорити з ним! То поспішаймо-ж!
Та тільки, поки зброї не наділи,
Скінчим те діло, про що тут вмовлялись.

Цезарь.

Сердечно радуюсь, і запрошаю
Тебе сестру мою вбачати в вічі.

Антоній.

І ти, Лепіде, не відмов своєї
Компанії!

Лепід.

Антоне благородний,
Мене й недуга від сього не вдержить.

(Труби. Виходять Цезарь, Антоній і Лепід).

Меценат. Бувай здоров по приїзді
з Єгипту, добродію!

Енобарб. Половино Цезаревого серця,
достойний Меценате! — Шановний мій друже
Агріппо!

Агріппа. Любий Енобарбе!

Меценат. Є чого радуватись нам, що
все так переварилось. А вам жилось добре
в Єгипті?

Енобарб. Еге, добродію. Ми проганяли
з очей день сном, а ніч розвиднювали напоєм.

Меценат. Вісім диких кабанів спечених
у цілости, на сніданнє, і се тільки на двана-
цять осіб⁴⁷⁾ — правда сьому?

Енобарб. Се було, що муха перед орлом.
У нас бували трапези ще дивоглядніші: от
що стояло коштувати!

Меценат. Вона дуже непоборима пані,
коли про неї говорять правду.

Енобарб. Скоро спіткала Марка Анто-
нія, зараз і вкрала в нього серце, — се було
над річкою Циднусом.

Агріппа. Вона справді там з'явилась,
коли мені сказано про неї правду.

Енобарб.

Ось я вам розкажу⁴⁸⁾.

Байдак, що на ньому вона сиділа,
Сьвітив ся на воді, мов трон блискучий.

Із кованого золота був демен,

З кармазину вітрила, і так пахли,

Що аж вітри з кохання умлївали;

А срібні весла били такт під флети,

І збита хвиля їх наздоганяла,
Немов у їх ударах закохавшись.
Сама-ж вона персоною своєю
Робила нищим всяке описання.
Лежала в сутозолотім наметі
І переважувала малювання
Венери, що, на нього задивившись,
Ми штуку над природу переносим.
А по обох боках її стояли
Два хлопчики з ямчастими щічками,
Мов два усьмішливі Купідони,
І кольорованими вахлярами
Її ніжненькі щоки холодили.
Та жар ще більш на щоках розгорав ся:
Самі свою розроблювали працю.

А т р і п п а.

О, для Антонія се дивне диво!

Е н о б а р б.

Її прислужниці, мов Нереїди,
Мов ті русалки, на її дивились
І нахилялись у боготворенні.
Стерна одна русалка пильнувала.
Шовкова снасть кружилась під руками,
Ніжними та мякенькими квітками,
Що бігали пильнуючи роботи.
Із байдака невидимо лили ся
Чудовні пахоці на побережжя.
Із міста висипав народ до неї.
Антоній тронував посеред ринку,
Сидів один, присвистуючи воздух,
А воздух зникнув би й собі дивитись
На Клеопатру, і, коли-б се можна,
Зробив порожнє місце у природі.

А т р і п п а.

Предивна Єгиптянка!

Е н о б а р б.

А як вийшла

На беріг, наш Антоній посилає
До неї, щоб просити на вечерю.
Вона відказує, що лучче буде,
Як він до неї завітає в гості,
Про що й благає. Ввічливий Антоній,
В котрого „ні“ не чула жінка зроду,
Побривши ся кругом разів з десяток,
Іде на бенкет і, своїм звичаєм,
За те, що їли очи, платить серцем.

А і р і п п а.

То чарівниця! І великий Цезарь
Свого меча послав для неї спати.
Він з плугом поравсь, а вона пожалала.

Е н о б а р б.

Раз бачив я її, як по майдану
Вона пробігла ступенів із сорок,
І так задихалась, що в силу слово
Змогла промовити. Сей недостаток
Вона зробила зараз красотою,
І хоч без духу, видихала силу.

М е ц е н а т.

Тепер Антоній вже її покине.

Е н о б а р б.

Ніколи! ні, її він не покине.
Від літ вона не вяне, від привички
Не тратить безконечної принади.
У иньших женщин розкіш насичає,
Вона-ж чим більш дарує, тим ще більший
Збуджає голод; найпоганьше в неї
Таким здаєть ся гарним, що й сьвятії
Жерці благословлять її, як согрішає.

М е ц е н а т.

Коли урода, розум, скромність можуть
Привабити Антонієве серце,

То ся Октавія для нього буде,
Найкрасша доля.

Аґріппа.

Ну, ходімож разом.

Ти, друже Енобарбе, в мене будеш
За гостя, поки житимеш у Римі.

Енобарб.

Покірно дякую за ласку, пане. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Сьвітлиця в Цезаревім домі.

Входять Цезарь, Антоній, між ними Октавія, прибічники.

Антоній.

Сьвіт, обовязок мій великий часом
Мене й одлучять від твоєї груди.

Октавія.

І ввесь той час навколішках я буду
Перед богами за тебе молитись⁴⁹).

Антоній.

Добраніч, пане мій! Октавіє,
Ти хиб моїх ніколи не вичитуй
В людськóму поговорі. Я не все вмів
Держати міру, та від нині буде
Усе складати ся до ладу в мене.
Добраніч, люба пані.

Октавія.

На добраніч,

Мій пане! (Виходять Цезарь і Октавія).

Входить віщун.

Антоній.

Ну, друже! Тужиш певно за Єгиптом?

Віщун.

Коли б ніколи звідтіля не плив я,
Ні ти не прибував туди!

Антоній.

Чого-ж се,

Коли сказати можеш?

Віщун.

Я се в дусі

Ввижаю. та не передам словами.
Та тільки ти вертай ся знов в Єгипет.

Антоній.

Скажи, чия фортуна буде висша,
Моя, чи Цезарева?

Віщун.

Цезарева.

Отсе-ж, Антоніє, не зоставай ся
З ним поруч. Демон твій чи дух хранитель
Великодушний, мужній, благородний,
Нема йому ніде на сьвіті рівні,
Де Цезаря нема. При ньому ангел
Твій робить ся лякливий, мов побитий.
Тим хай простір заляже як найширший
Між вами обома⁵⁰).

Антоній.

Про се ти тихо!...

Віщун.

Нікому, опріч тебе. Тай тобі вже
Не скажу в друге. Грай з ним в яку хочеш
Ігру, а ти певнісінько програєш.
В його природне щастє, що тебе поборе,
Хоч як би зле стояв він; твое сьвітло
Померкне, скоро він при тобі сьєє.
Ще раз кажу: твій дух при ньому близько
Теряє до пановання відвагу.
Оддалеку-ж він піднімаєсь.

Антоній.

Геть же!

Пошли Вентідія сюди до мене. (Виходить віщун).
Поїде в Парфію. — Чи по науці,
Чи так потрапив, а сказав він правду.
Його і кости слухають, а в іграх
Мое найлучче рахування никне
Під його щастем. У заклад побем ся,
Він виграє. Півні його що разу
Моїх перемагають, хоч за мною
Були всі шанси, а його перепел
Все побива могого, хоч і слабший.
Вернусь в Єгипет, і хоть пошлюбив я
Задля мого впокою, а роскоші
Мої там, на востоці⁵¹).

Входить Вентідий.

О! Вентіде,

Ну, ти поїдеш в Парфію. Твій наказ
Готов. Іди за мною, то й одержиш⁵²). (Виходять).

Сцена четверта.

Тамже. Вулиця.

Входять Лепід, Меценат і Агіппа⁵³).

Лепід.

Більш не турбуйте ся, зробіте ласку,
Хапайте ся за вашим отаманнем.

Агіппа.

Добродію, Антоній попрощаєсь
З Октавією, та й рушаєм зараз.

Лепід.

Ну, до побачення-ж в військовій зброї,
Що так обом вам до лица!

Меценат.

Ми будем,

Як розумію я дорогу, перше,
Ніж ти, Лепіде, під горою.

Лепід.

Шлях ваш

Коротший. Я-ж надати круга мушу.
Ви виграєте аж два дні над мене.

Меценат і Аґріппа.

Щасливої дороги!

Лепід.

Прощайте! (Виходять).

Сцена пята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Алексас.

Клеопатра.

Музики, дай мені музики, страви
Сумної для коханців!

Слуга.

Гов! Музики!

Входить Мардяян.

Клеопатра.

Ні, цур їй! Харміяно,
Ходім пограємо на біліярдї.

Харміяна.

В мене рука болить. Вам лучче грати
Із Мардяниом.

Клеопатра.

Женщині та грати

З евнухом — все одно, що з нашим полом.
Чи хочеш ізо мною грати, пане?

Мардіян.

Готов, моя царице, скільки змога.

Клеопатра.

Коли готов, то за немогу мусим
Прощать грачеви. Ну, та ні! Щось иньше!
Подайте удочку, ходім до річки.
Нехай оддалеки музика грає,
А я зраджатиму золотоперих,
Моїм гачком під слизяві їх зіві
Чіплятиму і витягши на беріг
Казатиму, мов кожна з них Антоній:
„Ага! піймав ся“!

Харміяна.

О, веселий спомин!

Сьміху, сьміху було, як ви побились
У заклад, хто піймає скорше рибку.
А водолаз твій настромив солону
Йому на удку рибу, і він витяг
Пишаючись⁵⁴).

Клеопатра.

О час! Що то за час був!

Я реготала, поки він розсердивсь,
І реготом його в ночі приспала.
А в ранці о девятій упоїла
І сонного його в мою одежу,
У мантію прибрала, а Філіпським
Мечем його сама оперезалась⁵⁵).

Входить посланець.

О! із Італії?... Ну, засївай же
Твоїми плодотворними вістями
Мій слух, що одлогом лежав так довго.

Посланець.

Царице, о царице!

Клеопатра.

Вмер Антоній?

Коли ти се, паскуднику, промовиш,
То вбеш свою царицю; а коли все добре,
І ти з'ясуеш, що здоров, — ось гроші,
А ось мої найблакитніші жили
До поцілунку. І царі сю руку
Цілуючи тремтіли.

Посланець
О царице!

Найперше, — він гаразд...

Клеопатра.

Візьми ще грошей.

Та поміркуй, козаче: ми говорим
Про мертвих, що вони гаразд. Та знай же,
Коли і ти... я розтоплю се золото,
І виблю у твою зловіщу пельку.

Посланець.

Царице любя, вислухай...

Клеопатра.

Я чую;

Кажу. Та на лиці нема у тебе
Добра. Коли Антін живий і вільний,
Чого ж такий у тебе вид понурий
На з'ясування радісної вісти?
Коли-ж нездужає, тобі-б годилось
Прибути Фурією у гадюках,
А не людиною.

Посланець.

Зволиш, царице?...

Клеопатра.

Мені хотілось би тебе прибити
Перш ніж промовиш. Та коли ти скажеш,
Що жив Антін, здоров і не в неволі,
А в дружбі в Цезаря, то я засиплю
Тебе грішми і дорогим камінням.

Посланець.

Царице, він здоров...

Клеопатра.

Гаразд говориш.

Посланець.

І в дружбі в Цезаря.

Клеопатра.

Ти чесний хлопець.

Посланець.

У більшій дружбі, ніж коли бувало.

Клеопатра.

Жадай що хоч у мене!

Посланець.

Та, царице...

Клеопатра.

Я не люблю такого „та“: від нього

Зникає все хороше попереднє.

Плюй на се „та“. Воно мов той тюремник

Веде якогось лютого злочинця.

Будь ласко, друже, витруси коробку

Твоїх вістей мені ув ухо разом, —

І добре і лихе. Він, кажеш, в дружбі

У Цезаря; здоров, мовляв, свободний?

Посланець.

Свобідний? Я, царице, не казав так.

Октавія його звязала.

Клеопатра.

Як то?

Посланець.

Найкращим звязком: в ліжку.

Клеопатра.

Харміяно,

Я блідну.

Посланець.

Так, царице, одружив ся.

Клеопатра.

Щоб на тебе чума насіла люта! (Бе його).

Що ти сказав? Геть звідсі, підлий рабе! (Бе знов).

А то повидираю тобі очи,
Як мячки, і обірву волоссе.
Шмагатиму тебе залізним пруттем,
Варитиму в розсолі, у гіркому
Квасилі.

Посланець.

О царице милостива!

Я тільки вість приніс, не був там сватом.

Клеопатра.

Скажи, що се неправда, — цілу область
Тобі я подарую, і пишатись
Фортуною своєю будеш; а що біла
Тебе, се буде карою для тебе
За те, що огорчив мене; ще й надто
Нагорожу тебе я так дарами,
Як ти у скромности своїй попросиш.

Посланець.

Він одруживсь, царице.

Клеопатра.

О поганцю!

Ти жив аж надто довго. (Виймає кинджала).

Посланець.

То втікаю...

Не провинив тобі нічим, царице! (Виходить).

Харміяна.

Царице дорога, опамятай ся:

Сей чоловік безвинен.

Клеопатра.

І безвинні

Не улизнуть від громової стрілки.

О, зникни, потони, Єгипте, в Нілі!

Найтихші твори, в гадин обернітесь! —

Кликніть раба назад. Хоть я й безумна,

Та не вкушу його.. Кликніть!

Харміяна.

Злякав ся,

Боїть ся йти.

Клеопатра.

Нічим йому не вшкоджу.

Сі руки вже втерjali благородство

І тим, що меншого від мене били;

Бо я-ж сама тут ввнна. — Ну, ходи лиш!

Вертаєть ся посланець.

Хоч чесно се, та всеж воно недобре

Злу новину віщати. Вість приємну

Ясуй хоч безліч язиками; горе

Нехай само себе звіща, як станесь.

Посланець.

Я те вчинив, що мусів.

Клеопатра.

Він женив ся?

Тепер ти вже не будеш більш ялюбий,

Ніж перше ставсь, як скажеш „Так“ іще раз.

Посланець.

Женивсь, царице.

Клеопатра.

О, щоб тебе боги занастили!

Ти все своє?

Посланець.

Хиба звелиш брехати,

Царице?

Клеопатра.

О, колиб ти пробрехав ся!

Тоді нехай би ціла половина

Єгипту затонула і зробилась

Цистерною для лускуватих гадин.

Геть звідси! Хоть би ти вродивсь Нарцизом⁵⁶),

Мені-б здавав ся і тоді протввним.

Він оженивсь?

Посланець.
Благаю вибачати.
Клеопатра.

Він оженився?

Посланець.
Не гнівайся на мене.

Я не хотів тебе сим прогнївити.
Карать мене за те, що повелїла,
Була-б, здаєть ся, вже велика кривда.
Він одруживсь з Октавією.

Клеопатра.

Коли-б же, о! його вина зробила
Й тебе ледащом! Як! ти знавш певно?
Геть звідсі! Ти привіз менї із Риму
Товар аж надто дорогий для мене.
Нехай він в тебе на руках заляже,
І щоб ти зруйнував ся через нього!
(Виходить посланець).

Харміяна.

Моя царице дорога, спокійся!

Клеопатра.

Я, хвалючи Антонїя, вменшала
Заслуги Цезареві.

Харміяна.

Ще й як часто,

Царице!

Клеопатра.

Я за се тепер караюсь.
Ведїть мене звідсїль: я омліваю.
О Іро! Харміяно!... Ні, нічого...
Иди до того посланця, мій любий
Алексасе, та розпитай у нього,
Яка Октавія, якого віку,
Якої вдачі, і якого цвїту
Волоссе в неї. Зараз же вертайся!
(Виходить Алексас).

Нехай мене... Ні, люба Харміяно,
Нехай не кидає мене на віки!
Хоть він з одного боку і Горгона,
А з другого все-ж Марс. Нехай Алексас
Спитає і про зріст її. Пожаль ся
Мене, та не словами, Харміяно...
Ведіть мене в мою опочивальню. (Виходять).

Сцена шеста.

Коло Мізенума.

Труби. Входять Помпей і Менас з одного боку з бубнами і тулумбасами, з другого Цезарь, Лепід, Антоній, Енобарб, Меценат і воїни.

Помпей.

Тепер мої заложники у вас, а ваші
У мене: поговорим, поки битись⁵⁷).

Цезарь.

Воно найлучче перш поговорити.
Тим ми й послали списані до тебе
Поперед себе всі уступки наші.
Коли ти зміркував, то об'яви нам:
Чи ти грізний свій меч сховаєш в піхву,
І у Сицилію назад спровадиш
Відважну молодіж, якій инакше
Тут доведеть ся гинуть?

Помпей.

Слухайте-ж

Ви три регенти зверхні сего світа,
Зевесові намістники найвисші!
Не знаю, чом би й панотцю мойому
Зостати ся без помсти, мавши сина
І друзів тут, коли сам Юлій Цезарь,
Що Бруту благородному являв ся,⁵⁸)

Вас під Філіппами за себе в бою бачив.
А що подвигло Кассія блідого
Конспірувати? За що Брут шановний
І чесний Римлянин у Капітолї
Кров розливав з громадскою малою
Ввружених любовників свободи?...
Щоб чоловік був тільки чоловіком.
Отсе-ж і я для того флот спорудив,
І злющий океан під ним запінивсь.
Сим флотом я завзяв ся покарати
Ненавидних Римлян за їх невдячність
До благородного мого отця⁵⁹).

Цезарь.

Про мене.

Антоній.

Не залякаєш нас, Помпею, флотом;
Промовимо до тебе і на морі,
А на землі, ми знаєм, ми багатші.

Помпей.

Ти справді на землі багатший мене
Моїм отецьким домом⁶⁰). Та зазуля
Не ве собі гнізда: то й зоставай ся
У нїм, поки твоя снага.

Лепід.

Скажи нам

Будь ласко (бо се все сторонні речі),
Як ти приймаєш предложення наші?

Антоній.

Ми не благаємо тебе: ти зважиш,
За що вхопитись варто.

Цезарь.

Що й постане,

Як поспитаєш більшої фортуни.

Помпей.

Сицилію й Сардинію давали
Мені за те ви, щоб очистив море

Від розбишак, а потім, щоб я хліба
Прислав у Рим⁶¹). Як буде згода,
То розійтись, не щерблячи мечів нам
І не подрапавши щитів.

Цезарь, Антоній і Лепід.
Давали.

Помпей.

То знайте-ж, що я йшов до вас для того,
Надумавшись прийняти сю офіру;
Та на Антонія розсердивсь трохи.
Хоть менша честь мені, коли се скажу,
Та мусите ви знати, що, як бив ся
Твій брат із Цезарем, твоя паньматка
Приїхала в Сицилію, і дружно
Її трактовано у мене⁶²).

Антоній.

Чув я

Про се, Помпею, і шукав случаю
Оддячити тобі.

Помпей.

То дай же руку!

Не думав я тебе тут бачить, пане.

Антоній.

Постелі на востоці стелють м'якко.
Я дякую тобі, що визвав ранше
Мене сюди, ніж сам я наміряв ся.
Бо через се я вийграв.

Цезарь.

З того часу,

Як бачив я тебе в останнє, много
Перемінивсь еси.

Помпей.

А вже-ж. Не знаю,

Які рахунки на мойому виді
Безощадна Фортуна записала;

Та в серце не пробратись їй до віку
На підневоленнє його⁶³).

Лепід.

Зустрілись

Гаразд ми тут.

Помпей.

Вповаю в я, Лепіде. —

То ми згодили ся, і я бажаю
Спасати нашу згоду міждо нами
І припечатати.

Цезарь.

Се перве діло.

Помпей.

Нам треба бенкетом ушанувати
Один одного на прощаннє. Киньмо
Лиш жереб, хто розпочинати мусить.

Антоній.

Я розпічну, Помпею.

Помпей.

Ні, Антоне!

Метнімо жереб. Первий, чи останій, —
Твоє єгипетськеє куховарство
Здобуде слави. Чув я, що і Цезарь
Наш Юлій там поситшав од бенкетів.

Антоній.

Багацько ти чував

Помпей.

Нема в тім злого,

Добродію.

Антоній.

Нема й в мойому слові.

Помпей.

Ну, так я чув про се, та ще і надто,
Як до його Аполльодор приносив — ⁶⁴)

Енобарб.

Та годі! Він приносив...

Помпей.

Що приносив?

Енобарб.

Одну царицю на перинах.

Помпей.

Тільки

Тепер пізнав тебе я, Енобарбе.

Як поживаєш, воїне?

Енобарб.

Не згірше.

Ще й лучче поживу. Бо, як я бачу,

Три бенкети ідуть на зустріч.

Помпей.

Руку!

Ніколи я тебе не ненавидів,

І з завистю дивив ся, як ти беш ся.

Енобарб.

Добродію, ніколи не любив я

Тебе аж надто, а хвалив що-разу,

Як ти заслужував хвали моєї,

У десятеро більш, ніж я промовив.

Помпей.

Втішай ся щиростю своєю: личить

Вона тобі незгірш. То запрошаю

Всіх вас, панове, на мою галеру.

Чи зволите, панове?

Цезарь, Антоній, Лепід.

Покажи нам,

Добродію, дорогу.

Помпей.

Так ходімо-ж!

(Виходять Помпей, Антоній, Цезарь, Лепід, воїни і прибічники).

Менас (сам собі). Отець твій, Помпею, ніколи-б не зробив такої згоди. — Ми з тобою знайомі, добродію.

Енобарб. На морі, здаєть ся.

Менас. Знайомі, добродію.

Енобарб. Ти боров ся добре на морі.

Менас. А ти на сусі.

Енобарб. Я готов хвалити кожного, хто мене хвалить, хоть і не можна сказати, щоб я не вдіяв нічого на сусі.

Менас. Ні щоб я не вдіяв нічого на морі.

Енобарб. Так, тільки де-чого можна тобі й відцуратись, ради твоєї власної вбезпеки: був єси великим хижаком на морі.

Менас. А ти на сусі.

Енобарб. То я цураюсь моєї сухопутної служби. Та давай руку, Менасе. Коли-б у наших очей була власть, вони-б тут піймали двох хижаків, що цілують ся.

Менас. У всіх людей лица щирі, хоч і які-б були в них руки.

Енобарб. Та ні одна вродлива жінщина не має широкого лица.

Менас. Нічого тут лукавити: вони крадуть серця.

Енобарб. Ми йшли сюди битись із вами.

Менас. Що до мене, то мені досадно, що воно обернулось на випивку. Помпей сьогодні просьміяв свою фортуна.

Енобарб. Коли так, то вже не виплакати її назад.

Менас. Рік єси, добродію. Не сподівались ми сюди Марка Антонія. Скажи будьласко, чи він одруживсь із Клеопатрою?

Енобарб. Цезареву сестру звать Октавія.

Менас. Так, добродію. Вона була за Кассієм Марцеллом⁶⁵).

Енобарб. А тепер за Марком Антонієм.

Менас. Ну бо, добродію!

Енобарб. Правду кажу.

Менас. То Цезарь поєднавсь із ним на віки?

Енобарб. Коли-б я мусів віщувати про се поєднання, я-б не пророкував так.

Менас. Я думаю, політика зробила більш у сьому шлюбі, ніж прихильність партій.

Енобарб. Я й сам так думаю. Та побачиш, що союз, котрий, здається, звязує їх дружбу, сам же її й задавить. Октавія побожна, лагідна, тиха людина.

Менас. Хто-ж не схотів би собі такої жінки?

Енобарб. Не той, хто сам не такий, не Марк Антоній. Вернеться він до своєї єгипетської страви. Тоді зітхання Октавії роздмухають огонь у Цезарі і, як я сказав уже, те що дружбу їх покріплює, зробить ся знярядом до її розриву. Антонієва любов буде там, де вона єсть; тут він одруживсь тільки з користою нагодою.

Менас. Може й справді так буде. Ну, добродію, хочеш на поклад? У мене є віват про тебе.

Енобарб. Я прийму його, добродію. Ми привычали наші пельки в Єгипті.

Менас. То ходімо-ж. (Виходять).

Сцена сема.

На покладі Помпеевої галери, коло Мізенума.

Музика. Два чи три слуги готують бенкет.

Первий слуга. Зараз будуть, товаришу. В иньшого бадилле вже розхиталось у корінні. Найменший вітерець повалить їх.

Другий. Лепід розчервонів ся.

Первий. Вони примушували його випити й милостинне питтє.

Другий. Скоро которпй торкнеть ся до болючого місця другому, він зараз вигукує: „Годї“! Лагодить їх благаннем, а себе питтем.

Первий. Та ще більшу підійма війну між собою і своїм розумом.

Другий. Що то значить: здобути імя в товаристві великих людей! На одно-б менї вийшло мати в руках тростину, яка не може помогти менї, як і бердиша, яким не можу рубати.

Первий. Велика сфера, в котрій вертиш ся так, що на тебе ніхто не вважає, се все одно, що порожні ямки, де-б треба бути очам. Вони тільки поганяють вид.

Яса ясує. Входять Цезарь, Антоній, Помпей, Лепід, Атріппа, Меценат, Енобарб, Менас із иньшим отаманнем.

Антоній (до Цезаря).

Так вже у них, добродію, ведеть ся,

Що по своїм знакам на піраміді

Вважають, чи велика повінь Ніла.

По повені вже знають: буде голод,

Чи урожай. Що висна повінь буде,

То більше і надії. Як просякне,

Ратай зерно розсеє по глеюці,

І незабаром поспіває жиявво.

Лепід. Чудні в вас там гадюки.

Антоній. Еге, Лепіде.

Лепід. То се ваші єгипетські гадюки виводять ся з глею за підмогою сонця? Так і ваші крокодили?

Антоній. Се правда.

Помпей. Сїдаймо. — Кубок Лепідови!

Лепід. Я не так здужаю, як би менї годилось, та ніколи не від того.

Е н о б а р б. Аж поки заснеш. Боюсь тільки, щоб не було перш поки, ніж доти.

Лепід. Так, так, чув я, Птолемеєві піраміди — гарна річ. Що й казати? чував я се.

Менас (стиха).

Помпею, на словечко.

Помпей (стиха).

Ну, на вухо...

Що там?

Менас (стиха).

Покинь своє, благаю, місце, Отамане, та вислухай словечко.

Помпей.

Ось зараз. Се Лепідови подайте!

Лепід. Що-ж воно таке, ваш крокодил?

Антоній. Він, добродію, такий, як він сам, і завширки широкий з себе самого, і заввишки як єсть, і двигаеть ся своїми членами. Живе тим, що його насичує, а як його елементи розпадуть ся, то переселять ся в иньші тварі.

Лепід. А кольору якого?

Антовій. І кольору свого-ж таки.

Лепід. Чудна гадюка.

Цезарь. Чи вдоволить його се описанне?

Антоній. Ще-б ні! за новим кубком Помпеєвим. А то він буде справдешній Епікур.

Помпей (стиха Менасови).

Іди, добродію, завісь ся лучче!

І що там говорити? Геть від мене!

Роби як сказано. А де мій кубок?

Менас.

В імя моїх заслуг, коли ти хочеш Мене послухати, здіймись із місця.

Помпей (стиха).

Здаєть ся, ти із глузду зсунувсь. Що там?
(Іде на бік).

Менас.

Усе я шапкував твою Фортуну.

Помпей.

Служив мені ти вірно. Ну, що далше? —
Панове, веселітєсь.

Антоній.

Бережи ся,

Лепіде, пісків сих живих: бо втонеш.

Менас.

Чи хочеш над всім сьвітом панувати?

Помпей.

Що се ти кажєш?

Менас.

Чи хочеш над всім сьвітом панувати?

Ще раз кажу.

Помпей.

Як же-б воно так сталось?

Менас.

Згоди ся тільки, і, хоч я здаюсь убогим,
А дам тобі усю вселенну⁶⁶).

Помпей.

Добре вив ся?

Менас.

Нї, я, Помпею, вдержувавсь від кубка.

Зосьміль ся, і земним Зевесом будеш,

Що обіймає океан і небо.

Усе твоє, аби схотів.

Помпей.

Та як же?

Менас.

Сї сьвітовладці три, сї тріумвіри
На кораблі у тебе. Переріжмо

Канати, і як на безкраїм будем,
Тоді до горла — і твоя вселенна.

Помпей.

Ах! се тобі зробити б мовчки треба.
У мене се була-б гидота, в тебе --
Хороша служба. Ти повинен знати,
Що не користь моєю честю править,
А честь користю. Кай ся, що язик твій
Так зрадив діло. Колиб потай мене
Зробив еси, я потім похвалив би;
Тепер же мушу ганити. Покинь і нянствуй!

Менас (сам до себе).

Коли такої,
То я за блідолицим твоїм щастєм
Не буду більш тягаться. Хто шукає
Та й не бере його, коли йде в руки,
То вже й не знайде.

Помпей.

Се Лепіду кубок.

Антоній.

Несіть його на беріг. Я, Помпею,
За нього випю.

Енобарб.

До тебе, Менасе!

Менас.

Здоров будь, Енобарбе!

Помпей.

Лий до краю.

Енобарб

(показуючи на прибічника що виносить Лепіда).

От здоров'як, Менасе!

Менас.

Як?

Енобарб.

Третину

Вселенної несе. Хиба не бачиш?

Менас.

То ся третина п'яна. Я хотів би,
Щоб сьвіт увесь од п'янства закрутив ся.

Енобарб.

То пиймо, щоб він аж скрутив ся.

Менас.

Ну пиймо!

Помпей.

Се все ще не Александрийський бенкет.

Антоній.

Близький до нього. Задзвонімо в кубки!
За Цезаря!

Цезарь.

Я-б рад уже й не пити.

Страшенна праця — мізок полоскати,
А він все гидшає.

Антоній.

Ти мусиш бути

Двтиною свого часу.

Цезарь.

Випивай же,

А я одвічу! та я радше-б постив
Чотири дні, ніж в однім стільки пити.

Енобарб (до Антонія).

А що, мій імператоре коханий?
Ось нумо вакханали танцювати,
На честь пиття сього, як у Єгипті!

Помпей.

Давай, мій любий воїне!

Антоній.

А нумо!

Берімо ся усі за руки, докіль
Вино побідоносне наші змієли
Не пхнуло в тиху і солодку Лету.

Енобарб.

Усі за руки! А гримайте гучно

Музикою у наші вуха! Дайте
Розставлю вас. Нехай сей хлопець буде
Березою, а кожен з нас підхопить,
На скілько в тельбухах снаги гукати ⁶⁷).
(Музика грає. Енобарб розміщує всіх рука в руку).

Пісня.

Бахусе, наш любий царю
Товстопузий, шурооккий!
Ми в твоїх барилах наші
Клопоти й турботи топим.
Бенкетом тебе витаєм,
Чоло іронами вінчаєм.
Наливай, докіль іскрить ся,
Поки сьвіт не завертить ся ⁶⁸)!

Цезарь.

Чого вам більш? Помпею, на добраніч!
Ходімо, добрий брате. Важні справи
На нашу легкість позирають скрива.
Панове любі, розійдімось різно.
Ви бачите, в нас розгорілись щоки.
Потужний Енобарб від чарки слабший.
Заскакує язик і в мене в мові,
А всі ми з хмелю наче подурніли.
Шкода й казати більше. На добраніч!
Антоніє коханий, руку!

Помпей.

А ми поборемось іще й на сусі.

Антоній.

Поборемось, добродію. Дай руку.

Помпей.

Антоніє, отецький дім мій в тебе.
Та що про се? Ми дружно з тобою.
Спустімось в човен.

Енобарб.

Не впадїте в воду,

Гледіть!

(Виходять Помпей, Цезарь, Антоній і прибічники).

Я не пійду, Менасе, з ними.

Менасе.

Ні, ти в мою каюту. Гей ви, труби!

І що там ще? Суремки, тулумбаси!

Нехай Нептун почує, як великих

Ми провозжаємо людей. Гримайте,

Щоб вас завішено! Гудіть, гримайте!

(Труби і бубни).

Енобарб.

Гурра! шапки у гору!

Менасе.

Бравий воїн!

(Виходять).

АКТ ТРЕТІЙ.

Сцена перва.

Долина в Сирії.

Входять Вентідий як би в триумфі, з Сілієм і з иньшими Римулянами, отаманнем і воїнами. Перед ними несуть мер-тве тіло Пакорове.

Вентідий.

Тепер лежиш ти, стрілометна Парфо.
Мені дала Фортуна відомстити
За Марка Красса смерть⁶⁹). Несіте
Царського сина тіло перед військом.
Так твій Пакор, Ороде, поплатив ся
За Красса⁷⁰).

Сілій.

Ну, Вентіде благородний,
Поки твій меч іще димує кровю
Парфян, гони утікачів що сили,
Гони по Медах і Месопотамах,
По всяких сховищах, куди втікають.
Тоді Антовій, твій гетьман великий,
На тріумфальний віз тебе посадить
І голову вінками уквітчає.

Вентідий.

О Сілїй, Сілїй! я зробив доволї.
Уваж се добре, що отаман низший
Не мусить надто боєм прославлятьсє.
Знай Сілїй, що не доробити дїла
Буває лучче, нїж високо знятись
За небуття того, кому ми служим.
І Цезарь і Антонїй отаманнем
Більш прославляльсє, нїж самі собою;
І Соцій, що у Сирїї гетьманив
Передо мною, втратив панську ласку
За скорє слави-чести здобуваннє.
Хто робить на війні більш од гетьмана,
Той робить ся гетьмановим гетьманом.
Амбіція-ж, воїнська добродїтель,
Готова скорше понести утрату,
Нїж виграти те, що затемнить самую.
Зробив би для Антонїя я й більше,
Та се його зобидить, і погине
В його досадї вся моя заслуга⁷¹).

Силїй.

Тя маєш у собі таке, Вентїде,
Без чого воїн те-ж саме, що й зброя.
Чи ти напишеш до його?

Вентідий.

Смиренно

Скажу, що ми імям його вчинили,
Сим чародїйським словом войовничим;
Як ми його стягами і полками
Комінника Парєянського погнали,
Того, що з роду не бував побитим.

Силїй.

Де він тепер?

Вентідий.

Плисти в Атени хоче.

І ми туди хапаймось навперейми,
Коли важенна здобич нам дозволить.
Рушаймо-ж! Гей, рушаймо! (Виходять).

Сцена друга.

Рим. Прихожа в Цезаревім домі.

Входить Агіппа; назустріч Енобарб.

Агіппа.

Ну, що? брати вже попрощались?

Енобарб.

З Помпеем закінчили: вже поїхав;

А троє ще печатають умови.

Октавія все плаче, що із Риму

Їй їхати⁷²). Сумний чогось і Цезарь.

Лепід же, як Менас говорить, послі

Помпеевого пиру недугує

Блїдачкою.

Агіппа.

Отсе душа правдива!

Енобарб.

Предобра; і як Цезаря він любить!

Агіппа.

А як Антонія він обожає!

Енобарб.

О, Цезарь! ге, се між людьми Юпітер.

Агіппа.

Ну, а Антоній хто? Се бог Зевесів?

Енобарб.

Се ти про Цезаря? Ні, він без рівні.

Агіппа.

Антоніе — о, ти Фенїкс Арабський!

Е н о б а р б.

Як хвалиш Цезаря, скажи: „Се Цезарь“,
І більш нічого.

А г р і п п а.

Він обох їх хвалить.

Прегарно, далєбі.

Е н о б а р б.

Та більше любить

Він Цезаря; й Антонія він любить.

Ні серце, ні язик, ні цифра й буква,

Ні барди, ні поети не зуміють

Подумати, сказати, змалювати,

Ні виспівати, ні порахувати,

Як любить він Антонія. Та Цезарь —

На вколішки, на вколішки й дивуйтесь!

А г р і п п а.

Обох їх любить.

Е н о б а р б.

Бо се його крила,

А він їх жук... Га, се на коней трублять! (Труби).

Прощай, прощай Агріппо благородний!

Входять Цезарь, Антоній, Лепід і Октавія.

А н т о н і й.

Не дальше, ні, добродію, не дальше!

Ц е з а р ь.

Береш від мене більш мене самого:

Бувай же добрий в ній до мене. Сестро,

Бувай такою жінкою, як мисли

Мої тебе створили, щоб за тебе

Я міг ручатись. Ти-ж, преблагородний

Антоніє, гледи, щоб із сієї

Моделі добродітелі, котру ми

Цементом дружби нашої зробили,

Ти не втворив знаряддя до руїни

Сієї дружби. Кращеб нам в тім разі

Дружить без неї, як не будем шанувати
її з обох сторін.

А н т о н і й.

О, ні! не вкривджуй

Мене сим недовірем.

Цезарь.

Я сказав.

А н т о н і й.

Шукай як хоч, за мною ти не знайдеш
Причини до того, чого боїш ся.
Нехай тебе хранять боги, і душі
Римлян у всім до тебе нахиляють!
Тут розпрощаймось!

Цезарь.

Прощай, моя кохана, люба сестро!
Хай горнуть ся до тебе елементи
І радощами дух твій наповняють!
Прощай, прощай!

О к т а в і я.

Мій благородний брате!

А н т о н і й.

Березіль ув очах твоїх, весняна
Пора любви, і дощ її віщує.
Бувай весела!

О к т а в і я.

Пане мій, доглянь же

Господи мого чоловіка і... і...

Цезарь.

Що ще, Октавіє?

О к т а в і я.

Скажу на вухо.

А н т о н і й.

Язик її не підлягає серцю,
А серце язика сказати не вміє.
Се лебединий пух спустивсь на бистрень,
Та й ні на той бік, ні на сей не никне.

Енобарб (стиха до Агіппи).
Невже заплаче Цезарь?

Агіппа.

Він захмаривсь.

Енобарб.

Коли-б він був конем, то-б хмарна пляма
Пошкодила й коню; а чоловіку-ж?

Агіппа.

Ну, Енобарбе, та-ж Антоній
Над мертвим Юлієм заплакав рівно,
Та й при Філіпах плакав знов над Брутом.

Енобарб.

Торік він справді нежити здобув ся:
Що руйнував, і те мочив слезами.
Не довіряй, поки й я не заплачу.

Цезарь.

Ні, дорога Октавіє, я буду
До тебе вісти слати. Памятання
Про тебе час у мене не відніме.

Антоній.

Добродію, я поборюсь з тобою
Прихильністю моєю. Обіймаю
Тебе і оддаю богам.

Цезарь.

Прощайте!

Щасти вам доля!

Лепід.

І нехай всі зорі
Освітчують вам любую дорогу!

Цезарь.

Прощайте вже, прощайте! (Цілує Октавію).

Антоній.

Ну, прощайте!

(Труби. Виходять).

Сцена третя.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра і Алексас.

Клеопатра.

Де-ж той козак?

Алексас.

Боїть ся приступити.

Клеопатра.

Нехай, нехай. Іди сюди, козаче.

Входить посланець.

Алексас.

Царице милостива! сам Жидівський Ірод
Не сьмітиме на тебе позирнути,
Як ти смутна.

Клеопатра.

Хотїла-б я одтяти

Сю Іродову голову, та що вже!

Нема Антонїя: се він зробив би. —

Ну, приступи.

Посланець.

Царице наша милостива...

Клеопатра.

Октавію ти бачив?

Посланець.

Так, царице.

Клеопатра.

Де?

Посланець.

В Римі. Бачив у саме обличче:
Ішла проміж Антонїєм і братом ⁷³).

Клеопатра.

Чи ростом буде з мене?

Посланець.

Нї, царице.

Клеопатра.

Чув, як говорить? Чи пищить, чи низько?

Посланець.

Чув, чув, царице: низько, товстувато.

Клеопатра.

Се не гаразд. Любитиме не довго.

Харміяна.

Її любити? О Ізидо! Ні, ні!

Клеопатра.

Я й думала так, Харміяно. Мова

Низька, сама — шерпа. — А величчя?

Згадай її ходу.

Посланець.

Не ходить, лазить.

Стоїть, чи швендяє, — одна постава.

Вона живе більш тілом, ніж душею.

Статуя, не людина.

Клеопатра.

Чи се-ж правда?

Посланець.

Або нема очей у мене зовсім.

Харміяна.

В Єгипті трьох таких, як він, не знайдеш.

Клеопатра.

Я бачу, він аж геть розумний хлопець.

Нема нічого в ній... Козак не дурень.

Харміяна.

Та ще й який!

Клеопатра.

Ну, а якого віку?

Посланець.

Царице, вже вона була вдовою.

Клеопатра.

Вдовою? Слухай, Харміяно.

Посланець.

Мабуть

Під трицять має.

Клеопатра.

Ну, а на обличчє?

Чи довговида, чи кругленька?

Посланець.

Кругла,

Аж надто кругла.

Клеопатра.

Із таким обличчєм

Найбільш бувають люде безголові. —

Яке волоссе цвїтом?

Посланець.

Так, брунатне.

А лоб низесенький, їй до впадоби.

Клеопатра.

Ось золото тобі, та не гніви ся,

Що так з тобою обійшлась я гостро.

Я знов тебе пошлю: бо помічаю,

Що ти до діла здатен. Приготов ся.

Листи готові вже. (Виходить посланець).

Харміяна.

Хороший хлопець.

Клеопатра.

Се правда. Шкода, що так стрепенула.

А справді, як він каже, ся тварюка

Не стоїть дорого.

Харміяна.

Таки й нічого.

Клеопатра.

Величне бачив він, то й мусить знати.

Харміяна.

Ще-б ні, Ізидо! при тобі служивши.

Клеопатра.

Ще про одно-б спитати, Харміяно...

Ну, та навпослі. Приведеш до мене,
Як напишу листи. Ще все наладжу.

Харміяна.

Я в тім порукою тобі, царице. (Виходять).

Сцена четверта.

Атени. Сьвітлиця в Антонієвим домі.

Входять Антоній та Октавія.

Антоній.

Ні, ні, Октавіє, ще тут не вся річ.
І тисяча-б таких річей байдуже,
А он, він знов став бити на Помпея,
Зробив духовну й прочитав народу.
Про мене скупо в ній; коли-ж не можна
Було чого промовчати для чести,
То холодно писав і неохотно,
А де найлуччий був случай хвалити,
Він процідив крізь зуби⁷⁴).

Октавія.

Любий пане!

Не йми всьому ти віри; коли-ж мусиш,
То не приймай всього до серця близько.
Як ви посердитесь, то й не бувало
Нещасної такої, що стояла б
Між обома і за обох молилась.
Благі боги сьміятимуть ся з мене,
Як я молитимусь: „Благословіте
Мого супруга й пана“, та й загладжу
Молитву сю: „Благословіте брата!“
Боротиме одна молитва другу;
Середини нема міждо краями⁷⁵).

А н т о н і й.

Октавіє кохана! ти на того
Направ любов, хто більш її шанув.
Втеряю честь, втеряю і самого
Себе. Не будь твоїм про мене лучче,
Ніж будь твоїм, та вже без верховіття.
Ну, та нехай так буде, як ти хочеш.
Стань серед нас, а я тим часом
Готовитимусь все таки до бою.
Нехай твого він осоромить брата.
Хапайсь як мога. По твоєму сталося⁷⁶).

О к т а в і я.

Спасибі, пане мій. Зевс всемогущий
Мене слабу примирєм вашим зробить.
Війна між вами, се — колиб вселенна
Розсілась на двоє, і мертвим трупом
Закидати розсілину прийшло ся.

А н т о н і й.

Як знатимеш, від кого почало ся.
Туди й направ свої докори. Наші
Провини так однакі будь не можуть,
Щоб одинаково обох любити.
Готуй ся в путь, і вибірай як знаєш
Сопутників ; про втрату не турбуй ся. (Виходять).

Сцена пята.

Там же. Друга сьвітлиця в палатах.

Входить Енобарб, назустріч Ерос⁷⁷).

Е н о б а р б. Ну, що, друже Еросе?

Е р о с. Та пречудні вісті, добродію.

Е н о б а р б. Які-ж, козаче?

Е р о с. Цезарь та Лепід воювали Помпея.

Е н о б а р б. Се вже старе. Чого ж добились?

Ерос. Цезарь, скористувавшись ним у війні против Помпея, тепер знехтував його побратимство, не хоче ділитись із ним славою походу; ще й надто: винуватить його за листи, що він писав перш до Помпея, і вхопив його по своєму власному винуваченню. Тепер бідного третього запроторено, поки смерть випустить на волю⁷⁸).

Енобарб.

Ти, сьвіте, маєш тільки вже дві пельки;
Та кинь між них усю свою поживу, —
Вони знов погризуть ся. Де-ж Антоній?

Ерос.

Блукає по саду — оттак штовхає
Ногою сучче з перед себе і гукає:
„Дурний Лепід“, і грозить смертю
Тому із слуг своїх, хто вбив Помпея⁷⁹).

Енобарб.

Наш фльот великий вже рушає.

Ерос.

Знаю,
В Італію, на Цезаря. А я й забув ся,
Доміциє! Іди до пана зараз.

Енобарб.

Не буде з сього... Ну, та якось буде
Воно. Веди вже до Антонія...

Ерос.

Сюди, добродію. (Виходять).

Сцена шеста.

Рим. Сьвітлиця в Цезаревім домі.

Входять Цезарь, Атріппа і Меценат.

Цезарь.

Се він, ще й більш, зробив на сором Риму!

В Александрії (тут мені се пишуть)
На золотих стільцях на серед ринку
На срібному помості привселюдно
Вони вдвох тронували. При ногах їх
Сидів Цезаріон, що величають
Отця мого дитям, і незаконна
Дітвора їх, що ласо наплодили.
Оддав він їй єгипетську державу
І полуденну Сирію і Кипрос
І Лідію⁸⁰).

Меценат.

Се все зробив прилюдно?

Цезарь.

На виставно-народньому майдані,
Де в них бувають грища. Він поставив
Своїх синів царями над царями.
Дав Олександрю Медию Велику,
Вірмен і Парфію, а Птоломею
Кілікію, Фенікію і Сирію.
Вона в той день явилась у наряді
Ізиди: бо не раз давала й перше
Царські послухання в такій одежі⁸¹).

Меценат.

Про се нам треба з'ясувати Риму.

Агіппа.

Вже й так він на його безстидство
Досадує і знать його не охоче.

Цезарь.

Народ се знає, та прийшла й від него
Завина в Рим.

Агіппа.

Кого ж він винуватить?

Цезарь.

Мене найперш за те, що ми однявши
Сицилію у Секстуса Помпея,
Не оддали йому його частини;

А потім каже, що менї позичив
Тай не одержав із позики кораблів;
І, наконець, що ми з тріумвірата
Лепіда викинули, а доходи
Усі його на себе обернули.

Агіппа.

Добродію, нам треба відповісти.

Цезарь.

Вже зроблено, і вістовець одправлен.
Я написав: Лепід зробивсь жорстоким,
Високу власть перевернув на шкоду
І заслужив своєї перемини.

А я з Антоїєм готов ділитись,
Аби він поділив ся із мною
Вірменами і иньшими царствами,
Котрі позавойовував.

Меценат.

Ніколи

Не згодить ся на се він.

Цезарь.

То й від мене

Нехай не допевняєть ся нічого⁸²⁾.

Входить Октавія.

Октавія.

Витаю Цезаря, мого пана,
Витаю Цезаря предорогого!

Цезарь.

І я тебе чужою мусїв звати!

Октавія.

Нї, ти не звав: бо не було причини.

Цезарь.

Чого се ти до нас так підкрадалась?⁸³⁾

Не так як Цезаря сестра. Супруга
Антонїя ввійти повинна з військом.

Повинні-б конї ржати перед нею,
Перш ніж з'явилась-би, а по дорозі.

Народ окрити дерева, жадібний
Її побачити, а порохи під небо
Курити од потуг твоїх великих.
Нї, ти ввійшла у Рим, як та селючка
На торг, попередивши виявлення
Любови нашої, котра без того
Буває й недознана. Ми-б стрічали
Тебе на морі і на сусї; ми-б витали
Все більш честями.

О к т а в і я.

Любий пане!

Не з мусу я ввійшла так, а з охоти.
Супруг мій, Марк Антоній, перечувши,
Що ти готуєш ся іти на нього,
Вразив мій слух гіркою новиною,
І я просила дозволу вернутись.

Ц е з а р ь.

А він дозволив зараз: бо стояла
До ласування ти йому на стежці.

О к т а в і я.

Нї, не кажи сього, мій любий пане.

Ц е з а р ь.

Я з нього не спускаю ока, сестро.
Мені про нього вітер переносить⁸⁴).
Де він тепер?

О к т а в і я.

В Атенах.

Ц е з а р ь.

Нї, жоретоко

Ізраджена ним сестро!⁸⁵) Клеопатра
Переманила вже його до себе.
Одав своє він шлюсі царюванне,
А та ззиває всіх царів на мене.
Вже Бокк Лібійський, вже Кападокійський
Цар Архелай, Філядельф Пафлягонський,
І Малх Арабський царь і царь Понтійський,

Ірод Жидівський, Мітрідат Вірменський,
Амінт і Полемон, царі Медийський
Та Лікаонський і багато иньших
На нас зібрались ⁸⁶).

О к т а в і я.

О бідна-ж я, що розділила серце
Між двоїми друзями-ворогами!

Ц е з а р ь.

Витаю, сестро! Тільки ти листами
Задержувала наш розрив і доси,
Аж ми довідали ся про наругу
Твою й про власну нашу небезпечність.
Спокій ся серцем. Не турбуй ся надто
Сим временем, що тебе так тяжко крушить ⁸⁷).
Нехай судьба без сліз що хоче чинить.
Витаю, найдорожша в цілім світі!
Згордовано тобою невимовно,
І небеса високі нас обрали
І всіх прихильних до тебе на помсту.
Розвеселись, нам дорога до віку.

А і р і п п а.

Витаю й я!

М е ц е н а т.

Витаю, люба пані!

У Римі всі серця тебе кохають
І спочувають. Тільки перелюбник
Антоній, без ваги в своїй розпусті,
Тебе цураєть ся і всю потугу
Оддав блудниці, що на нас воює.

О к т а в і я.

Чи так же бо воно, мій любий пане?

Ц е з а р ь.

Се певне, люба сестро. Не турбуй ся
І покажи, що ти терпіти вмієш. (Виходять).

Сцена сема.

Антоніїв табір коло мису Акциум.

Входять Клеопатра і Енобарб.

Клеопатра.

Подякую тобі за се, будь певен.

Енобарб.

За що-ж, за що, за що се?

Клеопатра.

Розраював єси мені похід сей.

Мовляв: не личить⁸⁸).

Енобарб.

А хвба не правда?

Клеопатра.

Коли нема тут против нас нічого,

Чом нам не быть персоною своєю?

Енобарб (сам до себе).

Ну, тут мені-б годилось відказати:

Як запрягти кобили з жеребцями,

Пропали-б жеребці: бо кобилиці

Замчали-б воїна з конем у купі⁸⁹)

Клеопатра.

Що ти там мимриш?

Енобарб.

Тут бувши, ти Антонія туманиш,

Береш від нього серце з головою

І час і все, що мусіла б щалити.

Його вже й так за легкість винуватять,

І в Римі кажуть, що тут гетьманує

Фотин євнух з дівчатами твоїми⁹⁰).

Клеопатра.

Щоб він запавсь, той Рим! щоб черви ззіли

Ті язвки, що против нас говорять!

Ми мусимо нести тягарь військовий;

На те я й голова в моїому царстві,

Щоб тут мені явитись за мужчину.
Мовчи. Позаду в вас я не зістанусь.

Енобарб.

Мовчатиму, та ось сам імператор.

Входять Антоній і Канїдий.

Антоній.

Се дивна річ, Канїдий, що так хутко
Приплив він із Тарента і Брундуза,
Через Іонське море, і зайняв Торину. —
Ти чула се, моє коханне?

Клеопатра.

Тільки

Невдалого дивує вельми скорість⁹¹).

Антоній.

Карлючка добра, і найлуччий воїн
Не докорив би так нам за недбальство.
Канїдий, ми з ним побемось на морі.

Клеопатра.

На морі: а то як же?

Канїдий.

Для чого-ж се,

Мій пане, хочеш з ним так воювати?

Антоній.

Бо він зосьмілився нас на море визвать.

Енобарб.

То й ти-ж його на одноборство кликав,
Мій пане.

Канїдий.

І на бій коло Фарсали,
Де бив ся Цезарь із Помпеем⁹²). Тільки-ж
Він ухилився від сього викликання:
Не вигодно. І ти зроби так само.

Енобарб.

У тебе флот не так то уворужен.
Твої матроси муляки, женці і всяка
Примусом навербованая челядь.

А в Цезаря той флот, що бив Помпея.
Легкії кораблі, твої-ж важенні.
Нема безчестя на морі не битись,
Коли ти наготовив ся на сусі.

Антоній.

На морі, ні, на морі!

Енобарб.

Ти зречеш ся,

Достойний пане, боєвої слави,
Що на землі здобув, розстроїш військо,
Що звикло добре воювати пішки.
Ти звернеш з найпевнішої дороги
І віддасись невірному случаю.

Антоній.

Ні, бюсь на морі.

Клеопатра.

В мене шість десятків
Парусників. Не має Цезарь луччих ⁹³).

Антоній.

Ми зайві спалимо і, покритивши
Себе запасом, рушимо на Акцій
Назустріч Цезарю; коли-ж не сила,
То воюватимем на сусі.

Входять посланець.

Що там?

Посланець.

Новини вірні: Цезарь взяв Торину.

Антоній.

Він сам там? Се річ неможлива.
І то вже дивно, що його там військо. —
Канїдий, девятнацять легіонів
Держатимеш на сусі під рукою,
Та ще дванацять тисяч коней маєш.
А ми на судна. — Ну, моя Тетидо! —

Входять воїн.

Достойний воїне, які новини?

Воїн.

О благородний імператоре мій!
Не бийсь на морі; ні, не завіряй ся
Дошкам трухлявим! Як мечу не віриш
І ранам сем, то хай там Єгиптяне
І Фенікійці мов качки ниряють.
Ми звикли битись на твердому ґрунті,
Плече в плече⁹⁴).

Антоній.

Ну, добре вже. Рушаймо!

(Виходять Антоній, Клеопатра і Енобарб).

Воїн.

Клянусь Геркулесом, щирю правду
Кажу.

Канїдій.

Ти, воїне, говориш правду,
Та він не все так робить, як хотів би.
Гетьманом нашим гетьманує пнвший:
Ми слуги жєнщини.

Воїн.

В руках у тебе
Всі легіони й комінник. Се правда?

Канїдій.

Октавій Марк, Юстей Марк, Публіколя
Та Целїюс повелївають морем,
А ми всеїю сушею⁹⁵). Ну, Цезарь
Швиденько діло робить, на прочудо!

Воїн.

Він був ще в Римі, а його потуги
Вже двигались такими батовами,
Що обманили послухів всіх наших.

Канїдій.

А хто намісником у нього, чув ти?

Воїн.

Якїєся, кажуть, Тавр⁹⁶).

Канїдій.

О, добре знаю!

Входить посланець.

Посланець.

Канїдиде, зве к собі імператор.

Канїдій.

Час вагітний новинами й що хвиля

Новую родить. (Виходять).

Сцена осьма.

Долина близько Акциума.

Входять Цезарь, Тавр, отаманне і приборчники.

Цезарь.

Мій Тавре!

Тавр.

Мій добродію!

Цезарь.

Не бий ся

На сусї, і держи все військо в купі.

Не зачіпай їх, поки ми все зробим

На морі. Не вхилай ся від наказу,

Що тут я прописав. Фортуна наша

Лежить на цім великому моментї. (Виходять).

Входять Антоній з Енобарбом.

Антоній.

Комінника поставмо під узгірем,

Щоб бачити, як Цезарь буде битись.

Звідсїль лічитимемо кораблі всі

І знатимем, що нам чинити. (Виходять).

Входить Канїдій ідучи з піхотою по однім боці сцени,
а Тавр, намістник Цезарів, по другім. Як вийдуть за сцену,
чути галас морського бою.

Боевий галас. Вертаєть ся Енобарб.

Енобарб.

Пропало, все пропало. Я не можу

Дивитись більш. Єгипетський отаман,
Антонїад вже демен завертає
Втікаючи з своїми кораблями
Шістдесятма. Мені на се дивитись —
Одно, що стратить очи!

Входить Скар.

Скар.

О небесні

Боги й богині! о синоде вічних!

Енобарб.

Чого ти? що там?

Скар.

Половина світа

Погибла від безпутної темноти.

Процілували ми царствá і землі.

Енобарб.

Ну, як же бють ся?

Скар.

Ми, мов од зарази

Валяємось, мремо; а дика відьма

Єгипетська, — бодай її проказа ззіла!

Як боротьба була мов ті близнята,

Що розпізнати трудно, наші брали

Ще й гору — мов корова та від гедзя

У червці пружить паруси, втікає⁹⁷).

Енобарб.

Я бачив се, і в мене заболіло

В очах, не зміг я більш дивитись.

Скар.

Утікає,

Руїна-ж благородна чар жіночих,

Антоній, сам порозпускавши крила

Свого судна, мов селех той безумний

Летить за нею, занедбавши битву

В горячу пору. Я не бачив з роду

Стидовища такого. Ще ніколи

Так досвід, мужество і честь вояцька
Самі себе не побивали.

Енобарб.

Леле!

Входить Канідий.

Канідий.

Фортуна наша на морі здихає
І тоне жалісно. Коли-б гетьман наш
Був тим, чим знав себе, усе гаразд би
Було. О, він нам показав, як бігти,
Постидно показав нам утіканнє!

Енобарб (на бік).

Еге, такої! Ну, то все скінчилось.

Канідий.

Втекли в Пельопонес вони обоє.

Скар.

Туди добратись легко. Підожду там,
Що дальше буде.

Канідий.

Я-ж всі легіони

З комінником, все Цезареви здам я.
Вже шість царів нам показали здачу⁹⁸).

Енобарб.

А я таки ізнов поволочу ся
За раненою долею тїмахи,
Хоть розум дме тепер назад від нього.

(Виходять).

Сцена девята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входить Антоній з прибічниками.

Антоній.

Ось слухайте! Земля не хоче більше
Мене носити на собі. О друзі!⁹⁹)

Ходіть сюди! Я так уже спізнав ся
На світі, що згубив трону на віки.
Є в мене карабель із щирим золотом..
Візьміть його собі та поділітесь,
Втікайте геть, із Цезарем мирітесь.

Прибічники.

Втікати? ні, не ми.

Антоній.

Я втік утеком,
Побіг і легкодухих вивчив,
Як утікати, показувати плечі.
Ідіте, друзі, геть! Я вибрав стежку
Таку, де вас не треба: утікайте.
Мій скарб у пристані собі візьміте.
О! я погнався за тим, чого соромлюсь.
Саме волосся в мене збунтувалось:
Бо сивий волос чорного картає
За необачність, чорний докоряє
Сідого за бездумне страхопудство.
Ідіте, друзі: матимете й листи
Від мене до приятелів: прочистять
Вони дорогу вам. Не позирайте
Так сумно, і що вам воно противно,
Не відмовляйтесь, а вхопіте натяк,
Котрий моє одчайнне вам робить:
Покиньте те, що вже й само згубилось.
До берега морського просто йдіте,
Оддам вам карабель той з цілим скарбом.
Лашіть мене, будьласко, на часину,
Благаю вас. Бо вже повелівати
Не можу, то й благаю... Зараз буду. (Сідає).

Входять Ерос і Клеопатра: її ведуть під руки Харміана
з Ірою.

Ерос.

Іди, утіш його, царице люба¹⁰⁰).

Іра.

Утіш його, предорога царице.

Харміяна.

Утіш... що більш робити?

Клеопатра.

О, дайте мені сісти!... О Юноно!

Антоній.

Ні, ні, ні, ні!

Ерос.

Антоніє, чи ти се бачиш?

Антоній.

О фі, фі, фі!

Харміяна.

Царице...

Іра.

Царице, добра наша пані!

Ерос.

Ой пане, пане!

Антоній.

Так, пане, так було. Він при Філіппах
Держав той меч, немов той танцюриста ¹⁰¹),
Тим часом як я Кассія художого,
Ізморщеного бив; та я-ж і з Брутом
Безумним докінчав, а він справляв ся
Через намісників: бо сам не тямив
Тяжких військових справ. Та годі.

Клеопатра.

Рятуйте, ах!

Ерос.

Цариця... о Антоніє! цариця...

Іра.

Да приступиж, царице, говори з ним!
Від сорома він сам себе не тямить.

Клеопатра.

Ну, добре, то піддержуйте-ж мене... о!

Ерос.

Преблагородний пане, встань: бо ось-цариця
Надходить і головоньку схилила.
Умре вона, як не оживиш словом.

Антоній.

Згубив я славу... се гидке втіканне.

Ерос.

Добродію, цариця...

Антоній.

До чого се

Мене ти довела, о Єгиптянко?
Глянь, як ховаю від тебе я сором!
Дивлюсь на те, що я позаду кинув,
Окрите соромом.

Клеопатра.

Мій любий пане!

Не гнівайсь на мій парус полохливий:
Не сподівалась я, що й ти за мною
Полинеш...

Антоній.

Єгиптянко, надто добре

Ти знала, що Антонієве серце
До демена твого всіма шнуррами
Привязане, що ти мене потягнеш
Слідом. Ти знала, що над моїм духом
Ти маєш волю й силу найповнійшу,
І що єдиним натяком здолієш
Мене і у богів з під власти вирвать.

Клеопатра.

Прости, прости мене!

Антоній.

Тепер я мушу.

З благаннями до хлопця посилати,
Знижатись, лазити, хвостом вертіти, —
Я, що півсвітом по вподобі правив,
Робив і руйнував людські фортуни.

Ти знала, як мене завоювала,
І що мій меч, через коханне млявий,
Його послухав би у всіх случаях.

Клеопатра.

Прости, прости мене!

Антоній.

Ні, годі плакати.

Одна твоя слеза заважить більше
Всього, що мав я і того що втратив.
Дай поцілую, і про все байдуже.
Я нашого учителя одправив¹⁰²).
Ще не вернувесь? Кохана, я важкий став,
Як олово. Вина сюди та страви!
Я долею тоді найбільш гордую,
Як на собі її удари чую. (Виходять).

Сцена десята.

Цезарів табір у Єгипті.

Входять Цезарь, Долябелля, Тирей і інші.

Цезарь.

Нехай посол Антоній увійде. —
Ви знаєте його?

Долябелля.

Се, Цезарю, учитель
Його дітей. Оскубли, видно, добре,
Що вже перо з крила він посилає.
А кілька місяців, було доволі
У нього і царів на посилання.

Входить Евфроній.

Цезарь.

Ну, приступи і говори.

Евфроній.

Який не єсть я, я — посол Антонів.
Недавно ще я був такий маленький
До справ його, як та росина рання
На миртовім листку — до океана.

Цезарь.

Нехай і так. Ясуй своє посольство.

Евфроній.

Вітає він тебе фортуни паном
Свої і благає жить в Єгипті.
Як не зволиш, ще меншого він просить:
Благає дихать між землею й небом,
В Атенах міщанином. Се від нього.
А Клеопатра признає величчє
Твоє і корить ся твоїй всевладї,
А для наслідників своїх благає
Корони Птолемеїв, яко ласки.

Цезарь.

Немає вух у мене для прохання
Антонієвого. Що до цариці,
Готов я слухать і вволити волю,
Аби прогнала із Єгипту друга
Огидженого, а не то — убила.
Як зробить се, не буде марна просьба.
Се їм обом ¹⁰³).

Евфроній.

Щасти тобі фортуна!

Цезарь.

Звеліте провести його крізь табір. —

(Виходить Евфроній).

Тепер ти покажи свою проречність (До Тирея)
Та вимани його у Клеопатри.
Все обіцяй, чого-б лиш попросила,
І навіть більше, що вже сам ізмислиш.
Жіноцтво не тверде і в луччій долї,
А нужда кусить і весталку чисту.

Попробуй хитрощів твоїх, Тирею,
І за груди свої сам нагороду
Постанови собі, а ми законом
Вважатимем її¹⁰⁴).

Тирей.

Іду, мій пане.

Цезарь.

Уваж, як бич свій переніс Антоній,
Вивідуй з кожного його учинку,
Яка ним думка носить.

Тирей.

Буду, буду. (Виходить).

Сцена одинацята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Енобарб, Харміяна та Іра.

Клеопатра.

Що-ж нам робити, Енобарбе?

Енобарб.

Що-ж: подумать

Та й вмерти.

Клеопатра.

Чи ми тут провинили, чи Антоній?

Енобарб.

Антоній тільки: бо зробив він паном
Свого розсудку волю. Ти побігла
Від образу війни страшної, — що-ж тут?
Ряди одні одних перелякали:
Чого-ж Антонію було вганяти?
Сверботі страсти тут не подобало
Забаламутити його гетьманство,
Як половина половину сьвіта

Борола і він сам рішав питання.
Се був не менший сором, як і втрата —
Побігти за твоїми парусами
Перед своїм заляклим з диву фльотом.

Клеопатра.

Мовчи, мовчи бо!

Входить Антоній з Евфронієм.

Антоній.

Се він так одвітив?

Евроній.

Так, пане мій.

Антоній.

Тоді царця запобігне ласки,
Як нас оддасть йому?

Евроній.

Так він говорить.

Антоній.

Скажи їй се. Пошли сю сивовату
Главу до хлопця Цезаря, — царствами
Сповнить твої жадання він до краю.

Клеопатра.

Сю голову, мій пане?

Антоній.

Знов до нього!

Скажи йому, що рожі молодости
Красять його, то й світ жада від него
Чогось великого. Його всі скабни
І фльоти й леїони міг би й дурень
Провадить; слуги на хлопяче слово
Могли-б так само легко побіджати,
Як і під Цезарем. Тож визиваю
Його відкинути на бік весь зверхній
Блеск і зо мною згнобленим побитись
Мечем против меча в єдиноборстві.
Ні, лучче напишу се ¹⁰⁵). Йди за мною.

(Виходить Антоній з Евфронієм).

Е н о б а р б.

Еге-ж, се певно, що преславний Цезарь
Зречеть ся щастя, і на герець вийде
Против рубакки. Бачу, що і розум
Людський, се тільки часточка фортуни;
І те що зверху, тягне на погибель
Всю суть в нутрі; одно як друге хоре. —
Ну, що за мрія, знавши всі ті справи,
Ждать Цезаря щасливого на герець!
Ти, Цезарю, побив його й розсудок.

Входить прибічник.

П р и б і ч н и к.

Від Цезаря гонець!

К л е о п а т р а.

Без церемоній?

Чи бачите, мої ви приятельки?

Привяла рожа, — затикають носа

Ті, що на вколїшках витали сьвіжу. —

Введи його, добродію.

Е н о б а р б (сам до себе).

П р а в д и в і с т ь

Моя ворогувати починає

Зо мною. Так, прихильність до дурного

І нашу щирість робить дурнотою.

Однак, хто до кінця по правді служить

В недолі панови, той візьме гору

Й над тими, хто подужав його пана.

Такий в історії здобуде місце.

Входить Тирей.

К л е о п а т р а.

Ну, воля Цезаря?

Т и р е й.

Коли-б не сьвідки!¹⁰⁶)

К л е о п а т р а.

Се тільки друзі: говори безпечно.

Тирей.

Се може і Антонієві друзі?

Енобарб.

Йому, добродію, їх стільки треба,
Як Цезареві, а то й нас не треба.
Угодно Цезареві, — наш владика
Полине, щоб зробитись його другом.
А ми, ти знаєш, ми того, за кого
Антоній, то й за Цезаря самого.

Тирей.

Так от. О славная! Благає Цезарь
Не думать більш про власне становище,
Як і про те, що він єсть Цезарь.

Клеопатра.

Далій!

Се царське слово.

Тирей.

Він се добре знає,

Що ти Антонія цілуєш-обіймаєш
Від страху тільки, а не з закохання.

Клеопатра.

О!

Тирей.

Тим і рани чесноти твоєї
Його болять, як підневольні плями,
Не як заслужені.

Клеопатра.

Він бог: все знає,

Як єсть. Не піддала ся йому чесність
Моя, завоював її у мене.

Енобарб (сам до себе).

Щоб знати правду, я про се спитаю
В Антонія. О пане, любий пане!
Ти так течеш, що й нам пора покинуть
Тебе тонуть: бо й найдорожше
Твоє тебе вже кидає. (Виходить).

Тирей.

Сказати Цезареві, чого хочеш
Від нього? Бо по часті й сам він просить,
Щоб захотіла ти, щоб дав тобі він.
Йому се дуже буде любо, щоб ти
Зрєбила із його фортуни лїску
І сперла ся на неї. А ще й надто
Заграв би дух його, коли-б від мене
Почув, що ти покинула на віки
Антонїя, та й оддалась під захист
Владики сьвіта.

Клеопатра.

Як твоє іменнє?

Тирей.

Тирей.

Клеопатра.

Посланнику коханий!

Скажи великому цареві от що:
Що через тебе я цілую руку
Його побідоносну, і скажи, що
Готова положити мою корону
В ногах у нього, впавши на колїна;
Що від його всевладного дихання
Я вислухаю присуд над Єгиптом.

Тирей.

Се благороднїйша тропа для тебе.
Як бореть ся із долею розсудок,
Нехай він важить ся на те, що зможе,
То не схитне його ніщо. Дозволь же
Чолом ударить до руки твоєї.

Клеопатра.

Отець твого владики дуже часто,
Обдумуючи, як царства підбити,
Прикладував уста свої до неї,
Хоть недостойної його цілунків.

Вертаєть ся Антоній з Енобарбом.

Антоній.

Клянусь громом Зевсовим, се ласка!
Хто ти, козаче?

Тирей.

Той, хто вповняє
Веління найпотужнішого мужа,
Достойнішого, щоб йому корились.

Енобарб.

Ой будеш битий!

Антоній.

Прийди до мене
Ти, коршаку! О ви боги й чортяки!
Від мене танає власть; а ще недавно,
Як погукну бувало „гов“! мов хлопці
На іграшках, біжать царі до мене.
„Чого зволиш?“ питають... Ви поглухли?
Ще я Антоній.

Входять прибічники.

А беріте в руки
Сього жака та дайте добру хлосту.

Енобарб.

Із левчуком гулятиєсь безпечнііше,
Ніж з левом, що зостарівшиєсь вмирає.

Антоній.

О місяцю, о зорі! Хлосту, хлосту!
Коли-б се двацять Цезаревих старших
Трибутників було; і я побачив,
Що лижуть руки їй так гидко,
Тій, що колись ми звали Клеопатра...
Як на імя тепер вона?... О друзі! бийте,
Січіть, поки він скривить ся, мов хлопець,
Та закричить: „Помилуйте!“ Геть звідси!...

Тирей.

Антоніє...

Антоній.

Ведіть, і давши хлосту
Знов приведіть сюди. Він буде
Послом до Цезаря, сей жак, від мене. —
(Виходять прибічники з Тиреем).

Ти звяла, ще як я тебе не бачив...
Га! чи на те покинув я у Римі
Незмятим ложе, чи на те я зрік ся
Законного потомства й перла женщин,
Щоб дознавати зради від такої,
Що зиркає і на рабів?

Клеопатра.

Мій милий!

Антоній.

Була еси ти нестаточна з давна,
Та ми, загрузнувши у своїх блудах
(О горе нам!) сліпуємо, а мудрі
Боги у нашім власнім бруді розум
Наш топлять і велять нам обожати
Дурниці наші, і як ми руйнуем
Себе, вони сьміють ся з нас.

Клеопатра.

Туди вже

Дійшло!

Антоній.

Знайшов тебе куском холодним
Я в Цезаревій мисці... Ні, була ти
Помпеевим об'їдком, опріч иньших
Годин горячих, про які не каже
І поговір. Аджеж я добре знаю,
Що чистота — коли тобі хоч снилась,
А що вона таке, — не знала ти ніколи.

Клеопатра.

А се вже на що?

Антоній.

Попустить рабови,

Щоб він, узявши нагороду, крикнув :
„Бог нагороди тебе!“ щоб він так грав ся
З подругою забав моїх, з рукою
Твесою, із печаттю царювання,
Порукою сердець високих! Чом я
Не на Васанських горах? Перерув би
Я все рогате стадо¹⁰⁷). Дике щось
У мене в серці. Промовляти чемно,
Се все одно, що дякувати кату
За те, що він тебе завісив хутко. —

(Вертають ся прибічники з Тиреєм).

Ну, висікли?

Один з прибічників.

Ще й як докладно, пане.

Антоній.

Кричав? прохав пощади?

Один з прибічників.

О, просив ся!

Антоній.

Коли твій батько жив, нехай жалкує,
Що не зробив тебе дочкою. Сам же
Жалкуй, що йшов за Цезаревим щастем,
За се бо й вибито тебе. Од нині
Лякай ся білої руки й труси ся,
Як позирнеш на неї. Ну, вертай ся
До Цезаря, та розкажи, як добре
Тебе пошанували, та скажи ще,
Що він мене розсердив: бо здаєть ся
І гордим і бундючним, натякнувши
На те, що я тепер, і чим був перше.
Розсердив: бо йому тепер се легко,
Як добрі зорі, що мене водили,
Осьвічують пекельною безодню.
Як не вподобає моєї мови,
Скажи йому, що він Гіппарха має,
Мого відпущенця раба, то може

Його бить, мучить, вішати як схоче,
Щоб поквітати ся зо мною. Чуєш?
Геть із твоїми смугами! Геть звідси!
(Виходить Тирей).

Клеопатра.

Ну, вже скінчив?

Антоній.

О леле! затемнив ся
Земний мій місяць. Що-ж воно віщує?
Антонієву гибель.

Клеопатра.

Вижду время.

Антоній.

Лестивши Цезаря, ти рада очка
Робити і тому, хто поясину
Йому підтягує¹⁰⁸).

Клеопатра.

Ти ще мене не знаєш.

Антоній.

Така холодна серцем ти до мене!

Клеопатра.

Мій милий! О, коли се правда, щоб же
Холодне серце се сипнуло грядом,
Щоб небо гряд в отруту обернуло,
І щоб грядина перва на сю шию
Упала і, узявши ся водою,
Мене згубила! Друга щоб згубила
Цезаріона¹⁰⁹), і щоб так вся пам'ять,
Котру моя утроба породила,
У куші з Єгиптянами моїми
Через сю грядову почезла бурю
І непогребена лежала, поки
Їх погребуть жерущі мухи Нільські!

Антоній.

Ну, буде-ж, годі. Цезарь бити хоче
На Александрію. Я тут устану

Против його судьби. Піхота наша
Держалась благородно. Судна наші,
Розсипавшись, ізнов зішлись до купи.
Де-ж ти була, моя одваго? О царице!
Чи чуєш? Я вернусь іще раз з поля
Поцілувать уста сі, весь кривавий,
І меч мій нашим хронікам посіє
Багате жниво. Ще живе надія.

Клеопатра.

Отсе мій пан хоробрий!

Антоній.

Я утрою

Мою снагу і серце і дихання;
Завзято битимусь. Бо, як щасливим
На світі жив я, люде викупляли
За жарти жизнь у мене; а тепер я
Ізціплю зуби, і все супротивне
Спихатиму у темряву. Ходімо,
Ще ніч одну в веселошах потратимо!
До мене, все понуре отаманне!
Сповнімо кубки, та й насьміємо ся
Ще раз гуртом над полуношним дзвоном.

Клеопатра.

Сьогодні день мого рожденья. Думка
Була празникувати день сей бідно.
Та пан мій знов Антоній, і я хочу
Буть Клеопатрою.

Антоній.

Ще все в нас буде

Гаразд.

Клеопатра.

Покликати всіх благородних
Отаманів до пана мого в гості!

Антоній.

Так, так, покликати! Ми поговорим,
І я шрами їх у вині скупаю. —

Ходім, царице! Ще я почуваюсь
На силах. Завтра буду битись,
І смерть сама полюбить мене щиро:
Бо й серп її різкий я переважу.

(Виходять Антоній, Клеопатра і приборники).

Е н о б а р б.

Тепер він битиме й на блискавицю.
Розлютуватись — вирватись у страху.
І голуб так на яструба ударить.
Я бачу, меншає в гетьмана розум,
То серце виростає. Як хоробрість
Закльовує розсудок, — пожирає
Меча, котрим воює. Пошукаю
Дороги, як його покинуть. (Виходить).

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ.

Сцена перва.

Цезарів табір під Александрією.

Входять Цезарь, читаючи лист, Агіппа, Меценат і иньші

Цезарь.

Зове мене він хлопцем і ще й лає,
Мов силу має вигнати з Єгипту;
Дає моймú послови хлосту; кличе
Мене на герець, — Цезаря Антоній!
Нехай же сивий гайдабура знає,
Що в мене й иньші є стежки до смерти.
Тим часом я сьміюсь із його клику.

Меценат.

То памятай же, Цезарю, се добре,
Що коли велетень такий лютує,
Так загнано його вже до упаду:
Не дай йому передихнуть, користуйсь
Його замішкою. Ніколи лютість
Сама для себе захистом не служить.

Цезарь.

Нехай найлуччі голови се знають,
Що завтра ми дамо останню битву

Із многих битов. Єсть у нашім війську
Ті, що недавно Маркови служили
Антонію, — доволі, щоб його застукать.
Про се ви дбайте, та вшануйте військо.
Запасу в нас на се достаток, військо-ж
Роскошів заслужило. Ох, Антоній!¹¹⁰ (Виходить).

Сцена друга.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Антоній, Клеопатра, Енобарб, Харміяна, Іра,
Алексас і иньші.

Антоній.

Не хоче він, Доміциє, зо мною
На герці битись?

Енобарб.

Ні, не хоче.

Антоній.

Чом же?

Енобарб.

Він думає, що в двацять раз фортуна
У нього лучча: то — один за двацять.

Антоній.

Я завтра, друже, на морі й на сусі
Ударю разом, і хоть жив зостанусь,
Хоть викупаю честь в крові недужу
І воскресу. Ти будеш добре битись?

Енобарб.

Ударю з покликком: „Всьому погибель“!

Антоній.

Хороше слово. Ну, гаразд. Покличте
Моїх домових слуг. (Входять слуги). Сієї ночі
Щедритимем на наше пируванне. —

Дай руку: ти служив мені все чесно —
І ти, — і ти, — і ти. Ви всі служили
Мені гаразд, і вашим товариством
Були царі.

Клеопатра.

Що се таке?

Енобарб.

Се штука,

Котру журба у мізку виробляє.

Антоній.

І ти служив мені почесно. Я хотів би
Себе на стільки часток розділити,
І з вас усіх Антонія зліпити,
Нехай служив би вам, як ви служили.

Слуга.

О, щоб не довели боги до сього!

Антоній.

Ну, друзі, послужіте сеї ночі
Мені, щоб чаші не були порожні,
І так мене шануйте добре, наче
Моя імперія ще вам, товариш,
І слухає мене.

Клеопатра.

Чого він хоче?

Енобарб.

Щоб слуги плакали.

Антоній.

Служіте

Мені сієї ночі! Може се остання
Вже служба ваша буде. Може більше
Ви не побачите мене, або вже
Скалічена то буде тїнь. Так, може
Служитимете иньшому вже завтра.
Дивлюсь на вас, мов той, ще вже на віки
Прощаєть ся. Мої ви чесні друзі,
Я вас не проганяю. Пан ваш оженив ся

Із доброю прислугою своєю,
І не розлучить ся до віку з вами.
Годин ізо дві сю ніч послужіте,
Я більш не вимагаю, і нехай вам
Боги за вашу службу нагородять! ¹¹¹⁾

Е н о б а р б.

Що се за думка в тебе, пане, засмутити
Своїх людей? Дивись, вони вже плачуть.
І я, осел, з цибульними очима.
Не сороми нас, не роби бабама!

А н т о н і й.

Го, го, го! Ні, коли про се я думав,
Нехай мене відьми ухоплять зараз.
Там, де впадуть такіі краплі,
Росте добро. Мої сердечні друзі,
Ви зрозуміли мене дуже сумно.
Бо я вам говорив, щоб вас розважитьь,
Щоб сьвіточами ніч ви запалили.
На ранок, друзі, я вповаю певно.
Я поведу вас, де я сподіваюсь
Побідоносного життя і чести,
Не смерті. Ну, ходімо-ж до вечері,
Ходім, потопимо сумніі думи ¹¹²⁾. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Перед палатами.

Входять два воїни до своєї варти.

Первий воїн.

Добраніч, брате. Завтра буде день.

Другий.

Рішить він,

Чи так чи инак бути. На добраніч!
Чи не чував чого чудного в місті?

Первий.

Ні, не чував вічого. Що-ж таке там?

Другий.

Се мабуть чутка тільки. На добраніч.

Первий.

Добраніч і тобі, мій друже.

Входять два иньші воїни.

Другий.

Товариші, пильнуйте варти добре.

Третій.

Пильнуйте й ви. Добраніч, на добраніч!

(Два перші становлять ся на свої чати).

Четвертий.

А ми отгут. (Становлять ся на свої чати).

Коли б то завтра доля

Нам помогла на морі! Я вже певен,

На сусі наші встоять.

Третій.

Добре військо,

Завзяте...¹¹³) (За сценою чути гобойну музику).

Цитьте! що се за гучанне?

Первий.

Мовчи, мовчи бо!

Другий.

Чуєш? що се? чуєш?

Первий.

Музика в воздусі.

Третій.

Ні, під землею.

Четвертий.

Се добрий знак. Чи правда?

Третій.

Ні, недобрий.

Первий.

Ось цитьте бо! Щоб се за знак був, браттє?

Другий.

Се Геркулес, Антонійв любиймий
Бог, покида' його¹¹⁴).

Первий.

А нуж ходімо,

Спитаємо в чатовників, чи чули

Вони, що й ми? (Наближують ся до другої чати).

Другий.

А що, панове, чули?

Усі (в купі).

Що се таке? що се таке? й ви чули?

Первий.

А вже-ж. Чи то-ж не диво?

Третій.

То й ви чули?

Панове, чули?

Первий.

Ось ходімо, братє,

За сим гучаннем, скільки можна дальше.

Побачимо, чи стхне.

Усі.

Се щось дивне! (Виходять).

Сцена четверта.

Тамже. Сьвітлиця в палатах.

Входять Антоній, Клеопатра. Харміяна і иньші,
вслуговуючи.

Антоній.

Еросе! зброю, Еросе!

Клеопатра.

Засни ще!

А н т о н і й.

Ні, серденько. Гей, Еросе, дай зброю!

Входить Ерос із зброєю.

Ну, друже, надівай мое залізо. —

Коли сьогодні доля нам не вслужить,
Дак се того, що ми сьмієм ся з неї. —
Боржій!

К л е о п а т р а.

Я поможу. Отсе для чого?

А н т о н і й.

Ах, не чіпай, покинь, оруженосцю
Мого ти серця! Ні, не так, не знаєш.

К л е о п а т р а.

Ні, стій, ось як! Я поможу¹¹⁵).

А н т о н і й.

Ну, добре.

Тепер подужаєм. Чи бачиш, друже?

Іди, вворуж ся сам.

Е р о с.

Я зараз, пане.

К л е о п а т р а.

Хиба-ж не гарно застебнула?

А н т о н і й.

Гарно,

На диво! Хто розціпне, поки схочем
Для спочивання, бачитиме бурю. —

Невдахо Еросе, моя цариця

Від тебе луччий чура. Ну, іди вже. —

О серденько! колиб же ти сьогодні

Побачила мене, як буду битись!

Колиб ти сю царську забаву знала!

Ти бачила-б, який мистець Антоній

Твій. (Входить уворужений воїн).

А, здоров бувай, здоров!¹¹⁶) Я бачу,
Ти службу знаєш добре. Те що любим,
Нас будить рано; ми до діла линем.

Воїн.

Хоть рано ще, мій пане, а все військо
На пристані тебе вже дожидає ¹¹⁷). (Крик, труби).

Входять отамани з воїнами.

Отаман.

Предивний ранок!... О! добрийдень, пане!

Усі.

Добрийдень, наш гетьмане!

Антоній.

Привітання

Хороше, козаки. Сей ранок сяс,
Як дух юнацький, ранше свого часу. —
Так, так! Сюди! Подай мені! Доладно! —
Царице, будь здорова! Щоб там сталось,
Се поцілунок воїна. Докором
Корити й соромити-б мене треба,
Колиб я ще витаннями загаявсь.
Я так прощаюсь, мов стальной, з тобою.
Гей, хто охочий добре бити ся, за мною!
Я поведу вас просто. Ну, прощайте-ж!

(Виходить Антоній з Еросом, отаманцем і воїнами).

Харміяна.

Зволиш вернутись у світлицю?

Клеопатра.

Добре.

Він воїном хоробрим в поле вийшов ¹¹⁸).

Колиб він з Цезарем війну велику
Скінчив на герці, о, тоді-б Антоній...
Ну, а тепер... Ходімо. (Виходять).

Сцена пята.

Антоній в табір під Александрією.

Труби. Входить Антоній з Еросом, назустріч воїм.

Воїн.

Нехай боги Антонію таланять!

Антоній і Клеопатра.

8

Антоній.

Жалкую, що й твої шрами на сусі
Тоді мене не нахилили битись.

Воїн.

Колиб ти так зробив, то й бунтовливі
Царі, і воїн, що тебе покинув
У ранці, всі йшли-б за тобою.

Антоній.

Хто-ж се

Покинув нас у ранці?

Воїн.

Хто? Найблизший

До тебе по всяк час. Клич Енобарба,
Вже не почує, або відгукнеть ся
Із Цезаревого коша: „Вже не з твоїх я!“

Антоній.

Що кажеш ти?

Воїн.

Добродію, уже він

У Цезаря.

Ерос.

Та скринь з скарбами, пане,
Не взяв з собою ¹¹⁹).

Антоній.

Втік?

Воїн.

Се щира правда.

Антоній.

Іди, мій Еросе, пошли всі скрині
Слідом за ним. Зроби се, не удержуй
Нї шеляга, велю. Та й напиши ще
(Я підпишу) прощання дружелюбне
І привитання: щоб ніколи більше
Не мав причини пана покидати.
Іди. — О Енобарбе!

(Виходять).

Сцена шеста.

Цезарів табір перед Александрією.

Труби. Входить Цезарь з Агіппою, Енобарбом і иньшими.

Цезарь.

Виходь, Агіппо, починаймо битву.

Звели Антонія живим узяти.

З'ясуй про се.

Агіппа.

З'ясую, Цезарю. (Виходить Агіппа).

Цезарь.

Близьке всемирного покою время.

Як пощастить нам день, сей свѣт тричастний

Вквітчаєть ся оливою свобідно.

Входить посланець.

Посланець.

Антоній в полі.

Цезарь.

То звели Агіппі

Поставити бунтівників на перед:

Нехай Антоній над самим собою

Помстить ся.

(Виходить Цезарь із своїм почтом).

Енобарб.

І Алексас збунтував ся,

Пійшов Жидів Антонію єднати,

Та й Ірода великого підмовив,

Схиливши ся під Цезаря, його покинуть.

За труд сей Цезарь зрадника завісив.

Канїд і решта, що повідпадали,

Хоть мають борошно, та без шаноби:

Не йме їм віри¹²⁰). Я зробив погано,

І сам себе так гірко докоряю,

Що радощів ніколи не дознаю.

Входять воїн Цезарів.

Воїн.

Прислав тобі Антоній, Енобарбе,
Усі скарби твої, з наддачею витання.
Посол прибув туди, де я чатую,
І під твоїм наметом розпрягає
Воли.

Енобарб.

Візьми собі.

Воїн.

Ні, Енобарбе,
Не сьмієсь із мене. Я доношу правду.
А лучче виведи посла з між наших.
Я й сам би се зробив, та пильнувати
Моєї чати мушу. Імператор
Ваш і тепер — Юпітер. (Виходить воїн).

Енобарб.

Я злочинець
Один на світі: чую се найглибше.
Антоніє, щедроти міно повна!
Як відплатив би ти мені за службу,
Коли вінчавш золотом і підлість!
Мені се тяжко надимає серце.
Не розірве його швидкая думка, —
Є спосіб в мене ще бистрійший думки.
Та й думка, чую вже, мене поборе.
Мені на тебе бити? Ні, шукати
Пійду канави, щоб у ній сконати.
Найгідша яма личити найбільше
Мого життя остатній части буде.

(Виходить).

Сцена сема.

Боеве поле між таборами.

Боевий галас. Тулумбаси і труби. Входить Атріппа
з иньшими.

Атріппа.

Назад! ми надто вже зайшли далеко.
Сам Цезарь має працю ¹²¹). Напирають
Потужно над усяке сподіванне. (Виходять).

Боевий галас. Входить Антоній маршем, Скар і військо.

Скар.

О імператоре хоробрий! справді
Се битва! Бий ся ми так добре й перше, —
Прогнал-б їх до дому у ганчірках
Круг голови.

Антоній.

Ти ізтікаєш кровю!

Скар.

Я рану мав таку, як Твердо спершу,
Тепер вона зробилась ніби Нашем.

Антоній.

Втікають.

Скар.

О, ще ми позаганяєм
Їх у мишачі щілочки. Ще стане
Шрамів на шість у мене тіла.

Ерос (входить).

Пане!

Ми їх побили. Наша перевага
Найкращої побіди стоїть.

Скар.

Покарбуймо-ж

Їм спини! Нум ловити їх із заду,
Мов тих зайців! Та се-ж утіха
Товкти утікачів!

Антоній.

Одну заплату

Тя матимеш від мене за веселість,
І в десятеро стілько за хоробрість.
Ходім!

Скар.

І шкентильгаючи їтиму. (Виходять).

Сцена осьма.

Під мурами Александрії.

Боевий галас. Входять Антоній, Скар і військо маршем.

Антоній.

Відбили ми його у табір. Хто з вас
Царицю скорше сповістить про подвиг? —
А завтра, перш ніж сонце нас побачить,
Ми вицідимо з них кривцю й останню.
Спасибі вам усім, хороброрукі!
Не так ви бились, як на службі в мене,
А так, мов кожного була се справа.
Усі ви Гекторами поробились.
Ідіть же в місто та жінок цілуйте,
І друзям вашим славою хвалітесь,
Як вам вони з веселими сльозами
Кривцю запеклу обмивати будуть
І цілуватимуть шановні рани.
Дай руку!...

Входить Клеопатра з почтом.

Я великій чарівниці

Отсїй діла твої з'яую. Буде
Вона тебе благословляти вдячно¹²²). —
О ти, вселенної дневне сьвітило!
На, обійми мою оружню шию;

Прилинь не дбаючи про панцир-лати
До серця дружнього, і там з тріумфом
На його трепетанні їдь, — пишай ся.

Клеопатра.

О пане над панами! о хоробрість
Без краю! сьміючись назад приходиш
Невшкоджений із западні мирської.

Антоній.

О соловейку мій! ми їх прогнали
До їх постелей. О моя дівчино!
Хоть сивина подекуди із чорним
Молодшим волосом і помішалась
У мене, та снаги доволі в мізку
На годування наших нервів стане,
І з молодим ще здужаєм боротись.
Споглянь на сього мужа, дай торкнутись
Руки твоєї доброї устами. —
Цілуй сю руку, воїне! Він бив ся
Сьогодні так, немсв би бог який ся,
Сердитий до людського роду, образ
Такий прийняв на руйнування.

Клеопатра.

Друже,

Я дам тобі з самого злота зброю.
Вона була царська.

Антоній.

Заслужив він
Її, хоть перлами-б вона блищала,
Мов колесниця Фебова сьвятая.
Дай руку і маршуймо через місто
З веселим серцем. — Ви щити несіте,
Порубані такі, як і самі ви.
Коли-б палати наші помістили,
Мов кіш, все військо, — за вечерю в купі
Ми сіли-б і пили на царське щасте
І небезпеки, що постануть завтра.

Трубайли! бийте голосною міддю
Ув уші городу! нехай зіллеть ся
Із брязкотаннем наших тамбуринів,
Щоб небо і земля змішали гук свій,
Витаючи наближування наше. (Виходять).

Сцена девята.

Цезарів табір.

Чатовники на чаті. Входить Енобарб.

Первий воїн.

Як нас годину ще не перемінять,
Ми вернемось до таборної чати.
Ніч зорява, і кажуть, що ми вдарим
У ранці другої години.

Другий.

Вчора

Гіркий був день для нас.

Енобарб.

О ніч! будь свідком...

Третій.

Що се за чоловік?

Другий.

Прислухайсь, ставши ближче.

Енобарб.

Будь свідком, місяцю благословенний!

Як зрадників ненавидних згадають
В літописях, я, Енобарб нещасний,
Перед тобою каявсь.

Первий.

Енобарб-се!

Третій.

Мовчи бо!

Е н о б а р б.

О владико безутішних!

Зроби мене нічними туманами
Отруйними, щоб не тяжіла більше
Ся бунтівлива жизнь мені бідасі.
Удар об кремінь, об жорстоку хибу
Мою сим серцем, що засохло з туги. —
Нехай воно розсиплеть ся у порох,
Та й закінчай мої сумні думи! —
Антоніє! ти благородним серцем
Прости мене один, а вся вселенна
Нехай в утікачі мене запише
І в зрадники гидкі свого гетьмана.
Антоніє! Антоніє! (Умирає).

Д р у г и й.

Озвімсь до нього.

П е р в и й.

Ні, ще послухаймо. Він може скаже
Про Цезаря що небудь.

Т р е т і й.

Добре; тільки

Він спить.

П е р в и й.

Ні, він зомлів. Таких молитов
Гидких на сон грядущий не читають.

Д р у г и й.

Ходім до нього.

Т р е т і й.

А ветавай, мосьпане,
Озвись до нас.

Д р у г и й.

Добродію! чи чуєш?

П е р в и й.

Його десниця смерти поразила.

(Оддаєки тулумбаси).

Чи чуєте? Се урочисто будять
Соньків. Перенесім його у табір.
Він значний. Вже пройшла година наша.

Третій.

Ну, то ходімо. Може ще й очуня.

(Виходять з тілом).

Сцена десята.

Між двома таборами.

Входять Антоній та Скар з військом, маршем.

Антоній.

Сьогодні хочуть бити ся на морі.
Не по нутру ми їм на сусі.

Скар.

Пане,

І там і тут.

Антоній.

Хотів би я, щоб бились
В огні й на воздусі. Ми й там їх били-б.
Так от же: наші піхотинці стануть
На згірях в купі з нами по під містом.
(На морі вже наказано, як битись,
І повиходили із пристані вже човни).
Відтіль ми бачитимем як найлучче
І розклад їх, і що у них на думці. (Виходять).

Входить Цезарь із військом, маршем.

Цезарь.

Хиба що вдарить, а то ми на сусі
Стоятимем недвижно. Так і буде:
Бо лучча сила в нього на галерах.
На рівняву! там перевага наша. (Виходять).

Вертаєть ся Антоній із Скарром.

Ще не зчепили ся. Он з під тієї сосни
Побачу все і принесу команду,
Що нам чинити треба. (Виходить).

Скар.

В Клеопатри

У парусах вже ластівки гніздять ся.
Авгури кажуть, що й самі не знають;
Мовчять усі та дивлять ся понуро ¹²³).
Антоній хоробрує, то вдаєть ся в тугу.
Впереджена його фортуна стрепенеть ся
І дасть йому надію, то злякає
Тим, що він має і чого не має.
(Оддаючи боевий галас, наче на морі).

Вертаєть ся Антоній.

Антоній.

Усе пропало! Ся гидка Циганка
Ізрадила мене. Мій флот оддав ся
Ввесь ворогу, і он, дивись, у гору
Шапками кидають і веселять ся
У купі, мов після розлуки друзі. —
О троекратно перемінна шлюхо!
Ти продала мене молокосоу,
І се з тобою тільки бюсь у серці ¹²⁴). —
Звели втікати: бо як я помщу ся
Над відьмою моєю, то й скінчу все.
Нехай втікають всі з тобою в купі.
(Виходить Скар).

О сонце! не побачу вже, як сходиш.
Фортуна і Антоній розлучились.
Тут подали собі в останнє руки.
От до чого дійшло воно! Ті душі,
Що по пятам було моїм лестять ся,
Котрим я сповнював усі жадання,
Тепер аж тануть і ллють аромати
На Цезаря, що саме розцвітає;

А сосна ся, що всіх перевисшала,
Стоїть обідрана. Усюди зрада...
Єгипецьке брехливе чарування!
Чарівнице велика! ти очима
Мені повелівала в полі битись,
І прикликала у домівку. Груді
Твої були моїм вінцем і ціллю.
Ти справді мов Циганка заманила
Мене у саме серце втрат великих. —
Гей, Еросе!

Входить Клеопатра.

О відюхо! іщезни!

К л е о п а т р а.

За що мій пан гнівить ся так на мене?

А н т о н і й.

Щезай! а то я по твоїй заслужі
Воздам тобі, і Цезареву славу
Спаскуджу. Він як бранку-полонянку,
Тебе на погуки плебеям візьме.
За колесницею його, як пляма
Найгірша усього жіноцтва, пійдеш.
І виставлятиме тебе, як чудо-юдо,
За плату що найменшу всім роззявам.
Тоді й тиха Октавія орати
Твій вид своїми пазурями зачне.

Виходить Клеопатра.

Гаразд що утекла, коли ще люблю
Тобі на світі жити. А ще-б лучче,
Коли-б ти згинула в моїм запалі.
Бо смерть одна спасла-б тебе від многих. —
Гей, Еросе! Я в Нессовій ходжу сорочці.
Алкиде, предку мій! дай злости,
Щоб місяцю на самі роги скинув
Я Лихаса ¹²⁵), і щоб сими руками,
Що найваженні палиці хапали,
Я погубив моє геройство власне! —

Смерть відюсі! Підвуску Римлянину
Вона запродала мене і погнбаю
Через зрадливу... Смерть їй! Еросе, го!
(Виходить).

Сцена одинацята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Мардіян.

К л е о п а т р а .

Подруженьки, рятуйте! О, лютує
Він більш, ніж Телямон за щит свій! ¹²⁶)
І Тессалійський вепр не лютував так ¹²⁷).

Х а р м і я н а .

У монумент! Замкни ся наче вмерла,
І щоб йому донесено. Душа і тіло
Не більше мучять ся в своїй розлуці,
Як розлучасть ся величче.

К л е о п а т р а .

Зараз

У монумент! Іди до нього, Мардіяне,
Скажи йому, що я себе убила,
І що Антоній, се мое останнє слово.
Промов се як найжалібнійше.
Іди-ж, і принеси мені, як прийме
Він смерть мою ¹²⁸). — До монументу зараз!
(Виходять).

Сцена дванацята.

Тамже. Інша сьвітлиця.

Входять Антоній із Еросом.

А н т о н і й .

Ти, Еросе, мене ще бачиш?

Ерос.

Бачу,

Мій благородний пане.

Антоній.

Часом хмара

Здаєть ся нам драконом, пара — левом
Або ведмедем, баштами на замку,
І скелями і горами крутими,
Або блакитним мисом з деревами,
Що мають мирови і наші очі
Морочять воздухом. Ти бачив часто
Сі метеори, іграшки вечірні.

Ерос.

Так, пане мій.

Антоній.

Те, що конем здавалось,
Як думка мінить ся, і вже злило ся
Немов вода з водою.

Ерос.

Се буває.

Антоній.

Мій хлопче Еросе, гетьман твій
Таким зробивсь. Дивись, ось я Антоній,
Та образа свого не вдержу більше.
Я, хлопче, воював ся для Єгипту,
І ся цариця, що владів я серцем
Ї... бо і вона моїм владіла,
Там що, поки моїм було ще,
Із мільонами сердець єдналось,
Тепер погибших... ся, кажу, цариця
Підтасувала Цезареви карти,
Мій Еросе, і проіграла славу
Мою на ворога тріумфуванне.
Не плач, мій любий Еросе. Ми можем
Іще кінець самі собі зробити. —

Входить Мардяян.

Будь проклята твоя цариця! Вкрала
Мого меча у мене.

Мардяян.

Ні, Антоне,

Моя владчиця тебе любила
І з долею твоєю долю власну
Змішала.

Антоній.

Геть, гідкий євнуше, звідси!
Мовчи! Се зрадниця і вире за зраду.

Мардяян.

Раз тільки з смертю розплатитись можна:
Вона вже розплатилась. Що ти думав
Зробити, зроблено вже, і останнє
Було у неї слово: „Мій Антоній!“ Слово
Се у тяжкїм зітханні перервалось
Між серцем Клеопатри і устами.
Вона скінчилась, і імя кохане
В самій собі похоронила.

Антоній.

Вмерла?

Мардяян.

Умерла.

Антоній.

Розоруж мене, мій друже.
Скінчив ся довгий день, пора заснути.
(До Мардяяна). Що звідсіля ти у безпеці вийдеш,
Се за твій труд заплата пребогата.

Іди! (Мардяян виходить).

Здіймай! Тепер і семилистий
Аяксів щит не впинить бою серця.
О, розривайте ся-ж, мої ви нідра!
Ти-ж, серце, покажись хоть раз міцнійшим
Твого житла: зламли мізерну хатку! —
Боржій, мій Еросе! Я вже не воїн:

Геть латані шматки! Я з честю
Носив їх. Вийди на міниту! (Виходить Ерос).
Наздожену тебе я, Клеопатро,
І виплачу моє прощення в тебе.
Так мусить бути: бо тепер усяка
Угайка — каторга. Коли погасло сьвітло,
Лягай і годі вже тобі блукати.
Тепер і труд псує свою роботу,
Тепер снага зникає від зусилля.
Печатай да й вінець. Гов, Еросе мій! —
Іду, моя царице. Еросе, го! —
Стій, подожди мене. Там, де усопші
Відпочивають на квітках, ми поруч
Ходитимем, духам на вдивовижу,
Величні, пишні, і саму Дідону
Усі з її Енеєм занедбають,
За нами линучи. Іди-ж бо, Ерос!

Вертаєть ся Ерос.

Ерос.

Чого зволиш?

Антоній.

Як Клеопатра вмерла,

Я пробував так пакісно-безчесно,
Щоб і боги від мене відвернулись. —
Я, що мечем четвертував вселенну,
І на зеленій шиї у Нептуна
Із суден городи потужні строїв,
Тепер принизивсь духом нижче жінки.
Не порівняюсь благородством з нею:
Бо Цезареви відказала смертю:
„Сама себе я звоювала“¹²⁹). Кляв ся
Ти, Еросе, що, як настане время
(Тепер воно настало), що побачу
Позад себе безчестє неминуче
І страх, тоді мене ти докінчаєш.
Дак убивай же: время се настало.

Ти не мене вбеш: Цезаря побореш.
Верни собі на щоки колір.

Ерос.

Вдержте

Мене боги від сього! Учинити,
Чого не вдіяли й Партянські стріли
Ворожі?

Антоній.

Еросе, чи вже-ж ти хочеш
Дивитись у великім Римі, як я,
Твій пан, на груди повернувши руки,
Понуривши впокореную шию,
Оддавши вид свій на палючий сором,
За колісчатим тронем Цезаря ітиму,
Сплямований приниженнем, упадком?

Ерос.

Я не хотів би сього бачити.

Антоній.

Ну, дак чого-ж? Мене зцілити можна
Не чим, як раною. Виймай же чесний
Твій меч, що на користь твоїй отчизні
Носив єси.

Ерос.

О пане! вмилосярдь ся!...

Антоній.

Хиба-ж не клявсь єси, як я на волю
Тебе пускав, що зробиш се для мене? ¹³⁰⁾
Роби-ж, а то усі твої послуги
Були случаями без міркування.
Виймай, кінчай!

Ерос.

Дак одверни-ж від мене благородне
Твоє обличчє, на весь сьвіт величне.

Антоній.

Нехай і так.

Ерос.

Уже меча я вийняв.

Антоній.

Нехай же зараз робить те, для чого
Його ти вийняв.

Ерос.

Пане мій коханий!

Гетьмане мій і імператоре мій!

Дозволь мені з тобою попрощатись,
Перш ніж удар кривавий сей ударю.

Антоній.

Ти вже сказав: прощай.

Ерос.

Прощай же,

Великий воїне. Тепер ударить?

Антоній.

Бий, Еросе.

Ерос.

Так от же! (Падає на свого меча).

Так ізбавлюсь

Від муки — бачити твою кончину. (Умирає)¹³¹).

Антоній.

О тричі благороднійший від мене!

Хоробрий Еросе! мене ти учиш,

Що мушу я вчинить, а ти не зміг би.

Моя цариця й Ерос наставленнєм

Своїм хоробрим благородство давне

Мені явили. Та вже я бажаю

Буть женихом перед моєю смертю.

Я ринусь на меча мого, як на весільню

Постіль. Ну, Еросе, твій повелитель

Вмирає твоїм учнем¹³²). (Падає на свого меча).

Се зробити

Навчивсь я в тебе... Що-ж се? Я не вмер ще?

Не вмер! Гей, чато! Хто там? Докінчайте!

Входить Дерцет із чатою.

Один із чатівників.

Хто тут гукає?

Антоній.

Друзі, я роботу

Мою зробив недобре. О, зробіте
Кінець тому, що я почав!

Другий.

Упала

Звізда!

Первий.

І время вже скінчилось.

Усі.

Леле!

О горе!

Антоній.

Вбий мене, коли хто любить

Мене!

Первий.

Я ні!

Другий.

Ні я!

Третій.

Ані хто иньший. (Виходять чатівники).

Дерцет.

Смерть і судьба женуть усіх від тебе ¹³³).

Як гляне Цезарь на сей меч і вісти

Почує, то мене у ласку прийме.

Входить Діомед.

Діомед.

Де-ж тут Антоній?

Дерцет.

Ось де, Діомеде!

Діомед.

Ще жив? Чого-ж мовчиш, козаче?

(Виходить Дерцет).

А н т о н і й.

Се, Діомеде, ти? Виймай же зараз
Меча свого і бий, поки скінчу ся.

Д і о м е д.

Преславний воїне! Мене прислала
Сюди моя цариця Клеопатра.

А н т о н і й.

Коли вона тебе прислала?

Д і о м е д.

Зараз.

А н т о н і й.

А де-ж вона?

Д і о м е д.

Замкнулась в монументі.

Вона того злякалась віщим серцем,
Що стало ся. Бо як дозналась,
Що ти (сього ніколи не бувало)
її до Цезаря рівняєш, гнів твій
Не гасне ні від чого, то послала
До тебе слово, що вона вже вмерла.
Навпослі-ж страшно стало, що від того
З тобою станеть ся, мене послала
Сказати правду. Тільки-ж я бою ся,
Чи не спізнив ся.

А н т о н і й.

Пізно, Діомеде.

Поклич моїх чатівників, будь ласко.

Д і о м е д.

Чатівники! до імператора! го!

Сторожа, гов! Сюди! Ваш пан вас кличе.

Входять иньші з чатівників.

А н т о н і й.

Несіть мене до Клеопатри, друзі!

Останню вже наказую вам службу¹³⁴).

Первий чатівник.

О горе, горе нам з тобою, пане,
Що воїнства свого не пережив ти!

Усі.

О день важений!

Антоній.

Годі, добрі друзі,
Шкода гірку втішати долю горем!
Несімо весело, чим нас карає,
То ми її скараємо байдужжем.
Беріть мене. Я часто вас на битву
Водив. Тепер несіть мене і дяку
Мою за все прийміте, добрі друзі.

(Виходять, несучи Антонія).

Сцена тринадцята.

Тамже. Монумент.

Входять Клеопатра, Харміяна і Гра.

Клеопатра.

О Харміяно! я не вийду звідси.

Харміяна.

Спокій ся, добрая царице.

Клеопатра.

Не хочу. Щоб не стало ся страшенне,
Я рада; втіха-ж — я гордую нею.
Моя печаль, в пропорції к причині,
Така повинна бути величезна,
Як те, з чого вона береть ся.

Входить у низу Діомед.

Як там?

Умер?

Діомед.

Смерть на йому, та ще не вмер він.
Споглянь на той бік монумента. Чата
Його несе його сюди.

Клеопатра,
О сонце!

Спали велику сферу, де ти ходиш,
Щоб змінний беріг світа тьма окрила ¹³⁵).
Антоніє! Антоніє! Антоніє!
Допоможіте, Харміяно, Іро
І друзі у низу сюди підняти.

Антоній.

Мовчи! Мене не Цезарева сила
Звалила: сам звалив себе Антоній.

Клеопатра.

Так мусить бути, що тільки сам Антоній
Себе подужав. Тільки-ж горе, горе!

Антоній.

Вмираю, мій Єгипте, умираю,
І смерть спиняю на малу хвилину,
Поки із многих тисяч поцілунків
Убогого останнього цілунка
На устоньках твоїх напечатлію.

Клеопатра.

Не сьмію, милий (о, прости, коханий!),
Не сьмію: вхоплять. Ні, сього не буде,
Щоб Цезарів тріумф повнофортуний,
Царський, ще більше засіяв од мене.
Поки ніж, яд, гадюка мають
Лезо, отруйність і жало, я поти
Вбезпечена. Жона твоя, Октавія
Своїм холодним поглядом і видом
Не докорить мене: велика честь їй!
Сюди, Антоніє, сюди! Піддержте,
Подруженьки і всі ви, добрі друзі!
На верх його! ¹³⁶)

А н т о н і й.

Боржій, бо вже вмираю.

К л е о п а т р а.

Як трудно се! Який важкий ти, милий!

У тузі наші сили знемогають:

Тим ти й важкий такий. Колиб Юнони

Великої я мала власть, Меркурій

Тебе потужнокрилий взяв би вгору,

І поруч посадив тебе з Зевесом.

Боржій! В бажанні ми усе без глузду.

О, йди-ж, іди, іди! Витаю!

(Зносять Антонія в гору).

Умри там, де ти жив. Воскресни

Цілуноком. О, колиб я мала силу

Таку в устах, всю вилила-б до 'станку ¹³⁷).

У с і.

Важка се дивовижа.

А н т о н і й.

Я вмираю,

Єгипте, умираю. Дайте трошки

Вина, щоб я промовив ще словечко ¹³⁸).

К л е о п а т р а.

Щі, я промовлю й насьміюсь так гірко

З фальшивої фортуни-господині,

Що з серця колесо своє поламле.

А н т о н і й.

Одно словечко, любая царице.

Шукай у Цезаря і чести й жизні.

К л е о п а т р а.

Не бути їм у купі.

А н т о н і й.

Слухай, мила.

Круг Цезаря вірь тільки Прокулею ¹³⁹).

К л е о п а т р а.

Я віри йму моїм рукам і духу,

Нікому в Цезаря.

Антоній.

Не лементуй і не вдавайсь у тугу,
Що так мізерно все перемінилось
У мене під кінець, а лучче згадуй
І думки насищай минулим щастєм,
Як був найбільшим я царем на сьвіті
І благороднійшим Не низько мру я,
Не з ляку перед земляеом хлю ся:
Се Римлянин хоробрий Римлянина
Подужав. І тепер мій дух відходить.
Не можу більше. (Умирає).

Клеопатра.

То бажає смерти
І благороднійшій з людей? Про мене
Не дбає? І мені в дрібнім сїм сьвіті
Зістатись? Він без тебе — хлїв мізерний.
Дивіте ся, подруженьки: корона
Землі вже тане. Пане мій! О, звяла
Війни гірлянда! Впав високий прапор
Лицарський! Хлопці і дівчата рівно
Тепер стоять з великими мужами.
Погибло благородство, не зісталось
Під місяцем принадного нічого. (Паде зомліла).

Харміяна.

Царице! о, спокій ся!

Іра.

Вмерла также

Й вона, цариця наша.

Харміяна.

О царице!

Іра.

О пані наша!

Харміяна.

Господине наша!

Іра.

О царствений Єгипте, королево!

Харміяна.

Мовчи бо, Іро, цить!

Клеопатра.

Не більше я як жєнщина, і правлять
Такі дрібні, мізерні страсти виною,
Як і дівчям тям, що корови доїть,
Що робить послїдуєє діло в хагї.
Менї-б годило ся жбурнути берлом
В завидливих богів і їм сказати,
Поки ще скарбу нашого не вкрали:
Сей сьвіт рївен із божеським їх сьвітом.
Тепер усе нї на що: і терпїти,
Се дуощ, і в печалї битись-рватись,
Скаженому собацї се пристало.
Який же грїх нам ривутись у хату
Таємну смерти, перш нїж смерть підїйде?
Як ви, подруженьки? Розвеселїтєсь!
Що, Харміяно? Благородні дїви!
О жони, жони! гляньте, догорїла
У нас ясна лямпада. (До чатївників у низу)
Люде добрі!

Бодрїтєсь. Похоронимо, а потїм
Все зробимо хоробро й благородно,
По римському високому звичаю;
І смерть пишатимєть ся, що нас прийме.
Ходїм. Похолодїла вже обгортка
Гїгантської душі. Ходїм, ходїмо,
Подруженьки. Тепер хоробрієть
Єдиний друг наш, і кїнець коротчий.

(Виходять. Тї що в горї, несуть Антоїєве тїло).

АКТ ПЯТИЙ.

Сцена перва.

Цезарів табір перед Александрією.

Входять Цезарь, Атріппа, Долябелля, Меценат, Галь,
Прокулей і ннші.

Цезарь.

Іди до нього, Долябелло, требуй,
Щоб здавсь; скажи йому: так підупавши,
Він тільки гаяннем із нас сьмієть ся.

Долябелля.

Скажу се, Цезарю. (Виходить Долябелля).

Входить Дерцет з Антонієвим мечем.

Цезарь.

Що се таке? і хто ти, що зосьміливсь
Явитись так до нас?

Дерцет.

Я звусь Дерцетом.

Служив я Марк Антонію, і він був,
Як луччий між панів, достойний луччих
На послуги йому. Поки стояв він
І говорив, то й був моїм гетьманом,
І ніс я жизнь мою, щоб тратить всюди

На ворогів його. Коли ти хочеш
Узять мене до себе, то чим був я
Йому, і Цезарю тим самим буду.
А не зволиш, оддам тобі я шию.

Цезарь.

Що хочеш ти сказати?

Дерцет.

Цезарю, я

Скажу, що вмер Антоній.

Цезарь.

Ні, упадок

Громадини такої наробив би
Страшного грукоту на сьвіт весь круглий,
На міські майдани левів струснув би,
А городян — в левині кубла-нетри.
Антонієва смерть не одинока
Судьба: тут ціла половина сьвіта.

Дерцет.

Умер він, Цезарю, і не від суду
Громадського, не від ножа харциза:
Ні, та сама рука, що написала
Діла його преславні, з тим же духом,
Котрим її се серце надихало,
Ударила у се потужне серце.
Ось меч його: я вкрав його із рани.
Дивись, ось кров його преблагородна.

Цезарь.

Ви позираєте понуро, друзі?
Коли-б ся новина не заросила
Слезою і царських очей, скарайте
Мене, боги!

Агріппа.

Се чудно, що природа
Велить лементувать нам, що постали
Діла, котрих ми пильно допевнялись.

Меценат.

У нього рівноважили заслуги
Із хибами.

Агіппа.

Ще висший дух не правив
Людьми. Та ви, боги, надаєте нам
Який-ся блуд, щоб з нас робити смертних.
І Цезарь зрушив ся.

Меценат.

Він мусить бачить
Себе в такому зеркалі широкім.

Цезарь.

Так, так, се я довів тебе до сього,
Антоніє! Та ріжем же ми й тіло
Своє у недузї. Або я мусїв
Явити сам тобі такий упадок,
Або твого вбачати захід сонця.
Дозволь тепер мені тебе оплакати
Такими царственними слізмами,
Як в серці кров, коханий брате,
Товаришу моїх високих думов,
В верховнім пануванні побратиме,
Перед лицем війни мій друже вірний,
Руко моя правице і те серце,
В котрім мої горіли власні мислі, —
Що звізди наші розійшли ся різно,
І ми не порівняли ся. О друзі!...
Та ні, про се скажу я иньшим разом ¹⁴⁰).

(Входить посланець).

Його посольство дивить ся крізь нього.
Послухаймо, що скаже. — Від кого ти?

Посланець.

Від бідної тепера Єгиптянки.
Моя цариця й пані зачнелась
В останньому маєтку, монументї,
І хоче знати, що за думка в тебе,

Щоб наготовитись у ту дорогу,
Що мусить...

Цезарь.

Ні, нехай не пада духом.

Я сповіщу через когось із наших,
Як чесно і любовно ми рішали:
Бо Цезарю жорстким не личить бути.

Посланець.

Нехай хранять боги тебе на віки! (Виходить).

Цезарь.

Іди до мене, Прокулею. Скажеш
Їй, що не хочемо її знижати.
Розваж її, як страсть її накаже,
Щоб у своїм величестві ударом
Смертельним нас вона не побідила.
Бо жизнь її у Римі буде вічним
Тріумфом нашим ¹⁴¹). Поспішай до неї
І принеси, які слова вона промовить,
І як її ти знайдеш.

Прокулей.

Сповню все, Цезарю. (Виходить).

Цезарь.

Іди й ти Галле. —

Де Долябелля? В поміч Прокулею!

(Виходить Галь).

Усі.

Гов, Долябелло!

Цезарь.

Ні, нехай, зоставте.

Згадав я, що вже має иньше діло.
Він хутко слобовить ся. Ми ж ходімо
У мій намет. Там бачитиме кожен,
Як не хотів війни я починати,
Як стиха промовляв я у писаннях.
Ходімо, покажу тепер усе вам ¹⁴²). (Виходять).

Сцена друга.

Александрія. Сьвітлиця в монументі.

Входять Клеопатра, Харміяна та Іра.

К л е о п а т р а .

Моє одчайнне вже починає
Жизнь луччою робити. Се мізерно
Буť Цезарем. Він не фортуна,
Він хлопець у фортуни: все те робить,
Чого вона захоче. Се-ж велике діло —
Зробити так, щоб инше все скінчити,
Скрутить припадок, закувать пригоду.
Приспить воно нас, і не схочем
Живати більше гною, що і старця,
І Цезаря годує.

Приходять до дверей монумента Прокулей, Іаль і воїни.

П р о к у л е й .

Цезарь привитанне

Єгипетській цариці посилає,
І предлагає зміркувати, щó-б він
Зробити міг по твому проханню.

К л е о п а т р а .

Як на імя тобі?

П р о к у л е й .

Я Прокулеюс.

К л е о п а т р а .

Антоній говорив про Прокулея.
Казав, щóб я тобі доймала віри.
Та я не дбаю вже і про оману,
Не маючи у чім тобі звирятись.
Коли твій пан жде, щóб я старцювала,
Скажи йому, що і сама звичайність
Примушує величество просити
Не менш як царства. Буде його ласка
Оддать мені звойований Єгипет

Для мого сина, — верне він маєтку
Мого так много, що я на колінах
Подякую йому ¹⁴³).

Прокулей.

Вповай веселим серцем :

Ти впала в царственні руки.
Не бійсь нічого і спустиь на нього.
Мій повелитель вельми милостивий :
На всіх мізерних проливає милость.
Дозволь мені йому се з'ясувати,
Що ти йому під ласку оддаєш ся ;
Тоді побачиш, що сей побідитель
Собі там кличе на підмогу добрість,
Де на колінах милосердя просять.

Клеопатра.

Скажи йому, будь ласко: я служебка
Його фортуни, і я посилаю
Йому величче, що здобув війною.
Я що години вчусь йому коритись,
І рада бачити його ув-образ.

Прокулей.

Се все скажу йому, царице люба.
Утіш ся: бо я знаю, як жалкує
Він, що тебе довів до бідування.

Галь.

Ви бачите, як легко її взяти.

(Прокулей і два воїни злазять на монумент по драбині
і становлять ся позад Клеопатри. Інші воїни відсовують
і відчиняють двері).

Чатуйте, поки Цезарь прийде. (Виходить).

Іра.

Великая царице!

Харміяна.

О Клеопатро! Ти — цариця-бранка! ¹⁴⁴)

Клеопатра.

Боржій, боржій, мої надежні руки!

(Виймає кинджала)

Прокудей.

Стій, благородна пані, зупини ся!

(Хапає й обезоружує її).

Не шкодь собі так: ти в руках безпечних.

Нема тут зради ¹⁴⁵).

Клеопатра.

Як! від смерти

Рятуєте мене, що і собакам

Скорочує їх муку?

Прокудей.

Клеопатро,

Не вражуй доброти мого владки,

Не посягай на жизнь. Нехай побачить

Вселенна, як він благородно чинить;

А смерть твоя не дасть йому чинити.

Клеопатра.

О, деж ти, смерте? поспішай до мене!

Візьми царицю: бо дорожше стоїть

Вона дїтвори й гольтяпак громади.

Прокудей.

О, потерпи, вгамуйсь, царице!

Клеопатра.

Пане,

Не буду їсти й пити... чуєш, пане?

Коли балаків треба, то і спати.

Сю смертну хатку я таки зруйную,

Що-б Цезарь ні робив. Знай, пане:

Не хочу, щоб мене там прикували,

В дворі твого владки, і Октавія

Дурна мене карала чвстим оком.

Мене у гору зняти й показати

На погук челяді грізного Риму!

Нехай калюжа у Єгипті буде

Мені могилою м'яккою лучче!
У Нільську млаку лучче мене вкиньте
Нагú, щоб мухи водяні роз'їли
Мене в страшний окісток. Лучче
Зробіте шибеницю з піраміди
Високої моєї україни,
Щоб там завісити мене, скувавши
Прокулей.

Страшні сї думки ти далеко шириш,
А Цезарь не дає тому причини.

Входить Долябелля.

Долябелля.

Про те, що ти зробив, вже Цезарь знає,
І зве тебе до себе, а царицю
Я стерегтиму.

Прокулей.

Добре, Долябелло.

Се радує мене. Ведись ласкаво з нею. (До Клеопатри).
Скажу я Цезарю, чого ти хочеш,
Коли звелиш.

Клеопатра.

Скажи, що хочу вмерти.

(Виходять Прокулей і воїни).

Долябелля.

Преблагородная царице! ти чувала
Про мене?

Клеопатра.

Не скажу.

Долябелля.

Ні, певно знаєш¹⁴⁶).

Клеопатра.

Що-ж з того, пане, що я чула й знаю?
Ви сьмієтесь, як діти та жіноцтво
Оповідують сні свої... Не правда-ж?

Долябелля.

Не розумію я сього, царице.

Клеопатра.

Приснивсь мені Антоній імператор.

О, ще-б такого сну! щоб ще раз

Мені такого чоловіка бачить!

Долябелля.

Коли зволиш...

Клеопатра.

Лице його — як небо.

На нім і сонце й місяць красувались,

Освічуючи „о“ маленьке, землю.

Долябелля.

Прецарственне створення...

Клеопатра.

Він ногами

Ступав за океан. Підніме руку —

Се гребінь світа. Голос мав солодкий,

Мов усі сфери грали. Се до друзів;

Коли-ж хотів перелякати землю,

То рокотав як грім, — земля трусилась.

На щедрість не було зими у нього,

А осінь: жни, вона знай родить, родить.

Утіхи в нього, то були дельфіни:

Над елементом, де жили, скакали.

В його ліберії були корони;

З кишень царствами сипав, як шагами.

Долябелля.

О, Клеопатро...

Клеопатра.

Як тобі здається?

Чи був на світі і чи може бути

Такий, як снівсь мені?

Долябелля.

Ні, ні, царице!

Клеопатра.

Ти брешеш, і боги брехню сю чують.

Коли-ж єсть або був такий між нами,

Се переходить за границю мрії.
Природі ні з чого таке втворити,
Щоб дивом і фантазію впослїдів.
Задумавши-ж Антонія, природа
Створіннем переважила і мрію;
Її тінями згордувала.

Долябелля.

Слухай,

Блага царице. Ти велику втрату
Несеш, як государиня велика.
Нехай свого ніколи не добу ся,
Коли печаль твоя не захитала
Мені аж до коріння серця вдаром!

Клеопатра.

Добродію, спасибі. Чи ти знаєш,
Як Цезарь хоче повернути мною?

Долябелля.

Гидую вимовити, а хотїв би,
Щоб знала ти, царице.

Клеопатра.

О, благаю!

Долябелля.

Нехай він буде й гоноровий воїн...

Клеопатра.

То се він поведе мене в тріумфі?

Долябелля.

Царице, поведе; се певно знаю¹⁴⁷).

За сценою.

З дороги гетьте!... Цезарь!

Входять Цезарь, Іаль, Прокулей, Меценат, Селевк
і прибічники.

Цезарь.

Котора тут єгипетська цариця?

Долябелля.

Царице, се сам імператор.

(Клеопатра на вколїшках).

Цезарь.

Устань; не мушиш ти коліна гнути.
Прошу тебе, устань, Єгипте! ¹⁴⁸⁾

Клеопатра.

Царю,

Се божеськая воля, щоб корилась
Я повелителю мойму й цареві.

Цезарь.

Не допускай до себе чорних думок.
Обиди, що ти ними нас вразила,
Зареєстровані у нашім тілі;
Та пам'ятатимем їх, як случайні.

Клеопатра.

Єдиний царю світа! Я не можу
Зробити справу чистою. Ні, каюсь,
Що підпадала під ту нестаточність.
Котрою пол наш часто соромив ся ¹⁴⁹⁾.

Цезарь.

Знай, Клеопатро, що твою вину ми
Вменшати, не прибільшувати хочем.
Коли ти нашим думкам покориш ся
(Вони-ж благі до тебе, може й надто),
То ще й вигоду звайдеш в перемині.
Коли-ж і ти, Антонієвим робом,
Шукатимеш покинути на мене
Жорстокість, то сама в себе однімеш
Мій задум добрий, і дітям наробиш
Біди, з якої рятувать їх хочу,
Коли на мене спустиш ся. Іду вже.

Клеопатра.

І можеш по всьому ходити світу:
Він твій; а нас, щити свої й трофеї,
Повішаєш, де схочеш. Добрий царю...

Цезарь.

Сама мені порадицею будеш
У всім, що Клеопатрі любо.

Клеопатра.

Отже

Реєстрик грошей, срібла-злата й перел,
Котрими я владіла: вірна опись,
Нема й дрібної хиби. Де Селевк мій?

Селевк.

Ось я, царице.

Клеопатра.

Се скарбівник мій. Розпитай, мій царю,
Його. Поручить ся він головою,
Що не втаїла я нічого. Чуєш,
Селевку? Говори всю правду.

Селевк.

Чую,

Царице. Лучче-б запечатав губи
Собі, ніж на свою біду сказати
Неправду.

Клеопатра.

Що ж я потаїла?

Селевк.

Доволі, щоб купить те, що явила¹⁵⁰).

Цезарь.

Не червоної бо, Клеопатро. Добрий
Ти мала розум у сій справі.

Клеопатра.

Бачиш,

О Цезарю! як сила все стягає
До себе. О, диви ся! Хто моїм був,
Той твій тепер. А поміняймо долі, —
Твої пороблять ся моїми зараз.
Мене Селевкова невдячність дражнить. —
О рабе, вірний, як любов за гроші!
Що? відступаєш? Ти відступиш,
Се певна річ; та я піймаю очі
Твої, хоть би вони були крилаті.

О рабе без душі! Ледащо, псино!
О дивна підлосте! ¹⁵¹⁾

Цезарь.

Блага царице,

Прошу тебе...

Клеопатра.

О Цезарю! як гірко

Терпіти сором сей! Ти удостоїв
Мене свого візиту, робиш шану
Твоєю царственністю тій, що впала;
А мій слуга прибільшує ще суми
Мого нещастя злобою своєю!
Нехай я, Цезарю великодушний,
Якусь покидьку панську і втаїла,
Незначню забавку, щоб тільки нею
Щоденних друзів приманить до себе.
Нехай і щось дорожше приховала
Про Лівію ¹⁵²⁾ й Октавію, щоб якось
Їх посередництво собі придбати.
То чи тому-ж мене так розкривати,
Кого я збагатила? О боги! ще низше
Мене се знизило, ніж я упала. (До Селевка).
Будьласко, геть! а то ще покажу я,
Як жевріє мій гнів крізь попіл горя.
Колиб ти був людина, ти-б заплакав.

Цезарь.

Селевку, відойди. (Виходить Селевк).

Клеопатра.

Нехай же знають,

Що ми, великі люде, одвічаєм
За те, що роблять нинші, а в упадку
Карають за чуже нас, мов за наше.
Оттим-то треба жалкувать над нами.

Цезарь.

Ми, Клеопатро, не зареєструєм
У здобич ні того, що ти втаїла,

Ані того, що ти нам показала.
Се все твоє, орудуй по вподобі.
Не крамарь Цезарь, не йому за речі,
Що продає купецтво, торгуватись.
Тим будь весела, не роби темниці
З твоїх понурих дум. Царице люба!
Ми хочем так з тобою обійти ся,
Як ти порадеш нам. Годуй ся-ж
І спи. Ми так про тебе добре дбаєм,
Що другом хочемо твоїм зістатись.
Прощай же ¹⁵³).

Клеопатра.

Царю!

Цезарь.

Ні, бувай здорова.

(Труби. Виходить Цезарь із почтом).

Клеопатра.

Лестить мене він, влещує словами,
Щоб я своє забула благородство.
Ні, слухай, Харміяно. (Шепче Харміяні).

Іра.

Так, царице.

Кінчай. Наш день погас, і ми зістались
У темряві.

Клеопатра.

Вертай ся хутко.

Я вже сказала. Цевно здобули вже.
Іди, щоб скорше.

Харміяна.

Поспішу, царице.

Вертаєть ся Долябелля.

Долябелля.

А де цариця ?

Харміяна.

Ось цариця, пане.

(Виходить Харміяна).

Клеопатра.

Се Долябелля?

Долябелля.

Я тобі покляв ся

Вволити твою волю, а прихильність

Моя релїгію з сього зробила.

Отсе-ж кажу тобі: що Цезарь хоче

В дорогу через Сирию рушати,

І за трі дні тебе поперед себе

З дітьми твоїми хоче посилати.

Користуйсь словом сим, як знаєш лучче.

Я догодив тобі, як обіцяв ся ¹⁵⁴).

Клеопатра.

Я у довгу у тебе, Долябелло.

Долябелля.

А я слуга твій, і прощай, царице.

Верстати путь із Цезарем я мушу.

Клеопатра.

Прощай. Спасибі. (Виходить Долябелля).

Ну, що, Іро? Як ти

Про се міркуєш? І тебе, мов куклу

Єгипетську показувати в Римі

Звелять, як і мене. Там підла челядь,

Ремесники в яложених заполах,

Із ватерпасами та з молотками,

Нас підійматимуть на вид у гору,

І їх густе від страв гидких дихання

Нас хмарою обійме, і ти будеш

Їх пару пити.

Іра.

О боги! рятуйте!

Клеопатра.

Се, Іро, певна річ. Нас, мов розпутних,

Ухоплять ліктори несоромливі.

А шолудиві рихмотворці будуть

Про нас дзвонити думи на бандурах.

Кумедники проворні нас на сцені
Перекривлятимуть, Александрійські
Веселощі, бенкети наші, ігри.

Антонія п'яницею представлять,
А Клеопатрине величче хлопчик
Пискун оберне у куревську постать.

Іра.

О праведні боги!

Клеопатра.

Річ певна.

Іра.

Не бачитиму я сього нічого:
Міцнійші від очей у мене ніхті.

Клеопатра.

Отсе дорога обернути в нівець
Їх лагодження! Так ми одолієм
Їх певні задуми! Що, Харміяно?

(Вертаєть ся Харміяна).

Вберіть мене, подруженьки, по царськи;
Подайте що найкращі мої строї!

Я знов Антонія зустріну в Цадні. —

Голубко Іро, йди. Так, Харміяно,
Ми справді впораєм себе. Служи нам
Ще раз, а потім — до страшного суду
Гуляй! Принось вінець мій і все иньше.

(Виходить Іра).

Чого там гомін?

Входить оден із чатівників.

Чатівник.

Селюк якийсь прийшов, і хоче бачить
Твою царську милость безодмінно.
І фіг приніс¹⁵⁵).

Клеопатра.

Впусти. (Виходить чатівник).

Яке мізерне

Знарядде робить благородне діло!

Несе мені він волю. Я рішила,
І станеть ся. Жіноцького нічого
Нема в мені. Тепер я - мармур
Від голови до ніг, і перемінний
На небі місяць — не моя планета¹⁵⁶).

Вертаєть ся чатівник із селяком, що несе кошик.

Ч а т і в н и к .

Ось чоловік.

К л е о п а т р а .

Іди; він тут побуде.

(Виходить чатівник).

Приніс еси гадючку гарну Нільську,
Що завдає кончину, та й не мучить?

С е л ю к . Та-ж приніс; тільки не хотів
би я бути тим, хто бажав би, щоб ти її чіпа-
ла: бо куса безсмертно. Хто вмирає від неї,
рідко або ніколи не одужає.

К л е о п а т р а .

Чи не згадаєш, хто-б умер від неї?

С е л ю к . Дуже багацько, і чоловіки і жін-
ки. Я чув про одного не дальш, як учора.
Дуже чесна жінка, тільки що іноді любила
брехати (а се не подоба жінці, хиба що бреше
зовсім чесно), — як вона вмерла од гадючого
зуба, як боляче було вмирати. Справді, вона
дуже гарно говорила про цю гадючку. Та хто
би там вірив усе му, що люде кажуть, не ве-
рятьуєть ся й половиною того, що вони роблять.
Тільки-ж се вельми сумнівно і ся гадючка —
чудна гадючка.

К л е о п а т р а .

Іди-ж собі звідсіль. Бувай здоровий.

С е л ю к . Дай же Боже, щоб ти нею на-
втішалась.

К л е о п а т р а . Прощай.

(Селюк ставить кошик долі).

Селюк. Памятай же, гледи, що гадина робить своє.

Клеопатра. Так, так, прощай.

Селюк. Бач, гадюці нічого звірятись, хиба як її держать премудрі люде: бо справді нема добра в гадюці.

Клеопатра. Не турбуй ся; будемо стерегтись.

Селюк. Дуже добре. Не давайте їй нічого, будьласко: бо вона не варта харчі.

Клеопатра. А з'їсть вона мене?

Селюк. Не думай, що я такий простака. Ні, я знаю: і сам чорт не з'їсть жінки. Я знаю, що жінка, се страва про богів, коли чортяки її не заправлять. Ну, та ці ск — сини чорти дуже шкодять богам у їх жіноцтві: бо з усякого десятка, що вони зроблять, чортяки зопсують п'ятьох.

Клеопатра. Добре. Іди собі. Прощай.

Селюк. Так, далебі. Дай же Боже, щоб із цієї гадючки та була тобі втіха. (Виходить).

Вертаєть ся Іра з шатами, короною і т. и.

Клеопатра.

Дай я надіну шати, дай корону.

Я чую в серці поваб до безсмертя.

Ніколи вже уста сі не змокріють

Єгипетського винограду соком.

Боржій, боржій хахайсь, кохана Іро!

Немов Антоніїв я поклевк чую.

Я бачу, як устав, щоб похвалити

Мій благородний подвиг. Я вже чую,

Як з Цезаря щасливого сьмієть ся,

Із долі, що боги нам посилають,

Аби свій гнів грядущий оправдати.

Супругу мій, іду. Тепер я право

На назву сю здобула мужнім серцем.

Уся огонь і воздух, покидаю
Всі иньші елементи низшій жизни. —
Так... Що? зробили?... Дак ходіте-ж;
Вам теплота сих уст остання. —
Прощай, кохана Харміяно! Іро!
Прощанне довге.

(Цілує їх. Іра падає і вмирає).

Се в устах у мене
Жало ехиднине? Чого ти впала?
Тобі так легко із житєм розстатись...¹⁵⁷⁾
То що нам смерть? Коханків притиск:
Болить і хочеть ся. Ти нерухома?
Коли так згаснула, то се ти сьвіту
Сказала, що не стоїть він прощання.

Харміяна.

Розсип ся, чорна хмаро, та закрапай,
Щоб я сказала, що й боги ридають.

Клеопатра.

Се буде стид мені, як стріне перва
Кудрявого Антонія. Почне питати
Її про мене й дасть їй поцілунок,
А се для мене небо... Ну, вилазь же,
Ти, смертоносна тваре —

(До гадюки, котру прикладує до грудей)

та розплутай

Зубами гострими сей узлик жизни.
О бідна ядовита дура! розізляй ся¹⁵⁸⁾,
Кінчай! Колиб ти вміла говорити,
Ти-б Цезаря великого назвала
Ослон безумним.

Харміяна.

О ти зоре сходу!

Клеопатра.

Цить, цить! Хиба не бачиш немовлятко?
Зассе воно на смерть кормилку-неню.

Харміяна.

О, розірви ся, розірви ся, серце!

Клеопатра.

Як солодко! бальзам! Як легко! воздух!

Як любо! О Антоніє!... Ще й другу...¹⁵⁹⁾

(Припускає иньшу гадючку до грудей).

Чого тут жити... (Падає на постіль і вмирає).

Харміяна.

В цій пустині сьвіта?

Так, так! Прощай на віки! Смерть, хвали ся:

Тепер такою ти опанувала,

Що рівної собі не має в сьвітї! —

Замкнітьсь, пуховії вікна-очи!

Феб золотий не буде вже пишатись

Перед таким царськїм-величнїм зором.

Вінець скрививсь. Поправлю, та й гуляти.

Вбігає кілька чатівників¹⁶⁰⁾.

Чатівник.

А де цариця?

Харміяна.

Говоріть тихійше!

Чатівник.

Від Цезаря посол.

Харміяна.

Посол спізнав ся.

(Припускає собі гадючку).

О, скорше! посишай... Я ледви чую.

Чатівник.

Приступим, го! Щось не гаразд. Наш Цезарь...

Обманено його.

Другий чатівник.

Тут Долябелля

Від Цезаря. Кликнімо.

Первий чатівник.

Що тут сталось?

Чи гарно ж так робити, Харміяно?

Харміяна.

Прегарно, і цариці личить вельми,
Наслідниці таких премногих предків.
Ах, воїне! (Умирає).

Входить Долябелля.

Долябелля.

Що тут?

Чатівник.

Усі померли.

Долябелля.

Не помиливсь ти, Цезарю, в цій справі.
Ти йдеш, щоб бачить, як уже те сталось,
Чого бажав еси не допустити.

За сценою.

Геть, геть! Дорогу Цезареви дайте!

Входить Цезарь з почтом.

Долябелля.

О царю! ти найлучший із автурів:
Чого боявсь еси, уже те сталось.

Цезарь.

Найхоробрійша при кінці з героїв!
Вгадала нашу думку, і по царськи
Звернула на свою дорогу¹⁶¹). Як же
Вони померли? Я крови не бачу.

Долябелля.

Хто був у них останній?

Чатівник.

Простий пахарь,

Що ягоди приносив. Ось і кошик.

Цезарь.

Отрута.

Чатівник.

Цезарю, ся Харміяна
Була недавно ще жива, стояла
І говорила. При мені корону

На ній поправила, та й задріжала
І з разу впала ¹⁶²).

Цезарь.

Благородна слабість!

Колиб отрута, видно-б се було нам
По опуху. Вона-ж немов заснула,
Мов хоче заманити ще нового
Антонія в свої міцні тенета.

Долябелля.

Ось на грудях крові маленька цятка,
І трохи спухло. На руці так само.

Чатівник.

Се зуб єхидни, а на листі фіги
Та слина, що єхидни зоставляють
В печерах Нільських.

Цезарь.

Се можливо, справді,

Що так вона умерла: бо і лікарь
Її мені говорить, що питала
У нього пильно, як найлекше вмерти. —
Беріте її з ложем, а прислужниць
Із монумента повиносьте. Поруч
З її Антонієм її положим ¹⁶³).

Ще ні одна на всій землі каплиця
В собі такої пари не сховала
Преславної. Такі великі дії
І тих самих вдаряють, хто їх творить.
Об них не менше жалкувати будуть,
Як славити того, хто умудрив ся
Їх довести до їх сумної долі. —
Все військо наше зійдеть ся врочисто
На похоронах їх презентуватись.
Тоді вже в Рим. Порядкувати будеш
Ти сим великим збором, Долябелло. (Виходять).

ПОЯСНЕННЯ.

1) Плутарх оповідає про лікаря Фільотаса з Амфісси, який жив у ту пору в Александрії і оповідав потім його (Плутарховому) дідови про свої відвідини в Антонієвій кухні, де пекли вісім диких кабанів для дванайцятьох гостей. Це оповідане використав Шекспір далі, див. акт II, 2.

2) Плутарх зазначає, що римські вояки скося дивили ся на Антонієві любові з Клеопатрою.

3) Шекспір навмисно (див. передмову) зробив Клеопатру Єгиптянкою, називає її смуглявою а навіть Циганкою, хоча Плутарх виразно говорить, що вона була Македонянка.

4) Потожсамлене Циганів з Єгиптянами було загальним віруванем давньої Європи і майже від їх першої появи в Німеччині в р. 1417, див. Paul Lacroix, Moeurs, usages et costumes au Moyen Age et a l'époque de la Renaissance. Paris 1874, стор. 492—93.

5) Антоній був одним із трьох мужів, що по Цезаревій смерті захопили в свої руки пановане над римською державою; він був властивим творцем сего тріумвірату.

6) Плутарх називає Клеопатру „королевою підлизнів: усі способи лизунства розуміла вона як найкраще“.

7) Фульвія, Антонієва жінка, була вдовою, коли Антоній оженив ся з нею. Плутарх характеризує її як жінку, що не дбала ані про прядене вовни, ані про домашнє господарство, але хотіла не тільки панувати над звичайним чоловіком, ба навіть володіти над володарем і командувати над командантом. От тим то — додає Плутарх — Клеопатра була в довзі у Фульвії за те, що вона навчила Антонія підлягати жіночій команді.

8) Натяк на те, що Октавій Цезарь поривав ся запанувати над Антонієм, бачили ми у Шекспіра вже в „Юлію Цезарі“, див. нота 79. Плутарх не дає підстави для такого представлення.

9) Плутарх оповідає, що Антоній нераз, перебраний за невольника, ходив нічу по під двері й вікна простих людей у Александрії, виробляв ріжні збитки і сьміховини і що Клеопатра додержувала йому кумпанії також перебрана за невольницю. З тих прогульок Антоній вертав нераз наслухавшись лайки а то й набравшись штурканців та побоїв.

10) Іра і Харміяна — історичні особи. Октавій, розпочинаючи війну з Антонієм, говорив (по Плутарху), що не воює з Антонієм, бо сей очарований Клеопатрою сам не знає, що робить; головні пани в Антонієвій державі, се Клеопатрин евнух Мардиян, Фотин, її покоївка Іра, що фризуює її волосє і Харміяна, — оттих треба звоювати.

11) Алексас із Ляодікеї був найлюбіший Антонієви з його грецьких прислужників. Рівночасно був він знярядом у руках Клеопатри, та пізнійше зрадив Антонія і перейшов до Октавія.

12) Плутарх оповідає про єгипетського віщуна чи астрольога, що віщував Антонієви його долю і велів йому стерегтись Октавія.

13) Плотарх згадує про Доміція Енобарба як про одного з полководців приближених до Антонія, але постать Енобарба змальована в драмі — вповні витвір самого Шекспіра.

14) Печінка вважалась у старовину осідком змислової любови.

15) Ірод Великий, царь жидівський, був данником Антонієвим і разом з ним мусів виступати до війни против Октавія. По битві під Акциум Алексас намовив його до переходу на сторону Октавія. Згадка про Ірода в сьому місці гумористична, з очевидним натяком на роль Ірода в вертепній драмі про Різдво Христове.

16) Фульвія була зразу жінкою демагога Клодия, а коли його вбито, вийшла заміж за Антонія. Про війну, яку в Антонієвій неприсутности розпочала Фульвія з Октавієм, згадує Плотарх тільки коротко, додаючи виразно, що се була війна „в справі Антонія.“

17) Плотарх не говорить про війну Фульвії з Люциєм, а тільки каже, що вони зразу посварили ся, потім погодили ся і обое разом ударили на Октавія, але побиті ним мусіли тікати з Італії.

18) Квінт Лябієн посланий був Брутом і Кассієм против короля Партянського, але одержавши вість про битву під Філіппі замісь воювати з Партами сполучив ся з ними і вдарив на передню Азию, що підлягала Римлянам і завоював її в значній часті (в р. 40 пер. Хр.).

19) Плотарх оповідає, що одержавши ті звістки Антоній прокинув ся мов після твердого сну або перепою і зараз рушив на Партів, та дійшовши до Фенікії одержав від Фульвії листи повні

гірких докорів і посадивши своє військо на 200 кораблів поплив до Італії.

20) Шекспір стягнув, як бачимо, досить далекі факти в одну сцену. По Плутарху Антоній покинув Єгипет на вість про війну Фульвії з Октавієм і про Лябіена. З Фенікії він написав до Фульвії, щоб ішла напротив него і рушив сам морем до Італії. Він мабуть здивався з нею сам у Сікіоні, в Малій Азії, де Фульвія і вмерла, по чім Антоній поплив далі до Італії.

21) Розуміється, що вся ота сцена, як Антоній у Александрії приймає вість про смерть Фульвії, видумана Шекспіром.

22) Плутарх завважує, що Фульвія властиво перед Клеопатрою навчила Антонія підлягати жіночій волі.

23) Про які небудь плачі і наріканя Клеопатри нема у Плутарха ніякої згадки, як і загалом про її розстанє з Антонієм.

24) Плутарх оповідає пізнійше при иньшій нагоді, що Клеопатрині приподобники докоряли Антонієви: се, мовляв, жорстокість і брак делікатности покидати бідну жінку, якої жите вповні залежить від него.

25) Мова тут про хробака званого у нас „водяний волос“. В Англії було віруванє, що сей хробак повстає з кінсьького волосіня впушеного в воду, де по якімсь часі оживає. У нас вірять, що хто би спив з водою „волоса“, мусів би вмерти; навіть узяти його в руку небезпечно, бо він може вгризти ся в тіло і влізти під шкіру.

26) Плутарх оповідає кілька разів про кокетерію Клеопатри: коли Антоній приходив, вона гляділа мов опяніла з радости; коли відходив — вибухала плачем, але зараз же ніби украдкой, та так, щоб він бачив, утирала собі очи.

27) Про Секста Помпея, що грозить Італії своїми кораблями, згадує Плутарх аж геть пізнійше, по перепросинах Антонія з Октавієм.

28) Очевидно Шекспір знав про пляшечки зо слізми, які Римляне складали в гробах обік попелу покійників.

29) Плутарх згадує, що Антоній виводив свій рід від Геракла, і описує його самого як мужчину огрядного і сильного, з широким підборіддям, широким чолом і орлиним носом.

30) Про Лепіда при сій нагоді не згадує Плутарх нічого. Про Антонієве риболовство в Єгипті оповідає забавний анекдот переданий у драмі II, 5.

31) Отсе реченє переклав Куліш не зовсім ясно. У Шекспіра читаємо: „Народня купа, мов блудна хоруговка на течії, кидася то в гору то в бік, служачи перемінній хвилі, і сама себе нівечить тим рухом.“

32) Про піратів Менаса і Менекрата говорить Плутарх.

33) Коли по смерті Цезаря Антоній захопив був найвисшу власть у Римі в свої руки, наробив собі швидко ворогів і мусів зі своїми прихильниками тікати на північ. Сенат вислав против него військо під проводом конзулів Гірція і Панзи; під Моденою вони побили Антонія, але оба полягли в битві. Втеку Антонія через Альпи до Галлії і голодованє його описує Плутарх детально і з него взяв сей опис Шекспір.

34) Мандрагора — зіле, що одурює, наводить сон.

35) Про жите Клеопатри по від'їзді Антонія не згадує Плутарх нічого. Зносини між ними навіязали ся в друге аж геть пізнійше.

36) Плотарх згадує про те, що Клеопатра, бувши ще молодою, сподобалась була Цезареві, а потім Кнеєви Помпеєви, синови великого Помпея.

37) Посольство Алексаса до Клеопатри видумане Шекспіром. Що до провінцій, то Антоній дарував їх Клеопатрі аж геть пізнійше.

38) Видумано Шекспіром.

39) Нічого сего у Плотарха нема, Загалом Шекспір есенціонально змінив роль Клеопатри, яка у Плотарха змальована тільки кокеткою з еґотичними цілями.

40) Сцена видумана Шекспіром для змалювання ситуації.

41) Плотарх говорить загально: „Обопільні приятелі не допустили, щоб Антоній і Октавій виволікали старі історії і сперечали ся, чия правда, а чия кривда, але погодили їх на ново.“ Ролі Лепіда, Мецената і Аґріппи в тій справі — витвір Шекспіра.

42) Плотарх тільки принагідно згадує про Мецената і Аґріппу як про найблизших приятелів Октавієвих.

43) Вся ота сцена — твір Шекспіра. Плотарх згадує тільки коротко, що Антоній звалував усю вину незгоди на Фульвію.

44) Плотарх пише: „Антоній не відширав ся, що любив Клеопатру, а тільки сказав, що вона не його жінка, і так з тактом боронив своєї любови до тої Єгиптянки.“

45) Октавія була двоюродна сестра Октавієва, тоді вже вдовиця. Поділившись римською державою тріумвіри думали зробити з неї міцний узол, що звязав би Антонія з Октавієм, бо сей дуже любив свою сестру. Оттак і висватано її за Антонія (в р. 40 до Хр.)

46) Плотарх оповідає, що коли Фульвія і Антонієва мати тікали з Італії, то Секст Пом-

пей дав їм захист і гостину в Сицилії і через те Антоній рад був заключити з ним мир.

47) У Плутарха оповідає самовидець, лікарь Фільотас, про розкішні Антонієві бенкети в Александрії, див. нота 1.

48) І се оповіданє досить вірно скопійоване за Плутархом.

49) Плутарх представляє Октавію зовсім не такою скромною і пасивною, але навпаки говорить, що вона, щиро кохаючи Антонія, брала живу участь у його політиці.

50) Се віщуванє взято з Плутарха.

51) Основа сего монольога взята з Плутарха, який два рази оповідає, що при грі в кости Октавій Цезарь завсїгди вигравав, так само при закладах, в бійках тресованих півнів та перепелів, і се сердило Антонія.

52) Венгидий, воєвода, що походив із простого стану, висланий був Антонієм против Партів із Риму зараз по препросинах.

53) Сценка видумана Шекспіром.

54) Про сей жарт детально оповідає Плутарх.

55) Про се Плутарх не згадує, але виразно підносить, що Клеопатра брала участь у Антонієвих грах, п'ятиках і нічних гулянках по місті.

56) Нарциз — мітчний красень, закоханий у своїй власній красоті.

57) З оповіданя Плутарха виходить, що у тріумвірів не було наміру битись з Помпеєм: їх військо розложиловь на березі, а Помпеєва фльота стояла при розі мізенськім, на противнім березі пролива. З'їхавши ся воєводи зараз заключили згоду, якою віддано Помпеєви Сицилію і Сардинію, але з умовою, щоб очистив море від пі-

ратів і доставчав до Риму що року означену скількість хліба.

58) Натяк на появу Цезаревого духа Брутови перед битвою під Філіппі.

59) Помпеєві пляни пімсти над Римлянами і його гуманні та свободолюбні погляди висловлені в тій репліці — концепт самого Шекспіра.

60) Плутарх оповідає, що Антоній купив був на ліцитації Помпеїв дім і що Секст Помпей підчас розмови коло Мізенума шпигнув тим Антонія, вказуючи на свій корабель і мовлячи: „Отсе тільки могого отецького дому, що полишили мені Римляне.“

61) З Плутарха, див. ноту 57.

62) І про се згадано у Плутарха, див. висше ноту 46.

63) І ся симпатична характеристика Секста Помпея — додаток Шекспірів.

64) Про зносини Цезареві з Клеопатрою оповідає Плутарх у своїм „Житю Цезаря.“

64) Як сказано висше, Октавія була вдовою виходячи замуж за Антонія. Її перший муж умер був як раз перед тим, а що в Римі звичай не велів удові виходити замуж, поки не минуло десять місяців від смерти її першого мужа, то щоб прискорити сей шлюб, сенат мусів дати спеціальну диспензу.

66) Отся розмова Менасова з Секстом і його відповідь узяті з Плутарха; решта сцени — твір самого Шекспіра.

67) Опис бакханалії взятий із Плутарха.

68) Пісня — вольна парафраза двох віршів Софоклевих.

69) Про смерть першого тріумвіра Марка Красса в битві з Партами згадує Плутарх коротко в житєписі Антонія, а докладно в житєписі Красса.

70) Вентидієві побіди над Партами досить докладно оповідає Пліутарх. Пакор, начальник партійського війська, і Лябіен погибли в битвах з Римлянами.

71) Погляди, висловлені тут Вентидієм, узяті з Пліутарха.

72) По Пліутарху Антоній забавив у Римі досить довго по шлюбі з Октавією, яка тут же вродила йому дочку. Ціла дальша сцена — твір самого Шекспіра.

73) Подана тут некористна характеристика Октавії — власний витвір Шекспіра і навіть суперечить тому, що читаємо про Октавію у Пліутарха. Там сказано, що Октавія була не тільки молодша від Клеопатри, але коли не краща, то певно й не поганьша від неї, а надто визначалася чесністю, скромністю і високим почутем обов'язків. Про її холодний темперамент Пліутарх не знає нічого.

74) Тут Шекспір мабуть не зрозумів Пліутарха, бо у сего оповідається власне про духовну Антонієву, зложену у Весталок у Римі. — Довідавши ся про неї Цезарь узяв її і прочитав сам, а потім відчитав у сенаті і обурих против Антонія всіх Римлян особливо тим, що там знайшов ся заповіт, щоб в разі Антонієвої смерти в Римі його тіло в імператорському одязі в триумфі перевезти вулицями Риму і відіслати до Александрії до Клеопатри. Та се стало ся геть пізніше, по поєднаню Антонія з Клеопатрою і по його славнім але нещасливім поході на Партію і Арменію.

75) Молитва Октавії являєть ся нарафразою слів Волюмнії в „Коріюляні“; у Пліутахра та сама думка висловлена инакше.

76) Шекспір відступив тут значно від Пліутарха. Сей оповідає, що з Атен Антоній разом з Октавією поплив до Італії, а допливши до Таренту вислав звідси Октавію до її брата. При помочи Агіппи і Мецената Октавія довела Цезаря до поєднання з Антонієм. Тільки тоді Антоній вислав Октавію до Риму, а сам одержавши від Цезаря два легіони, подав ся на схід, щоб воювати Партів.

77) Про Ероса згадує Пліутарх оповідаючи про Антонієву смерть.

78) По Антонієвим від'їзді на схід — оповідає Пліутарх — розпочав Цезарь зараз війну з Помпеєм і побив його на морі, коли тимчасом Лепід займив Сицилію. Помпей утік до Бітинії, а Цезарь знайшовши між Помпеєвими паперами Лепідові листи, захопив Лепіда в свої руки і відставив його під сторожею до Риму, де його зроблено жерцем при якимсь храмі, але держано під дозором. Він умер аж у р. 13 до Хр.

79) Помпея вбив Антоній полковник Марк Тіцій.

80) Пліутарх оповідає, як прибувши до Сирії Антоній вислав Фронтея Капітона до Александрії, щоб спровадив до него Клеопатру. Антоній обдарував її й її дітей значними провінціями, що дуже обурювало Римлян. По якимсь часі Клеопатру відвезено назад до її краю, а Антоній через Мезопотамію подав ся до Арменії в похід на Партів.

81) Про ті забави і иньші церемонії оповідає Пліутарх геть пізнійше, коли Антоній вернувши з партського походу, де стратив мало не 30.000 війська, прибув до Александрії.

82) Про жалоби Цезаря і Антонія перед сенатом і народом римським, а також торги між Це-

зарем і Антонієм за поділ новоздобутих країв говорить Плутарх детальнійше.

83) Шекспір стягнув тут у одно два факти, відділені від себе майже роком часу. Коли Антоній воював з Партами і до Риму дійшла чутка про великі страти понесені ним у війні, Октавія вирушила сама до Атен, везучи йому значну підмогу грошима, одежею й людьми. Антоній, вернувши з Арменії до Фенікії, написав їй з відси, щоб не їхала далі, бо він думає воювати з її братом. Октавія ждала ще якийсь час у Атенах, але коли довідала ся, що Антоній з Клеопатрою поїхав до Александрії, вернула до Риму. Октавій добачив у тім поступуваню Антонія осоромлене сестри і велів їй випровадити ся навіть із Антонієвого дому, та вона не послухала сего.

84) Плутарх описує ситуацію инакше. Антоній не пише жінці про те, що Октавій готує ся іти на него війною, а тільки, що він сам іде війною на Октавія. Жінка не просить у него дозволу вернутись, але сама вертає почувши, що Антоній уже в Александрії. Розумієть ся, що й Цезарь при її повороті до Риму не потребував оповіщати їй сеї новини, яку вона знала й без него.

85) Плутарх висловлює думку, що Цезарь знаючи про наново навязані зносини між Антонієм і Клеопатрою, навмисно дозволив сестрі їхати на схід, щоб в разі неприятя її Антонієм мати привід до війни.

86) Реєстр Антонієвих союзників узятий із Плутарха. Малх — у Плутарха Манх; Полемон у него царь Понту.

87) Плутарх оповідає, що Антоній з намови Клеопатри пізнійше вислав своїх людей до Риму з наказом — викинути Октавію з його дому; вона

з плачем випровадила ся з него, забравши з собою й Антонієвих дітей.

88) За порадою Енобарба Антоній справді велів Клеопатрі з Атен вертати до Александрії, але вона боячи ся, щоб Октавія знов не здобула його прихильности, підкупила Канідія, і сей виднав у Антонія дозвіл — брати Клеопатрі участь у поході.

89) Кулішів переклад у сьому місці неясний і невірний. У Шекспіра читаємо дословно: „Коли запряжемо разом коня з кобилою, то на правду кінь тут зайвий, бо кобила поситиме на собі во-яка й його коня.“

90) У Плютарха він названий Пофейнос, Гра — Ейрою; в Римі про се говорить сам Цезарь, див. ноту 10.

91) У Плютарха Клеопатра довідавшись, що Цезарь заняв Торину каже: „Хибаж се нещастє, коли Цезарь сидить коло Торини?“ По грецьки *τορβυνη* значить колотюшка. Зрештою місцевість Торина зовсім незвісна.

92) Перед прибутєм Цезаря до Греції визвав його Антоній на поєдинок, а в разі, як би сего не хотів, велів предложити йому звести рішучу битву на фарсальськїм полі, де бив ся Цезарь з Помпеем. Октавій не звертав ніякої уваги на ті предложеня.

93) По Плютарху у Антонія було в пристані коло Акциум не 50, а 500 кораблів.

94) По Плютарху навіть Канідий перед самою битвою коло Акциум радив Антонієви відіслати Клеопатру до Єгипта і бити ся з Цезарем на суші. Плютарх подає також отсей епізод, вкладаючи подібні слова в уста одному старому капітанови від піхоти.

95) Назви головних воєводів узято з Плютарха.

96) Назву Тавра подає Плютарх, але не подає про него ніякої докладнішої звістки.

97) Плютарх твердить, що Клеопатра вже перед битвою мала намір утікати і що загалом тому тільки намовила Антонія битись на морі, щоб самій бути безпечнішою, а не з огляду на шанси побіди.

98) Плютарх оповідає, що Антонієві легіони чекали ще сім день на него по битві під Акциум, ждучи його повороту і не хотючи піддати ся Цезареві. Аж коли Канідій нічю покинув табор і перейшов до Цезаря, коли те саме зробили й інші генерали, не лишало ся легіонам нічого, як піддати ся також. Варто зазначити, що Доміцій Енобарб покинув Антонія ще перед битвою під Акциум, а не в Александрії, як представляє Шекспір.

99) Плютарх оповідає, що Антоній утікши за Клеопатрою з під Акциум, потім розстав ся з нею, блукав якийсь час у товаристві двох вірних людей по морі і хотів відібрати собі жите. Аж згодом завезли його товариші до Александрії, де він застав Клеопатру заняту перетяганем кораблів із Середземного на Червоне море, щоб утікати з Єгипту геть на схід, де б її не міг догонити Цезарь. Усе те Шекспір минув.

100) Ся сцена розмови Клеопатри з Антонієм по Плютарху відбула ся на кораблі по битві під Акциум.

101) В битві під Філіппами Октавій Цезарь був побитий Брутом і мусів утікати.

102) Плютарх оповідає, що коли Антоній і Клеопатра хотіли навязати переговори з Цезарем, не могли знайти при собі нікого вірного і мусіли

поручити посольство старому вчителєви своїх дітей Евфронієви.

103) Зміст посольства взято з Плутарха.

104) По Плутарху Цезарів відпущенець, висланий ним до Клеопатри, звав ся Тирсос.

105) Сей другий визов Цезаря Антонієм оповідає Плутарх пізнійше, перед остатньою битвою під мурами Александрії.

106) Плутарх оповідає, що Тирсос розмовляв з Клеопатрою довше і частійше, ніж иньші, і дізнавав від неї особливих почестей, так що Антоній попав у скажену задрість, а може й бояв ся, щоб Клеопатра таки не видала його Цезарєви.

107) Натяк на псалом XXII, 12, де сказано: „Дужі Васанські бики обступили мене і рознимають на мене свої роти немов пажирливий ревучий лев.“ Шекспір не вагав ся вложити в Антонієві уста такого цитата, зрозумілого для начитаних у Біблії Англічан, хоч зовсім суперечного з історичним характером драми.

108) У Плутарха Антоній ніде ані одним словом не докоряє Клеопатрі.

109) Цезаріон, син Клеопатри буцім то від Юлія Цезаря. Антоній зробив його був королем Єгипту, Лідії, Сирії і Кипра.

110) У Плутарха Цезарь не проявляє співчуття до Антонія, а тільки побоюванє, щоб Клеопатра не звівечила своїх скарбів.

111) Ніч перед битвсю Антоній провів у веселощах і виголосив до своїх прислужників промову, що зворушила їх до сліз.

112) Взято майже докладно з Антонієвої промови у Плутарха.

113) Плутарх оповідає, що опівночи перед днем смерти Антонія чути було серед загальної тиші в Александрії гармонійну музику і окрики

якогось невидимого народа. Ся шумна невидима процесія перейшла через середину міста і немов вийшла з него тою брамою, що вела до Цезарєвого табору. Люди, що чули сей гомін, твердили, що се бог, який доси опікував ся Антонієм, тепер зовсім покинув його.

114) Про те, що Геркулєса вважав Антоній своїм предком, див. висше ноту 29. Плутарх у сьому місці не згадує про Геркулєса.

115) Про се у Плутарха нема нічого. Мабуть сю сценку взяв Шекспір із Гомерової Іліяди (звісної йому з англійського перекладу Чепмена), де в піснї XIX, 353 Алена перед битвою покріпляє Ахіля.

116) Се очевидний дублет розмови Антонієвої з капітаном перед битвою під Акциєм.

117) По Плутарху у Антонія було тільки мале число піхоти.

118) У Плутарха Клеопатра думає тільки про власну безпеку.

119) Епізод з Енобарбом узятий із Плутарха, але став ся ще перед битвою під Акциєм, див. ноту 98.

120) Плутарх оповідає, що коли Алексас піддав ся Цезарєви, сей велів посадити його в тюрму, потім відіслав його до його рідного міста Ладікеї і тут велів його покарати смертю.

121) Плутарх оповідає, що при першій стичці під Александрією Антоній відбив Октавієву кінноту і гонив її аж до табору.

122) Плутарх оповідає, що по тій першій невеличкій побіді Антоній дуже величав ся, вернув до міста, де Клеопатра цілувала його ще узброєного, і представив їй одного воїна, що відзначив ся в битві. Клеопатра подарувала йому золоту зброю, а воїн ще тогож дня з нею втік до Цезаря.

123) Про те, що в Клеопатриних кораблях гніздилися ластівки, оповідає Пліутарх ще перед битвою під Актієм.

124) Пліутарх оповідає, що зраджений у остатній день і фльотою й військом Антоній вбіг до міста з криком, що се Клеопатра зрадила його.

125) Натяк на оповідане про смерть Геракла, що вмер від сорочки напоєної кровю центавра Несса. Ошалілий з болю Геракль кинув Лихаса, що передав йому сю сорочку від жінки, високо в гору і сей надучи в низ убився. Про се звісна була Шекспірови трагедія Сенеки.

126) Телямон — властиво Аякс син Телямонів, що збожеволів з досади не одержавши Ахілевої зброї і в божевілю бив на смерть баранів. Про се див. Овідій, *Метаморфози* XIII.

127) Про тессалійського вепря, що роздер Мелеагра, див. також Овідієві *Метаморфози* VIII.; сею повістю користувався Шекспір також у своїй поемі „Венера і Адоніс.“

128) Зовсім так само малює діло Пліутарх.

129) Пліутарх оповідає, що почувши про Клеопатрину смерть Антоній сказав сам до себе; „Чогож тобі ще ждати, Антоніє, коли зрадлива фортуна відібрала тобі одну раду, для якої ти беріг своє життя?“ Потім він скинув із себе зброю і в другім монольогу жалував не стільки її — „бо швидко я піду за нею“ — скільки того, що хоч воєвода і імператор, дав себе перевишити жінці відвагою і благородством.

130) Оповідане про смерть Ероса взяте докладно з Пліутарха.

131) Зв'язаний словом убити Антонія, коли його положене зробить ся безвихідним, Ерос в остатній хвилі сам кинув ся на свій меч і сконав на місці.

132) Остатні слова Антонієві взяті майже живцем із Плутарха. Антоній ударив себе мечем у живіт і впав горілиць на постіль, але рана не була смертельна, кров перестала плисти і він по якимсь часі прийшов до себе і просив присутніх, щоб його добили.

133) Коли Антоній, борючись зо смертю, лежав на ліжку, стогнучи та просячи, щоб його добили, всі присутні порозбігали ся, а один чатівник, Деркетей, узявши його кровавий меч, сховав його під плащ і побіг з ним до Цезаря, щоб першим подати йому відомість про Антонієву смерть.

134) У Плутарха Клеопатра сама прислала Діомеда з тим, щоб привести до неї Антонія.

135) Вірш наслідуваний з Марльо, якого Фауст умираючи кличе також: „Спиніть ся, небесні сфери, і нехай час скінчить ся!“

136) Клеопатра не хотіла відчинити входу до монумента і воліла сама зі своїми дівчатами на шнурах тягти скривавленого та ледви живого Антонія крізь високе вікно.

137) Плутарх оповідає, що витягши Антонія в гору Клеопатра роздерла на собі сукню, біла себе в груди, дряпала собі лице, слинювала його кров, називала його своїм паном, мужем, імператором і зовсім забула про власне горе, дивлячись на його терпіня.

138) Плутарх догадуєть ся, що Антоній просив пити, щоб заглушити свій біль.

139) Таку раду дає Антоній Клеопатрі у Плутарха.

140) Жалібну промову Цезареву при вісти про Антонієву смерть узяв Шекспір із Плутарха.

141) Плутарх каже виразно, що Цезарь бажав дістати Клеопатру живцем у руки раз тому,

щоб забрати її скарби, а по друге тому, щоб по-вести її в в триумфі до Риму.

142) І сей деталь узятий майже дословно з Плутарха.

143) По Плутарху ся розмова між Клеопатрою і Прокулеєм відбувала ся крізь зачинені двері монумента. Оглянувши монумент Прокулей вернув до Цезаря і сей вислав у друге його і Галля з воїнами буцім то для нової розмови.

144) Плутарх представляє сю сцену так, що поки Галь крізь двері — значить, у низу, розмовляв з Клеопатрою, Прокулей з вояками вліз по драбині до монумента тим самим вікном, крізь яке перед тим жінки втягли були Антонія.

145) Клеопатра бачучи себе в руках Римлян хотіла пробити себе, але Прокулей вихопив її кінжал із рук і ще пересмотрив її одержу, чи не має при собі схованої отрути.

146) Корленій Долябелля був по Плутарху молодий римський панич, прихильний Клеопатрі. Приставлений стерегти її він виявив їй, що Цезарь думає вертати через Сирію і за три дні ви-шле її з дітьми до Риму.

147) Про те, щоб Долябелля так напевно ска-зав Клеопатрі, що Цезарь поведе її в триумфі, у Плутарха нема мови.

148) Плутарх описує детально, що в хвилі приходу Цезаря Клеопатра лежала в ліжку, бідно одягнена і хора — її груди і лице покриті були струпами від ран і побоїв, які завдала собі при Антонієвій смерті. Побачивши Цезаря вона схо-пила ся з ліжка і впала йому в ноги з розпуще-ним волосем і заплаканими очима. Та й тут — додає Плутарх — не зовсім іще пропав був вла-стивий її позаб і горда віра в силу її краси.

149) Клеопатриної промови Плутарх не наводить, але подає, що вона силкувала ся скинути вину на Антонія, та Цезарь точка за точкою завдав їй брехню. Тоді вона почала просити його і силкувала ся збудити його милосерде.

150) У Плутарха Селевк закинув Клеопатрі лише, що потаїла деякі дорогоцінності, не подаючи їх вартости.

151) По Плутарху Клеопатра так розсердила ся на Селевка, що скочила мов скажена, вхопила його за волосє і надавала йому позаушників так, що аж Цезарь усміхнув ся і старавсь успокоїти її.

152) Лівія була Цезаревою жінкою від р. 38 до Хр.

153) Плутарх кінчить оповідає про сю Цезареву візиту у Клеопатри увагою: „він думав, що порядно ошукав її, але сам був ошуканий далеко більше“.

154) Плутарх знає тільки про одну розмову Долябеллі з Клеопатрою, власне 'зараз' по Цезаревій візиті.

155) По Плутарху Клеопатра за Цезаревим дозволом пішла уквітчати Антоніїв гріб, а потім засіла до пишного бенкету, підчас якого селянин приніс їй кошик прекрасних фіг. Він показав їх римським вартовим і ті пропустили його до Клеопатри. Вона по обіді написала лист до Цезаря, а виславши його віддалила всю прислугу крім Іри і Харміяни і замкнула ся з ними в покоях.

156) Місяць був Клеопатрина звізда.

157) Те, що Іра вмерла від Клеопатриного поцілунка без участи гадюки — Шекспірів додаток.

158) Плутарх подає кілька версій про Клеопатрину смерть. По одному оповіданю вона доти

шпилькою дразнила гадюку, доки та не впиласть їй у рамя.

159) Плютарх каже, що у Клеопатри на тілі знайдено дві маленькі рани від укушення гадюки, але говорить тільки про одну гадюку.

160) По Плютарху Цезарь прочитавши лист Клеопатри, де вона просила поховати її обік Антонія, догадав ся, до чого воно йде і вислав гонців, щоб, коли можна, запобігли нещастю, але ті застали Клеопатру й Іру вже мертвими, а Харміяна ще поправляла діядем на голові своєї пані, та зараз же впала і вмерла.

161) По Плютарху Цезарь хоч дуже сердив ся на Клеопатру за її самовбійство, то про те не міг відмовити подиву її благородству і велів по королівськи похоронити її тіло обік Антонія. Також обі прислужниці за його розказом були похоронені з честю.
